حسبي الله ونعم الوكيل

HZ. İBRAHİM'DEN MESAJLAR

PROF. DR.
İBRAHİM CANAN

HZ. İBRAHİM'DEN MESAJLAR

PROF. DR.
İBRAHİM CANAN

HZ. İBRAHİM'DEN MESAJLAR

PROF. DR.
İBRAHİM CANAN

IŞIK
YAYINLARI©

Hz. İbrahim'den Mesajlar

ISBN: 975-278-120-9

Yayın Numarası : 375

Emniyet Mah. Huzur Sok.
No:5 34696
Kısıklı-Üsküdar/İstanbul
Tel : (0216) 318 42 88
Faks : (0216) 318 42 02
Hhttp://www.isikyayinlari.comH

BASKI: ÇAĞLAYAN A.Ş.
Sarnıç Yolu No:7 35410
Tel : (0232) 252 20 97/98
Gaziemir/İzmir

Baskı Tarihi:
Kasım - 2004

İÇİNDEKİLER

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HZ. İBRAHİM'İN BAZI HİZMETLERİ

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
HZ. İBRAHİMÎ TEBLİĞİN MUHTEVASI

BEŞİNCİ BÖLÜM
HZ. İBRAHİM'İN ÖRNEK MÜCADELESİ

GAYE

Teknik ilerliyor, dünya küçülüyor, daha da küçülecek.

Coğrafi hudutlar ehemmiyetini kaybediyor, daha da kaybedecek.

İnsanlık başlangıcına dönüyor; tek cemiyet haline geliyor. Kürevî köy doğuyor.

Hâricî şartların dayattığı birliğe kalpler, vicdanlar hazır mı?

Değilse, bu yeni beşerî beraberlik ne getirecek: saadet mi, sıkıntı mı?

Siyasî, askerî dayatmalarla gelecek beraberlik, birbirlerinden nefret eden kitlelerin, aynı hapishaneye tıkılması olacaktır. Bu, sonu gelmez kargaşa demektir.

Öyleyse önce, kalpler, gönüller birleşmeli, akıllar ikna olmalıdır. Çünkü, yedi iklim, husumet ve hırs sebebiyle, iki melike dar gelirken, gönüllerin sevgisiyle, bir kilimin yedi dervişe yeteceği söylenmiştir.

Bir mum yakıldı, bir ümit ışığı parladı: İbrahimî dinler diyaloğu başlatıldı. Bizce bu formül güzel. Umut verici. Tarihte bir kere olan, gelecekte tekrar olabilir.

Bütün insanlığın tanıyıp sevdiği Hz. İbrahim'de,

Onun getirdiği cihanşümul değerler etrafında mutabakat sağlamak!

Bu mümkün. Öyleyse önce Onu tanımak, getirdiği birleştirici yüce değerleri bilmek gerekiyor.

Bu çalışma, Hz. İbrahim aleyhisselam'ı ana mesajları ve metotlarıyla tanıtmaya çalışacak.

TAKDİM

Bu çalışma,17-19 Ekim 1997 tarihleri arasında, kısa adı ŞURKAV olan Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat Ve Araştırma Vakfı ile Harrân Üniversitesi İlahiyât Fakültesi tarafından müştereken organize edilen I. Hz. İbrahim Sempozyumu'nda Hz. İbrahim'den Kur'anî Mesajlar adıyla sunulan bir tebliğin kitaplaştırılmış şeklidir.

Mevzuyu işlerken başka Kur'ân-ı Kerim olmak üzere muteber tefsirlerini, hadis kitapları ve şerhlerini ve tarih kaynaklarını esas aldık. Tarih ilmi, henüz Hz. İbrahim dönemini yeterince aydınlatacak malzeme ve metotlardan mahrumdur. Bu sebeple Hz. İbrahim ve yaşadığı devirle ilgili tatminkâr bilgi yerine, çoğu zaman birbirini tutmayan efsanelerle yüz yüze kalıyoruz. Bundan dolayı yegane güvenilir kaynak olan Kur'ân ve sahih hadis dışına çıkmamaya gayret ettik. Tarih kitaplarıyla eski Kurân tefsirlerinin de çoğu kere, bu efsanelere —hiçbir tenkit süzgecinden geçirmeden— yer verdiği görülür. İhtiyaç duyuldukça bunlardan aldığımız bilgiler olmuştur. Bunları ihtiyatla aldığımız, mutlak bir hakikat nazarıyla bakmadığımız şimdiden bilinmelidir ve onlara ihtiyatla yaklaşılmalıdır.

Esasen Kur'ân-ı Kerim'de yer alan Hz. İbrahim'le ilgili bahisler yeterince anlaşılsa bize kifâyet eder. Cenâb-ı Hak,

Hz. İbrahim vakası'ndan insanlığa faydalı olan mesajları Kur'ân'da, şu veya bu şekilde zikretmiştir. Yapılması gereken şey, geliştirilecek metotlarla Kur'an'ın daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır.

Kur'ân, bu İbrahimî mesajları verirken, birçok durumda zaman ve mekan tasrihi yapmamıştır. Ancak Kur'ân'da zikredilen İbrahimî vakaları netleştirecek metotların, tahlillerin geliştirilebileceğine, Hz. İbrahim'in hayat safhalarının, mücadele merhalelerinin sıraya konabileceğine inanıyoruz. Bunu yapmak, onunla ilgili Kur'anî mesajlardan istifademizin artması, Hz. İbrahim'in, hayatımızın pek çok teferruatında rehber olabilmesi için gereklidir.

Hz. İbrahim'in mesajlarına bugün sadece Müslümanlar değil, bütün insanlık her zamankinden daha çok muhtaçtır. Çünkü O, bütün semavî kitapların icmasıyla, cihanşümuldür ve bütün insanlık onun büyüklüğünde, Onun kendisi için rehberliğinde birleşmektedir ve İbrahimî olduğuna inanacağı mesajları kabule psikolojik olarak hazırdır. Öyleyse, gelişen kültürel ve teknik şartlarla insanlığın İbrahimî bir âile veya İbrahimî bir köy halini aldığı dünyamızda, Onu mesajlarıyla birlikte torunlarına yani insanlığa tanıtmak, öncelikle Müslümanlar olmak üzere bütün ehl-i kitabın, insanlığın geleceğini düşünen bütün inananların, hepimizin vazifesidir.

O örnek, O yüce insanın tanınmasında bu çalışmanın azıcık bir katkısı olursa bunu Rabbimizin bir lütfu bilip, hamdimizi ziyadeleştireceğiz.

Her şey O'nun rızası içindir.

Aralık 1998 Üsküdar

2. BASKININ TAKDİMİ

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى
سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَاصْحَابِهِ أَجْمَعِين.

Kitabın bu ikinci baskısını müyesser kılan Rabbimize hamd ediyorum.

Şu kitabımızın hikâyesini -İbrahimî din mensupları arasında yürütülmekte olan hoşgörü ve diyalog çalışmalarının umutları artıran gelişmesinin bir delili olması sebebiyle- kısaca anlatmak istiyorum: Kitabın aslını 1997'de, Urfa'da, *Harrân Üniversitesi* ile ŞURKAV işbirliğinde organize edilen *Birinci Hz. İbrahim Sempozyumu'*nda *Hz. İbrahim'den Kur'ânî Mesajlar* adlı bir tebliğ teşkil eder. Tebliğ, bilahare genişletilerek *Hz. İbrahim'in mesajı* adıyla 1998 yılında İstanbul'da ŞULE yayınları arasında neşredildi. Aradan fazla bir zaman geçmeden yani 2000 yılında, Şanlıurfa'mızda, bu sefer uluslararası olmak üzere, merkezi İstanbul'da bulunan *Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı* tarafından ikinci bir dinler arası diyalog faaliyeti gerçekleştirildi. Bu sempozyumda kitabımızda yer alan terbiye ile ilgili bahislere, yeni bir kısım ilave ve düzenlemeler katarak –ki onları, bu ikinci baskıya yansıttık- *Hz. İbrahim'de Aile Terbiyesi* adıyla orijinal bir tebliğle katıldık. Hz. İbrahim'le ilgili bazı ayetlere terbiyevî nokta-i nazardan

getirdiğimiz bir kısım yorumlar ve hassaten ana meseleleriyle bir eğitim sisteminin gösterilmesi dikkat çekti.

Sadece farklı dinler değil, farklı kültür ve medeniyetler arası diyalog meselesi 1997'den bu tarafa çok geniş bulutlar kazandı ve 2004'e gelince A.B.D.'ye taşındı. O sıralarda birçok çevreler bunu kuşkuyla karşılayıp, kısa görüşlü acelecilikle ithamkâr tenkitlere bile yer verirken bugün, mesele oldukça geniş kitle ve çevrelere mal oldu ve önemi kavrandı. Devletimizin bile resmî politikasına girdi. Bu diyalog çalışmalarının, kendinden beklenen hedefe ulaşacağına olan inancımızı vurgularken belirtmek isteriz: Sadece bir kesimin değil, insanlığın tamamının sulh ve huzuru, yeryüzünde müessir ve hâkim durumda olan "*İbrahimîler*"in kendi aralarında sağlayacakları anlayış ve barışa bağlıdır.

Bu ve benzeri çalışmaların, dünya sulhünün üstünde kurulacağı muârefe ve hoşgörü zemininin güçlenmesine katkıda bulunacağına inancımız tamdır.

Benzer yeni çalışmaları temenni ederken, kitabımızın ikinci baskısını daha titiz ve daha temiz şekilde gerçekleştiren IŞIK YAYINLARI mensuplarına teşekkürlerimi ifade etmek isterim.

Ağustos, 2004

İbrahim CANAN

GİRİŞ

1- Hz. İBRAHİM'İN YÜCELİĞİ

Hz. İbrahim aleyhisselam'ın ismi, Kur'ân-ı Kerim'de, 69 defa geçer. Bu Hz. Musa aleyhisselam'dan sonra, ikinci sıradır. Çünkü, Hz. Musa aleyhisselam 136 kere zikredilmekle ön sırayı tutar. Hz. İbrahim'in Kur'ân'da bu şekilde çokça zikri, ayrıca, bir sûrenin Sûre-i İbrahim diye adlandırılması, Onun hem insanlık tarihindeki ehemmiyetine hem de İslâm dini bakımından taşıdığı öneme Kur'anî bir delil olur.[1]

Öyleyse bu ehemmiyet ve önem nereden ileri geliyor, bunu araştırmamız gerekmektedir.

Hz. İbrahim aleyhisselamla ilgili âyetleri incelediğimiz zaman, Onun şahsiyetini tamamlayan çok kıymetli örnek vasıflar ve gerçekleştirdiği pek ciddî hizmetler karşımıza çıkmaktadır.

---

[1] Peygamberimiz Hz. Muhammed aleyhisselam'in isminin Kur'an'da dört kere geçmesi, Efendimiz hakkında, onun diğer peygamberler meyanındaki derecesi hususunda bir ölçü teşkil etmez. Zira Kur'ân, kendisine hitabetmektedir ve binaenaleyh her bir mezkur. قل (söyle!) emrinin yanına Ey Muhammed tabirini koyabiliriz. Bir de mezkur olmayıp mukadder قل (söyle !) emirleri var. Yani *"Ey Muhammed şu gelecek hakikatı insanlara söyle ve talim et!"* takdirinde emirler var (Bediüzzaman, İşârâtu'l-İ'câz, s. L2-13). İşte bu takdirî Muhammed'lerle Aleyhissalâtu vesselam'a râci olan zamirler sayıya dahil edilse, Resulü Ekrem'in zikri herhalde bütün peygamberlerin zikredilme sayılarının toplamını kat kat aşar.

O yüce şahsiyetin günümüzü ilgilendiren en mümtaz yönlerinden biri, birleştirici bir şahsiyete sahip oluşudur. O, bütün semâvî dinlerin ortak şahsiyetidir.

Fahreddin Razi, Hz. İbrahim için şunları söyler: "Bütün tâifeler ve dinler onun faziletini itirafta birleşirler. Câhiliye devri Arap müşrikleri dahi Onun faziletini te'yid ediyorlar, kendilerini Onun neslinden bilerek şerefleniyorlardı..."[2]

Evet O, üç semavi dinin kavşak şahsiyetidir. Musevîler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar Hz. İbrahim'in yüceliğini beyanda birleşirler ve bu yücelikten kendilerine bir pay çıkarmak, onunla şereflenmek için kendilerini ona nispet ederler.

Mesela Tevrat'ta Hz. İbrahim'le ilgili olarak şöyle denir: "Rab, Abraham'a dedi "... Seni büyük bir millet edeceğim ve seni mubarek kılacağım. Senin adını büyük edeceğim. Ve sen bir kudsiyet kaynağı olacaksın. Seni mubarek kılanları mubarek kılacağım. Sana lanet okuyanlara lânet edeceğim. Yeryüzünün bütün "aileleri" sende mubarek olacaklar."[3] Tevrat'ın bir diğer âyetinde: "İşte sana olan ahdim: Sen birçok milletlerin babası olacaksın" denmektedir.[4] Yahudi din adamları (hahamlar) arasında yaygın bir deyime göre "Bütün hidâyete erenlerin babası Hz. İbrahim'dir", bu sebeple birisi hidâyete erdiği zaman ona İbranice bir ad verilecek olsa "İbrahim'in oğlu" denilirdi.[5]

Hz. İbrahim'in ehemmiyeti, Hıristiyanlar nezdinde bundan geri değildir. Bir İncil âyetinde St. Paul Romalılar'a şöy-

---

2 Râzi, Tefsîr 4,33.

3 Tekvin 12, 1-3.

4 Tekvin 17, 4.

5 Rodinson, Mahomet, p. 219.

le yazar: "Abraham hepimizin babasıdır."[6] ve diğer bir âyette: "Hz. İbrahim ve neslinin dünyanın vârisi kılındığı, bu verasetin kanun yoluyla olmayıp iman salâhı sebebiyle olduğu" ifade edilir.[7]

Hülasa, Yahudiler de Hıristiyanlar da Hz. İbrahim'i "İmanın büyük sembolü" bilirler.[8]

Kur'ân-ı Kerim, bu yüce iman modeli üzerinde Yahudi ve Hıristiyanların münakaşa ederek her birinin: "İbrahim bizdendir." şeklindeki iddialarına cevap getirerek Onun, ne Yahudi ne de Hıristiyan olmadığını, bilakis Onun Müslüman olduğunu söyler: "Ey Ehl-i Kitap! İbrahim hakkında niçin münakaşa ediyorsunuz? İncil de Tevrat da Ondan sonra indirilmiştir, bunu hiç akletmiyor musunuz? Siz hadi bildiğiniz şeyde tartışırsınız. Ama bilmediğiniz şeyde niye tartışıyorsunuz? Oysa Allah bilir, sizler bilmezsiniz. İbrahim, Yahudi değildi, Hıristiyan da değildi. Ama O, doğruya yönelen bir Müslimdi, puta tapanlardan değildi."[9]

Bu hususla ilgili olarak bir başka sûrede de şöyle denmiştir: "Yoksa onlar, 'İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve torunları Yahudi veya Hıristiyandı.' mı diyorlar? (Ey Muhammed! Onlara: "Siz mi yoksa Allah mı daha iyi bilir? de!"[10]

Kur'ân-ı Kerim, Yahudileri ve Hıristiyanları Hz. İbrahim hakkında yaptıkları münakaşa sebebiyle bir cihetten haksız bulursa da diğer bir cihetten haklılıklarını te'yid eder. Yani Hz. İbrahim aleyhisselam, Kur'an'ın beyanına göre de ger-

---

6 Romalılar 4,17.

7 Romalılar 4,13.

8 Buhl, L'Encyclopedie de l'İslâm, l ere edt. 3,695.

9 Âl-i İmrân 65-67.

10 Bakara 140.

çekten öylesine müstesna bir fazilete sahiptir ki, hakikaten Ona mensubiyetin bahşedeceği şerefin yüceliği münakaşaya değecek derecededir.. Kur'an, bunu inkar etmiyor. Kur'an gerek Yahudilerin ve gerekse Hıristiyanların, dinlerine bulaştırdıkları beşerîlik ve şirk sebebiyle saf tevhitten uzaklaşmalarından ötürü, Hz. İbrahim'e mensubiyet iddialarında haksızlığa düştüklerini belirtiyor: "İbrahim ne Yahudi ne de Hıristiyandı, O, Hanîf bir Müslümandı, müşriklerden değildi."[11]

Görüldüğü üzere Kur'ân-ı Kerim, yeri geliyor Hz. İbrahim'in Müslüman olduğunu söylüyor, yeri geliyor Hz. Muhammed ve Ona inananların İbrahimî olduklarını, yani Hz. İbrahim'in dininde olduklarını söylüyor. Hatta bir âyette gerçek iman sahiplerine Müslüman ismini, çok önceden, Hz. İbrahim'in verdiği belirtiliyor.[12]

Evet, Hz. İbrahim çok yönlü bir şahsiyettir. O, Ka'be'nin kurucusu, hacc ibadetinin başlatıcısı, İslâm dinindeki saf tevhit inancının ilancısı,[13] müşriklikle sistemli bir mücadelenin başlatıcısı, hatta şirkle mücadelede takip edilecek metot ve mantığın koyucusu, beşeriyete hıfzıssıhhaya giren nice uygulamanın başlatıcısı, vs. vs. gibi nice mümtaz yönleri, üstünlükleri, ilklikleri vardır. Ka'be'yi inşadan sonra Mekke'yi haram ilan ederek orada hem insan kanı dökülmesini yasaklamış hem av yasağı koymuş, hem de ağaçların kesilip, yapraklarının koparılmasını, otların yolunmasını men ederek, insanlığın

---

[11] Âl-i İmrân 68.

[12] Hacc 78.

[13] Hz. İbrahim'in İslâmî tevhidin tebliğcisi olduğu kabul edilince -ki öyledir- pozitivistlerin iddia ettikleri dinlerin animizim, fetişizim, politeizm, monoteizm, yahudilik, hıristiyanlık, İslâmiyet şeklinde müteselsil bir tekamül inancı, Wilhelm Schimidt'in de dediği gibi gerçeği yansıtmıyor (Geniş bilgi için, *Hangi Medeniyet Hangi Kültür Hangi Dünya* adlı kitabımız görülebilir, s.94-96).

bugünkü gündeminin birinci maddesi olan çevrecilikte beşeriyetin ilk ciddî kararını almak sûretiyle bu işin yani çevreciliğin pîri olmuştur.

Gittikçe küçülüp tek cemiyet halini alan dünyamızda, öncelikle semavî menşeli olmak üzere bütün dinlerin ortak sevgilisi olan Hz. İbrahim, dünya cemiyeti'nin teşkilinde yeni misyonlar, ciddî hizmetler görebilecektir.

Onun şahsiyeti, tarihteki misyonu, hizmetleri, mesajları mutlaka ihya edilmeli, güncelleştirilmeli, Hz. İbrahim aleyhisselam bütün yönleriyle iyi bilinmelidir.

2- Hz. İBRAHİM'E UYMA GEREĞİ: O, ÜSVE-İ HASENE (Güzel Örnek)DİR

Hz. İbrahim deyince öncelikle şu noktayı belirtmeliyiz: Kur'ân-ı Kerîm Onda bizler için üsve-i hasene yani "güzel örnek" bulunduğundan bahsediyor:

"İbrahim ve Onunla beraber olanlarda sizin için uyulacak güzel bir örnek vardır."[14] Kur'ân-ı Kerim, her ne kadar, bazı âyetlerinde umumî bir ifade ile, diğer peygamberlere de uymayı emrederse de[15] üsve-i hasene olarak sadece Hz. İbrahim'le, Hz. Muhammed[16] aleyhimâsselam'ı zikreder.

Kur'ân-ı Kerîm, ayrıca, Aleyhissalatu Vesselâm'a hususi bir âyetle Hz. İbrahim'e uymasını emreder:

---

14 Mümtahine 4.

15 En'am 90. Bizden önceki peygamberlerin şeriatına uyma meselesi teferruatlı bir mevzudur. Fazla bilgi için Serahsî merhumun tahlili görülmelidir: Usul-i Serahsî, Beyrut, tarihsiz 2,99-105.

16 Ahzâb 21.

"Şimdi ey Muhammed! Sana, doğruya yönelen, puta tapanlardan olmayan İbrahim'in dinine uy" diye vahyettik."[17]

Şu müteakip âyet, bu emrin gerçekleştiğini ilan eder:

"De ki: Şüphesiz Rabbim beni doğru yola, gerçek dine, hakka yönelen ve puta tapanlardan olmayan İbrahim'in dinine iletmiştir."[18]

Aslında, Resûlullah'ın şahsı ile ilgili gözüken bu emir ve tespitler, aynı zamanda bütün ümmeti ilgilendirir. Kıyamete kadar Muhammed ümmetinin tamamının, Hz. İbrahim'in hanîf dinine uymakla mükellef olduğunu anlamamız için bu iki âyet yeterlidir. Ancak, millet-i İbrahimîye'ye uymanın ehemmiyetini tebarüz ettirmek, bunun zaruretine ümmetin dikkatini daha canlı çekmek için olacak, bir başka âyette, ilahî hitap ümmete yönelir:

"(Ey Muhammed!) Ümmetine de ki : 'Allah doğru söyledi, doğruya meyleden İbrahim'in hanîf dinine (yani şirkten uzak olan, doğruya hakikata yönelen dinine) uyun, O müşriklerden değildi'[19]

Resûlullah da şöyle buyuracaktır:

"Ben müsamahalı ve kolay olan hanîflikle gönderildim."[20]

Yine İbrahimî dine teşvîk sadedinde, bir başka âyet, ona uyanları şöyle över:

---

[17] Nahl 123.

[18] En'am 161.

[19] Âl-i İmrân 95.

[20] Müsned 6, 116, 233; 5,266

"İyilik yapan bir insan olarak (tam bir hulus ile) kendisini Allah'a teslim eden ve İbrahim'in Allah'ı bir tanıyıcı dinine tâbi olan kimseden daha güzel dinli kimdir?"[21] Şu âyette de Hz. İbrahim'in dinine uymayanlar kınanır (mealen): "Kendini bilmezden başkası İbrahim'in dininden yüz çevirmez..."[22]

Başta Hz. Peygamber aleyhissalatu vesselâm olmak üzere, kıyamete kadar bütün Muhammed ümmetinin uymaya çağrıldığı bu İbrahimî din nedir? Hususiyetleri, temel prensipleri nelerdir?

İşte bu çalışmada, Hz. İbrahim'le ilgili olarak vahyedilmiş olan Kur'anî âyetlerde gelmiş bulunan açıklamalardan hareketle bunu belirtmeye çalışacağız.

Yardımcımız Allah'tır.

---

21 Nisa 125.

22 Bakara 130.

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. İBRAHİM’İN HAYATI

TEMHİD

Kur'ân-ı Kerim'de Hz. İbrahim aleyhisselâm'ın doğduğu yerle ilgili bir bilgi mevcut değildir. Tarih kitapları da bu meselede tatminkar bir bilgi vermezler. Bu sebeple Hz. İbrahim'in hayatıyla ilgili bir kısım teferruat, İsrailî kaynaklara, Tevrat ve İncil'e dayanmak zorundadır. O mukaddes kitapların maruz kaldıkları tahrifler sebebiyle onlardan alınacak bilgilerin ihtiyatla karşılanması gerekeceği açıktır.

Her hal u kârda bugün, Hz. İbrahim'in doğduğu yerle ilgili olarak birçok ihtilaflar mevcuttur. Bunlardan birine göre, Irak topraklarında yer alan Ehvâz yakınlarındaki Sus şehri, bir diğer rivâyete göre Babil, bir başka rivâyete göre Kûsa (Babil bölgesinde), hatta —Irak etrafında olduğu belirtilen[23] — Hürmüzcerd veya Verka onun doğum yeri olmalıdır.[24]

Türkiye'mizi ilgilendiren ve bize de sıcak gelen bir kısım başka rivâyetlere göre de, İbrahim aleyhisselam'ın doğduğu yer Harrân'dır.[25] Harrân, Türkiye'mizin incisi Urfa'ya 40 km mesafede çok eski bir yerleşim ve medeniyet merkezidir.

---

23 Mu'cemu'l-Büldân 5,402

24 Bak. Elmalılı, Tefsir 3,1965; Tümer, "Âzer", DİA 4,316-317; İbnu Sa'd, Tabakât 1,46; Taberî, Tarih 1,233, 256, 310, İbnu'l-Esir el-Kâmil 1,94.

25 Taberi, Harrân şehrini, Hz İbrahim'in kardeşi ve Hz. Lut'un babası Hârân'ın kurduğunu, ismini de kurucusundan aldığını kaydeder (Tarih, 1,313).

Bu son rivâyete göre, Hz. İbrahim aleyhissalatu vesselam'ın babası Harrânlıdır ve doğumdan sonra oğlunu Babil'e götürmüştür.[26]

Urfalılar, başlangıcı belli olmayan eski devirlerden beri Hz. İbrahim'in Urfa'da doğduğuna inanırlar ve hatta hâlen şehrin merkezinde mevcut bir mağarayı "Hz. İbrahim'in doğduğu mağara" bilirler ve ziyaretgâh olarak takdis ederler ve mağarada mevcut suyun içilmesiyle teberrük ederler.

Kur'ân-ı Kerim açısından Hz. İbrahim'in doğduğu yer ehemmiyet taşımaz ve bu sebeple doğum yeri üzerine sarahat yoktur. Mukaddes kitabımız için önemli olan, Hz. İbrahim'in getirdiği mesajlardır.

Kur'anî espriye uyarak biz de, doğum yeri meselesinin münakaşasını tarihçilere bırakarak şunu belirteceğiz: Hz. İbrahim'in Urfa ile alâkası inkar edilemez. Bunun en büyük delili ora halkının tarihî inancıdır. Ciddî bir karineye dayanmayan başka rivâyetlerden hareketle, halkın tarihî kabulü'nü tekzibe yönelik iddialar, teoriler ortaya atmak da caiz değil diye düşünüyoruz. Zamanla ulaşılacak mukni bir delile dayanacak görüşler konumuz dışında kalır.

Öyleyse Onun doğum yeriyle ilgili ihtilafların biraz da, insanların ona olan sevgilerinden, onu benimsemekteki rağbetlerinden ileri geldiğini düşünürsek —kesin bir şekilde aksi ispat edilinceye kadar— Urfa'da doğduğunu kabul edebiliriz.[27]

---

26 Taberî, Tarih 1,233, İbnu Sa'd. Tabakât 1,46.

27 Hz. İbrahim, Hz. Eyub, Yunus Emre, Ashâb-ı Kehf gibi bir kısım tarihî şahsiyetlere birden fazla makamın (doğum yeri, ölüm yeri gibi) izafesinin bizce hiçbir zararı yoktur. Her bölge için o büyüklerle bir teşerrüf, onların büyüklüklerini

Hz. İbrahim aleyhisselam'ın yaşadığı zaman, çok daha kapalıdır. İslâm Ansiklopedisi'nin de yer verdiği rivâyete göre, Tufan'dan sonra 1263'te veya dünyanın yaratılışından sonra 3337'de doğmuştur.[28] Elbette bunlar güvenilir rakamlar değillerdir. Yine ihtiyatla karşılamak kaydıyla,[29] İbnu Sa'd'da gelen bir tarihleme kaydedeceğiz: Hz. Âdem'le Hz. İbrahim'in arasında 2 bin yıl var, Hz. İbrahim'le Hz. Peygamber arasında 2469 sene mevcuttur.[30]

Kur'ân-ı Kerim, Onun Hz. Lut'la olan muasırlığını, aralarındaki irtibatı belirtir. Ancak, bu şahsiyetlerin Peygamberimizden veya Hz. İsa'dan ne kadar önce veya Hz. Âdem, Hz. Nuh gibi bilinen peygamberler'den ne kadar sonra yaşadıklarına dair sarih bir bilgi vermez. Zira Kur'ân-ı Kerim açısından, bu büyüklerin insanlık tarihinde oynadıkları rol, yani getirdikleri mesajlar, tebliğde takip ettikleri yol, kavimlerinin içine düştükleri çarpıklıklar, sapıklıklar, peygamberlerin bun-

bir ihya, temsil ettileri mesajları yeniden yaşama vesilesidir. Ancak, bunlardan herhangi biri isbat edici bir delille, kesinlik kazanacak olursa, hüküm değişir, diğerleri uygun bir te'vile kavuşturulur.

28 Wensinck, "İbrahim", İslâm Ansiklopedisi, M.E.B. neşri, İstanbul, l950, 5.c. 1. Kısım, s.878.

29 Yaratılış ve dünyanın ömrü üzerine, İslâmî kaynaklarda rastlanan rakamlarla ilgili olarak İbnu Hazm şöyle der: "Tarih hususundaki ihtilafa gelince, Yahudiler, dünyanın dörtbin küsur yıl yaşı olduğunu söylerler. Hıristiyanlar, dünyaya beşbin yıl ömür biçerler. Bize gelince, biz müslümanlar nezdinde, bilinen kesin bir rakam mevcut değildir. Bu hususta yedibin veya daha fazla, veya daha az yıldan bahsedenler'e gelince, onlar hata ederler. Bu hususta Aleyhissalatu vesselam'dan asla sahih bir rivâyet gelmemiştir. Aksine bunun hilafını te'yid eden sahih rivâyet gelmiştir. Bu sebeple kesin bir üslubla: "Dünyanın ömrünü sadece Yüce Allah bilir" diyoruz. Nitekim âyet-i kerimede Yüce Allah (mealen): *"Ben onları, ne göklerin ne yerin yaratılmasında ve ne de kendilerinin yaratılmasında hazır bulundurdum"* (Kehf 50) buyurmuştur" (İbnu Hazm, el-Fasl Fi'l- Milel 2,105-106. Keza İbnu Kesir de kıyametin vaktiyle ilgili hiçbir sahih rivâyetin olmadığında cezmeder. (en-Nihâye fi'l-Fiten 1,15).

30 İbnu Sa'd, Tabakât 1,53.

ları düzeltmek için sarfettikleri gayretler, halkın onlara karşı direnişleri, bu maksatla ileri sürdükleri delilleri, peygamberlere yaptıkları kötülükler, peygamberlerin sabrı, tevekkülü, azmi, gösterdikleri mucizeler, Allah'ın onlara yardımı, yaptıkları mücadeleler sonunda insanların intibahları (doğru yola gelmeleri), veya helakları gibi hususlar ehemmiyet taşır.. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerim'de zaman ve mekanla ilgili teferruata yer verilmeden, söylediğimiz hususlar üzerinde açıklamalar yapılmıştır. Esasen insanların dünya ve ahiret saadetlerine müessir olacak düsturlar da bu sayılan teferruatlarda yatmaktadır.

Belirtilen bu durum, sadece Hz. İbrahim değil, bütün peygamberler hakkında caridir.

Mezkur müphemlik, peygamberlerin şahsî hayatları için de söz konusudur. Yani Kur'an'da zikredilen maceralarının öncelik sonralık sırası da çok açık olarak belirtilmemiştir. Sözgelimi, Hz. İbrahim'le ilgili pek çok vak'a zikredilmiş olmasına rağmen bunların tarihi sırası açıklıkla belirtilmiş değildir.

Duyduğumuz ihtiyaç sebebiyle, Hz. İbrahim'in Kur'an'da zikri geçen vak'alarını, bazı karine ve yorumlara dayanarak tarihî bir sıraya koymaya çalışacağız. Her seferinde isabet edememiş olabileceğimizi kabul ettiğimiz için, şimdiden "Doğruyu Allah bilir" diyoruz.

1- DOĞUMU ve MÜCADELELERİ

Hz. İbrahim'in doğumuyla ilgili olarak, bazı kaynaklarda rastlanan bir kısım hikayeler var. Hemen belirtelim ki, bunlar

ne Kur'ân-ı Kerim'de mevcuttur ne de güvenebileceğimiz hadislerde. Tarih ve tefsir kitaplarında merfu (Hz. Peygamber menşeli) olmayan rivâyetlerde bazı teferruata bile yer verilir. İsrailî menşeli olduğu zâhir olan bu rivâyetlerden birine göre, "Hakimiyeti sırasında, Nemrut, bir gün rüyasında, ay ve güneşi de aydınlatan pek parlak bir yıldızın, üzerine doğduğunu görür. Bu gördüğünden korkarak, sihirbaz, kâhin, falcı gibi rüyasını yorumlayabilecek kimseleri toplayıp fikirlerini sorar. Bunlar ittifakla, mülkü dahilinde kendisini ve saltanatını helake atacak bir kimsenin çıkacağını, yaşayacağı yerin Babil'in Kufe şehri olacağını söyler. Bunun üzerine Nemrut, tedbir olarak orayı terk edip bir başka köye geçer. O bölgenin bütün erkeklerini de oradan çıkartıp kadınları yalnız bırakır ve doğan erkek çocukların öldürülmesini emreder.[31] Ancak bir müddet sonra, Nemrud'un terk edilen şehirde bir işi çıkar. Bu işi gördürmek üzere, sarayın putlarına bakan[32] Hz. İbrahim'in babası Âzer'den başka kimseye itimat edemediği için onu çağırıp, şehre yollar. Giderken: "Dikkat et, sakın ha! Hanımına temasta bulunma!" diye sıkı tenbihte bulunur. Azer: "Ben dinimde mutaassıb (zatınıza son derece sâdık bir) bendenizim, emin olabilirsiniz" diye söz verir. Ancak köye girip hanımını görünce, nefsine hakim olamaz, temasta bulunur. Hanımını oradan alıp Kufe ile Basra arasında bir köye gelir ve bir mağaraya yerleştirir. Zaman zaman hanımının yiyeceklerini ve diğer ihtiyaçlarını görür.

---

31 Taberî'nin esas aldığı rivâyete göre, müneccimler, Nemrud'a gelerek, kendi köyünden bir çocuğun çıkıp hâkimiyetine son vereceğini, putları kıracağını söyleyip evsafını bildirir. Bu vasıflar arasında doğacağı yer ve yıl da var. Bu sebepledir ki Nemrut, tedbir olarak derhal erkekleri, köyünden bir yere alır ve o yıl doğan erkek çocukları öldürtür.

32 Taberî, l, 310.

Aradan epey bir zaman geçer, herhangi bir hâdise olmaz. Bunun üzerine Kral, "Kâhinler kafadan atmışlar" diye düşünerek: "Herkes yerine dönsün!" emrini verir. Ahali de döner.

Bu sırada Hz. İbrahim doğmuştur. İbrahim'e Allah'ın bir lütfu olarak bir gün bir hafta, bir hafta bir ay gibi gelir, bu sûretle pek çabuk gelişir, delikanlı oluverir. Kral da hâdiseyi unutur.

İbrahim, anne ve babasından başka kimseyi görmeden büyür.

Hz. İbrahim'in babası yakınlarına: "Benim bir oğlum var, onu gizlemiştim, şimdi getirsem Kralın ona karşı bir şey yapmasından korkup korkmayacağınızı bilmek isterim." der. "Hayır korkacak bir şey yok, getir!" derler. O da gider, İbrahim'i mağaradan çıkarır.

Çocuk mağaradan çıkınca hayvanlara, kuşlara, diğer mahlukata bakar. "Bunlar nedir?" diye sorar. Babası, "Bunlar deve... bunlar sığır..bunlar at...bunlar koyun ... diye her biri hakkında bilgi verir. Hz. İbrahim: "Bunların bir Rabbi olmalıdır!" der.

Onun mağaradan çıkışı güneşin batmasından sonra idi. Başını semaya kaldırdı. Parlak bir yıldız görmüştü, bu Müşteri yıldızıydı (Bazı rivâyetlerde Zühre yıldızı olduğu belirtilmiştir).[33] "Bu, Rabbim!" dedi. Az sonra battı, batınca: "Batan rabbi sevmem!" dedi.-İbnu Abbas şu açıklamayı yapar: "O, mağaradan ayın sonunda çıktığı için, yıldızdan önce kameri görmemişti. Gecenin sonuna doğru ayı gördü- ayı doğarken görmüştü. "Rabbim bu!" dedi. Ay batınca: "Battı!" dedi ve ilaveten: "Rabbim bana hidâyet vermeseydi sapıtanlardan

---

33 Suyutî, ed-Dürrü'l-Mensûr 3,25.

olacaktım!" dedi. Sabah olunca (güneşin doğduğunu gördü, "Rabbim bu! En büyük!" dedi. O da batıp kaybolunca:

Ey milletim! Ben sizin koştuğunuz şirklerden uzağım! dedi. Allah celle şânuhu kendisine: "Teslim ol!" buyurdu. Hz. İbrahim: "Âlemlerin Rabbına teslim oldum!" dedi.

Hz. İbrahim, bunun üzerine kavmini hakka davet etmeye, kötü sonlarıyla korkutmaya başladı. Babası put yapan bir kimse idi. Yaptığı putları satmaları için oğullarına verirdi, onlar da bunları pazarda satarlardı. Hz. İbrahim bunları satarken:

-Faydası ve zararı olmayan bu putları alan yok mu, diye bağırırdı. Kardeşleri, putlarını satmış olarak dönerken, İbrahim putlarıyla birlikte dönerdi, satamazdı.

Sonra babasını hakka davet etti:

-Ey babacığım! Görüp işitmeyen, bir fayda ve zarar vermeyen bu putlara niye tapıyorsun?

Sonra İbrahim, putların bulunduğu binaya gitti. Burası büyük bir salondu, putların yönü hep salonun kapısına bakıyordu. Ortada büyük bir put, etrafında da başka küçük putlar vardı, her bir putu daha küçük putlar takip ediyordu. Bunların ucu kapıya kadar geliyordu. Putların önüne yiyecekler konmuştu. Putperestler: "(bu yiyecekler) ilahlarımızın yanında durarak (bereket kazanır) biz de dönünce yeriz." derlerdi. İbrahim, putlara ve önlerindeki yiyeceklere baktı:

"- Yemiyor musunuz?" dedi. Cevap alamayınca,

"- Niye konuşmuyorsunuz?" dedi.

Sonra İbrahim kavmine gelip onları davete ve inzara (korkutmaya) başladı. Kavmi onu bir eve hapsederek odun

toplamaya koyuldu. (Bu işe öyle ehemmiyet verildi ki) bir kadın hastalanacak olsa: "Allah bana şifa verirse İbrahim için odun toplayacağım" diye nezrederdi. Çok miktarda odun toplanınca oduna ateş attılar. Ateş korkunç şekilde yanmaya başladı. Öyle ki yakınından bir kuş geçecek olsa alev ve sıcaklığın şiddetinden yanardı. Hz. İbrahim'e gelip onu binanın tepesine çıkardılar. İbrahim, başını semaya kaldırdı. Gök, yer, dağlar ve melekler: "Ey Rabbimiz! İbrahim Senin yolunda yakılacak (Ona yardım et!) diye yalvardılar. Allah Teala hazretleri: "Ben onu biliyorum, size yakarırsa siz yardım edin." buyurdu. Hz. İbrahim başını semaya kaldırınca:

Ey Rabbim! Sen semada teksin, ben de arzda tekim. Benden başka Sana kulluk yapan yok! Hasbünallah ve ni'me'l-vekîl (Bana Allah yeter, O ne iyi vekildir) dedi. Onu ateşe attılar. Ateşe (Ey ateş! İbrahim için soğuk ve selametli ol!" diye nida edildi. Ona bu nidayı yapan Hz. Cibril'di. — İbnu Abbas radıyallahu anh der ki: "Eğer soğuk ol!" emrini "selametli ol!" emri takip etmeseydi, İbrahim aleyhisselam, ateşin soğukluğundan ölürdü"— O gün, yeryüzündeki bütün ateşler söndü.

Ateş sönünce, İbrahim'i görmeye geldiler. Onu, beraberinde bir adamla birlikte buldular, İbrahim'in başı onun kucağında idi, yüzündeki terini siliyordu. Bu şahsın, gölge meleği olduğu söylendi. Yüce Allah, bir ateş indirdi de Âdemoğlu ondan istifade etti. İbrahim'i ateşten çıkardılar, Kralın huzuruna götürdüler. Daha önce Melikin yanına hiç gitmemişti. Ona konuştu."

Bu rivâyeti İbnu Ebî Hâtim, Süddî'den nakletmektedir. Klasik kitaplarımızda da Hz. İbrahim'in hayatıyla ilgili olarak Kur'an'da parça parça gelen vak'aları sağlıklı şekilde

kronolojik bir sıraya koyma gayretine rastlanmaz. Yukarıda kaydettiğimiz rivâyet, ed-Dürrü'l-Mensur'da yer verilenin en detaylısı ve en uzun olanıdır.

İbnu'l-Esîr'in tercih ettiği hikayeye göre, Hz. İbrahim'in zuhuru yaklaşınca, müneccimler, Nemrud'a gelerek, bulunduğu şehirde, İbrahim adında birinin çıkıp kendi dininden ayrılacağını, putları kırıp saltanatına son vereceğini vs. yılıyla ayıyla haber verirler Bunun üzerine Nemrud bir kısım tedbirler alır.[34]

Elmalılı Hamdi Efendi, Hz. İbrahim'in hayatından bahsederken, doğumu ve çocukluğuyla ilgili teferruata yer vermeden, risalet hayatından itibaren şu safhaları kaydeder:

1) Önce babasına olan dâveti,

2) Kavmine olan dâveti,

3) Zamanın melikine (Nemrud'a) olan dâveti,

4) Putları kırarak küffarla mücadelesi

5) Kavminin onu ateşe atması,

6) Sonra oğlunu kurban etmeye azmetmesi.

Elmalılı, Hz. İbrahim'in bu imtihanları başarmak sûretiyle Allah'ın rızasını kazandığını, kendisi ve nesli için "Benim için sonradan gelenler arasında yâd-ı cemîl kıl, hakkımda iyi şeyler söylensin!" diye dua ettiğini, yüce Allah'ın bu duayı kabul buyurduğunu, bu sebeple Onu Arap müşriklerinin de Yahudi ve Hıristiyanların da sevdiğini belirtir.[35]

---

[34] İbnu'l-Esîr, el-Kâmil 1,94-95.

[35] Elmalılı, Tefsir 3,1962-1963.

Hz. İbrahim'in hayatında mühim bir vak'a olan Nemrutla cedelleşmesi ne zaman meydana geldi, ateşe atılmasından önce mi sonra mı? Biraz kapalı. Ancak İbnu Sa'd'ın bir rivâyetine göre, öncedir ve hatta yedi yıl da hapiste kalmış olmalıdır. Aynı pasajın devamında şu ilave bilgiler verilir: "Hz. İbrahim'in ana dili Süryânîceydi. Babil'den Şam'a (Suriye'ye) hicret eder. Fırat'ı geçince, Allah dilini İbraniceye çevirir. Nemrut Onun hicretine mani olmak için, peşine adam çıkarır, "Süryanice konuşan hiç kimseyi huduttan geçirmemeleri emrini verir. Hz. İbrahim, İbranice konuştuğu için Onu tefrik edip yakalayamazlar. O, hicret sırasında 37 yaşındadır.

Hz. İbrahim, bu hicreti, hanımı Sâre ile birlikte yapar. Harrân'a gelip bir müddet kalırlar. Buradan Mısır'a hareket ederler. Mısır'da Sâre sebebiyle sıkıntıya düşerse de, —sıddıkiyyeti ile ilgili kısımda açıklayacağımız üzere— konuşmadaki tevriyesi ile sıkıntıyı atlatır ve Firavun'un hediye ettiği Hâcer ile beraber oradan ayrılır.

Mısır'da bir tebliğ faaliyeti yaptı mı, başka hâdiseler yaşadı mı? gibi hususlarda malumatımız yok.

Oradan Şam'a yani Suriye'ye döner, Kerk'le Beytü'l-Makdis arasında yer alan Seb'e[36] iner, bir kuyu açar ve orada mescit inşa eder. Zamanla halkın eziyetine maruz kalır. Orayı da terk ederek Remle ile İlya (Beytü'l-Makdis) arasında (Katt veya Kıtt denen)[37] bir yere iner, bir kuyu açıp oraya yerleşir. Hz. İbrahim'in ayrılmasıyla kuyuları kuruyan Seb'liler, yaptıkları kötü davranışlardan pişman olup Hz. İbrahim'i geri

---

36 Burada yedi aded kuyu bulunduğu için yedi mânasına Seb' denmiştir (Mu'cemu'l-Büldân 3,185).

37 İbnu'l-Esir, el-Kâmil 1,102, Taberî, 1,248.

çağırırlarsa da dönmez. Merhamet kahramanı olan Hz. İbrahim onların kötülüklerine karşı hissi davranmaz, sularının geri gelmesi için bazı şartlarla yardımcı olur. Seb'liler bu şartlara uydukları müddetçe kuyunun suyundan istifade ederler, ihmal ettikleri zaman suları tekrar kurur.[38]

O, burada çok miktarda mal ve hizmetçilere kavuşur. Öyle ki, Allah, Hz. İbrahim'i kendine Halîl ittihaz edip peygamberlik verdiği zaman üç yüz tane kölesi mevcuttur, Rabbine, şükür ifadesi olarak hepsini azat eder. Bu köleler Müslüman olurlar ve mücadelesinde yanında yer alırlar.[39]

Yine İbnu Sa'd'ın kaydına göre, Hz. İbrahim, üç kere Mekke'ye seyahat eder. İlk seyahat emrini veren Allah'tır, Burak'a binerek yapar. Cebrail, kendisine yol gösterir. Bu seyahatte iki yaşındaki oğlu İsmail'i önüne, hanımı Hâcer'i terkisine alır. Mekke'ye gelince, ailesini, bugünkü Beytullah'ın yanına indirir. Ve Şam'a geri döner.[40]

İkinci gelişi ailesini ziyaret maksadını güder. Gelince hanımının öldüğünü öğrenir. Oğlu İsmail'le de görüşemeden geri döner. Görüşemeyişinin sebebi, oğlunun Mekke'de olmayışıdır ve gelirken diğer hanımı Sâre'den orada ikamet etmemek, hemen dönmek şartıyla izin almıştır.

Üçüncü gelişinde, haccı ihdas eder. Ve bütün insanları hacca çağırır, duyanlar icabet eder. İlk hacc yapanlar Cürhümlüler olur, hepsi de İslâm'a girerler. Bunları Amelika takip eder.[41]

---

38 A. e. aynı yer.

39 İbnu Sa'd 1,46-47. Bak. Taberi, Tarih 1,310-311.

40 İbnu Sa'd 1,48.

41 A.e. 1,48.

Hz. İbrahim'in ilk çocuğu Hâcer'den doğan İsmail'dir. İsmail aleyhisselam doğduğunda Hz. İbrahim 90 yaşındadır. Bir rivâyete göre, 30 yıl sonra da Hz. İshak doğar. Sâre vefat edince, Hz. İbrahim, Kenanlılardan Kantûra adında bir kadınla evlenir. Bundan dört çocuğu olur. Yaptığı dördüncü bir evlilikten yedi çocuğu daha dünyaya gelir. Böylece Hz. İbrahim, toplam 13 çocuğun babası olur. Rivâyet bunların isimlerini de kaydeder.[42] Taberî'nin rivâyetinde Kantûra'dan altı oğlu dünyaya gelir. Dördüncü hanımı Hacûr'dur ve bu da beş oğul dünyaya getirir.[43] Bu rivâyete göre de Hz. İbrahim'in hepsi de erkek olan 13 evladı vardır.

*** Mülk Ne Zaman Verildi?**

Yeri gelmişken bir hususu belirtmede fayda var. İleride geleceği üzere, İslâm âlimlerinden bir kısmı, âyetlerde gelen bazı karînelerden hareketle, Hz. İbrahim aleyhisselam'a peygamberliğin, putları kırma, oğlu İsmail'i kurban etme gibi pek ciddi imtihanları azimle başarmasından sonra verildiği kanaatine varmıştır. Keza bir kısım âlimler, "Allah kendisine hükümranlık verdi diye İbrahim ile Rabbi hakkında tartışanı görmedin mi?"[44] âyetinin آتَاهُ kelimesindeki zamiri Hz. İbrahim'e râci kılarak "Allah (İbrahim'e) mülk (ü saltanat) verdi diye (kıskanıp) İbrahim'le, Rabbi hakkında tartışanı görmedin mi?" şeklinde anlayanları[45] daha haklı çıkaran bir durum

---

[42] A.e. aynı sayfa.

[43] Taberî, 1,311.

[44] Bakara 258.

[45] Bazı âlimler de âyeti şöyle anlamışlardır: *"Alah'ın, kendine hükümranlık verdi diye (şımararak) İbrahim ile Rabbi hakkında tartışanı görmedin mi?..."* Bu durumda zamir, Nemrud'a râci olur ve böylece mezkur münâkaşanın, ateşe atılma hâdisesinden önce olması da makul hale gelir.

şudur: Hz. İbrahim'in zenginleşip mal mülk sahibi olması, ateşe atılma vak'asını takiben yaptığı hicret hâdisesinden sonra husule geldiği anlaşılmaktadır. Ayrıca hacca insanların daveti ve buna ilk başta Cürhümlüler olmak üzere Amelika ve bütün duyanların icabet etmiş olması da onun "mülk"e (servet ve hakimiyete) sonradan kavuştuğunun delili olmaktadır. Hele kendisine peygamberlik geldiği zaman 300 köleyi bir anda azat edecek servete sahip olması ve bilhassa, küfre karşı mücadelesinde, Müslüman olan bu azatlılarla işbirliği yapmış olması gibi haberler, hem peygamberliğin ona hicretten sonra geldiğine ve hem de Nemrut'la olan —ve âyette işaret edilen— mücadelenin hicretten sonraki dönemde cereyan ettiğine dair ihtimali güçlendirmektedir. (Doğruyu Allah bilir).

Ateşe atıldığı zaman tek inananı bile bulunmayan Hz. İbrahim'in, o sıralarda "mülk" sahibi olması da akla uzak görünmektedir. Hicret sırasında 37 yaşlarında olan ve 200 yaşında vefat eden Hz. İbrahim'in, Nemrud'u yıpratıp yok edecek bir mücadeleyi müteakip yıllarda yürütmüş olması çok daha makul gözükmektedir. Ancak bu sözümüz, mücadelenin önceden zaten başlamış olduğunu inkar manasına gelmez. Ayrıca, Nemrut'la mücadele deyince, sadece Kur'an'da zikri geçen karşılaşma hâdisesi de anlaşılmamalıdır. Hatta bunun, hicretten önce cereyanı akla daha yakındır.

2- HAYAT SAFHALARI

Burada, ihtiyatla karşılamak gerektiğine dikkat çekerek, bazı kaynaklarda gelen bilgilerden hareketle, Hz. İbrahim'in

hayat safhalarıyla ilgili bazı malumat ve birkaç rakam kaydedeceğiz:

* Hz. İbrahim 10. göbekten Hz. Nuh'un torunudur babasının adı Târah'dır[46].

* Yıldızlar üzerine mağarada tefekkür yürüttüğü zaman 15 aylıktır.[47]

* Kavmine dinlerinde muhalefet edip, onları hidâyete çağırması, büluğa erdikten hemen sonradır. Bu haber Nemrud'a ulaşınca onu hapse atar ve yedi yıl hapiste yatırır.[48]

* Ateşe atıldığı zaman 16 yaşındadır.[49]

* Hicret ettiği zaman 37 yaşındadır.[50]

* Sâre, İshak'a hamile kaldığı zaman 90 yaşındaydı, Hz. İbrahim ise 120 yaşındaydı.[51]

* Kurban edilecek olanın, Hz. İshak olduğunu söyleyenlere göre, kurban etme emri Şam'da Kudüs'e iki mil mesafede bir mekanda geldi. "Kurbanlık Hz. İsmail'di" diyenlere göre, bu emir Mekke'de geldi.[52]

* Taberî'nin tezatlarla dolu bir rivâyetine göre, kurbanlık olan Hz. İsmail değil, Hz. İshak'tır ve o sırada 16 yaşındadır. Haberi işiten annesi Sâre iki gün hasta yatar. Üzüntüden

---

46 İbnu'l-Esîr, a.g.e. 1,94.

47 A.e. l,95.

48 Taberî 1,310.

49 A.e. 1,311.

50 A.e.1,311

51 A.e. 1,249.

52 İbnu'l-Esîr,a.g.e. 1,111.

üçüncü gün vefat eder.[53] Sâre'nın 127 yaşında öldüğü söylenmiştir.[54]

Hz. İbrahim, Filistin ve Hicaz yörelerinde dinini yaydıktan sonra Şam'a döner ve orada 200 yaşında olduğu halde vefat eder.[55]

* Bir Müphemiyet ve Bir Tahmin

Hz. İbrahim'in hayat safhalarını anlatırken, dikkat çekilmesi gereken bir husus, bazı kapalı noktalardır. Bunlardan biri, Hz. İbrahim'in Nemrut'la yaptığı münakaşanın zamanıdır.

Önce şunu belirtelim: Kur'an'da Nemrud'un ismi geçmez. Ancak, müfessirler ve tarihçiler, Hz. İbrahim'in Rab konusunda münakaşa yaptığı kimsenin Nemrud olduğunu söylemekte müttefiktirler. Bu meselede ihtilaf yoksa da mezkur münakaşanın, ateşe atılma hâdisesinden önce mi, sonra mı olduğu müfessirler arasında ihtilaf konusudur: Bir kısmı, "Ateşe atılmazdan önce, putları kırdığı vakit" derken, diğer bir kısmı: "Ateşe atıldıktan sonra" demiştir.[56]

---

53 Diğer rivâyetlerde anne Hâcer de Hz. İbrahim ve Hz. İsmail gibi teslimiyet sahibi olarak ifade edilirken bu rivâyette Sare'nin üzüntüsünden ölmesi, rivâyetlerin umumi havasına taban tabana zıddır.

54 Taberî, 1,249, İbnu'l-Esîr 1,123. İbnu'l-Esîr'in bir rivâyetinde, bu sırada Sâre 70 yaşındadır (l,102) Ancak Kur'an'da Hz. İshak müjdelendiği zaman "*Ben bir kocakarı olarak nasıl hamile kalırım*?" diye gösterdiği tepki onun 90 yaşında olma ihtimalini güçlendirir. Bu haberdeki bir tezada dikkat çekmek isteriz: 90 yaşında Hz. İshak'a hamile kalan Hz. Sâre, oğlu İshak'ın kurban hâdisesini duyunca üzüntüsünün tesiriyle 127 yaşında ölür. Bu sırada Hz. İshak'ın 36 yaşında olması gerekir. Halbuki rivâyette 16 yaşında olduğu söylenmiştir. Kurban adayının Hz. İsmail olduğunu söyleyen rivâyette, Hz. Hâcer, bu habere büyük bir teslimiyetle razı olur. Ayrıca, Hz. Hâcer'in, kurban hâdisesi üzerine değil, Hz. İsmail'in evlenmesinden sonra vefat ettiği sahih hadisle sâbittir. (Buharî, Enbiya 9, (4,174).

55 İbnu Sa'd 1,48.

56 Razi, Tefsir 7,23.

Putları kırma hâdisesiyle ilgili âyet-i kerimede geçen "Bazıları İbrahim denen bir gencin onu diline doladığını duymuştuk" deyince..."[57] ibaresi, Hz. İbrahim'in, put kırma hâdisesine kadar herkesçe duyulmadığını gösterir. Dolayısiyle, bundan önce, Nemrut'la münakaşası uzak ihtimal. Hatta o zamana kadar, babası Âzer'in, Nemrud'a yakınlığı sebebiyle Hz. İbrahim'e herkes rastgele saldıramamış, bu yüzden daha bir serbest hareket etmiş olabilir. Ama putları kırma hâdisesinden sonra, Nemrud'a şikâyet edilmesi ve bu şikâyet üzerine Nemrud'un onunla ilgilenmesi, münazarada mağlup olunca onu hapse attırması, hapis fayda vermeyince ateşe atılması ihtimal dahilindedir.

Nemrud'la olan karşılaşmanın, ateşe atılmadan önce olma ihtimalini, müfessirlerden azınlık teşkil eden bazılarının —çoğunluk tarafından benimsenmeyen— bir yorumu da te'yid eder. Bu yoruma göre, Bakara sûresinin 158. âyetinde geçen: "Allah kendisine hükümranlık verdi diye İbrahim ile Rabbi hakkında tartışanı (Nemrud'u) görmedin mi?" ibaresindeki "hükümranlık" Hz. İbrahim'e aittir. Bu duruma göre, Allah Hz. İbrahim'e hükümranlık verdiği için Nemrud, saltanatını korumak maksadıyla, onun gittikçe artan nüfuzunu kırmak için, kendinden emin olarak, halkın huzurunda Hz. İbrahim'i mat etmek maksadıyla böyle bir münazara yapmıştır. Ancak bu yorum ülemanın çoğunluğunca benimsenmemiş olmaktan başka, ateşe atılma hâdisesiyle ilgili olarak geçen bir teferruat bu ihtimali iyice zayıf kılmaktadır. Bu teferruata

[57] Enbiya 61.

göre, Hz. İbrahim, ateşe atıldığı zaman henüz kendisine iman eden tek kişi mevcut değildir.[58]

Öyleyse tek inananı bulunmayan Hz. İbrahim'in kıskanılacak veya korkulacak bir hükümranlığı olmamalıdır. Ve dolayısiyle, âyette mezkur olan hükümranlıktan murat, Nemrud'un hükümranlığıdır. İyi kimseye de kötü kimseye de, Nemrud'a da, İbrahim aleyhisselam'a da gelen her şey: lütuflar, musibetler, vs. Allah'ın meşieti dahilinde ve O'nun yaratmasıyla olduğu için, Nemrud'un saltanatının da, Kur'ân-ı Kerim'de Allah'a nispet edilerek: "Allah'ın verdiği" şeklinde ifade edilmesi normaldir. Bu durumda âyeti, bazı müfessirlerin de anladığı üzere "Allah'ın vermiş olduğu saltanatın gururuyla şımarmış ve haddini aşmış olarak, Nemrud, sigaya çekmek ve mat etmek üzere Hz. İbrahim'i huzuruna celb etmiş, Kur'ân-ı Kerim'de özetlenen münakaşayı yapmış, Hz. İbrahim'i susturamayınca, hak noktasında mağlup olan zâlimlerin her seferinde yaptığı üzere, kuvvete başvurarak hapse atmıştır.

Kur'an'da zikri geçmeyen hapis hâdisesi, gerçekse, bu şekilde, ateşe atılma vak'asından önce olması daha muvafık gözükmektedir. Ancak, âyet-i kerimede, ateşe atılma kararının putları kırma hâdisesi ile irtibatlı olarak alındığı ifade edilmektedir. Bu durumda, hapis hâdisesi Kur'an'da zikredilmediğine göre, putların kırılması akabinde, ateşe atılmaya karar verildiği, ancak bu işin tantanalı bir merasimle yapılması için bir müddet hazırlık safhasına yer verildiği, bu esnada, Hz. İbrahim'in hapsedilmiş olabileceği de söylenebilir. Mamafih, Hz. İbrahim'in uzun hayatı boyunca karşılaştığı

---

58 Razi, a.g..e. 22,187.

daha nice küçük çaplı hâdiseler Kur'an'da zikredilmediğine göre, bu hapis hâdisesi de, ateşe atılma, yurdundan kovulma gibi hâdiselerin yanında ehemmiyetsiz kalacağı için zikredilmemiş de olabilir. (Gerçeği Allah bilir).

Hâdiseyi âyet-i kerimeden takip ediyoruz: "Allah kendisine hükümranlık verdi diye, İbrahim ile Rabbi hakkında tartışanı görmedin mi? İbrahim: "-Rabbim, dirilten ve öldürendir!" demişti. Ben de diriltir ve öldürürüm! dedi. İbrahim: "Şüphesiz, Allah, güneşi doğudan getiriyor, sen de batıdan getirsene!" dedi."

Âyet-i kerime mağlup tarafı tasvir eder:

"İnkar eden şaşırıp kaldı. Allah, zulmeden kimseleri doğru yola eriştirmez."[59]

Şu halde bu hâdise, iktidar mensuplarıyla yapılan mücadelelere bir örnektir. Başka emsalleri de olabilir. Bu ve benzeri karşılaşmaların halkın huzurunda cereyan etmiş olması da muhtemeldir.

Âyet-i Kerime, İbrahimî bir mesaj olarak, batıl tarafın her seferinde nihai mağlubiyete duçar olacağını ifade etmektedir.

3- VEFATI

Hz. İbrahim'in vefatı da ibret ve mesaj dolu bir sayfadır. O, yaşlanmıştır, ama daha çok ibadet daha çok hizmet aşkı içindedir bu sebeple ölmek istememektedir. Rabbına el kaldırıp, sıdk ile, ihlas ile:

---

59 Bakara 258.

"Ey Rabbim! Ben talep etmedikçe ruhumu kabz etmeyeceksin!" diye nazdarâne dua bile etmiştir. Halîl talepte bulunur da Halîl'i kabul etmez mi? Ancak o Yüce Halil'in kanunu var: "Bütün canlar ölümü tadacaktır." Öyleyse Rahman'ın Halili de ölümü tatmalıdır.

Ama bu, onun rızası ve talebiyle olmalıdır. Halil'i onun duasını kabul eder.

Rabbülalemin, İbrahim'e yaşlılığın getireceği kaçınılmaz sonucu göstererek onu razı eder. Şöyle ki:

Bir gün, Hz. İbrahim, şehrin dışında tenhada dolaşan pek yaşlı bir garip, bir pîr-i fâni görür, merkep göndererek evine getirtir. Sofra açar, ikramda bulunur. İhtiyar, memnun ve müteşekkirdir.

Ancak, erzelü'l-ömrü yaşayan bîçarenin aklı şuuru çok zayıflamış, hatta bir gelip iki gitmektedir. Ağzına götürmek üzere kaldırdığı lokmayı önce gözüne, kulağına sokmayı dener, beceremeyince ağzına götürür. Bu da mühim değil ağzını buldu ya. Ancak yediği lokmalar midesinde hiç durmaz, hazma uğramadan altından geri çıkar.

Manzara karşısında şaşıran Hz. İbrahim:

- Aziz misafir neyin var, niye böyle yapıyorsun?

diye sorar. Biçare içini çekerek:

- Ah ihtiyarlık! Ey İbrahim!

diye yaşlılığı şikâyet eder. Birden ihtiyarlığını hatırlayan Halilullah, kısık bir sesle:

- Yaşın kaç?

der. İhtiyarın verdiği rakam Hz. İbrahim'i daha bir sıkar ve burkar, çünkü, muhatabı ile arasında iki yıllık bir fark kalmıştır. Sadece iki yıl sonra bu hale düşebileceğini düşünmek bile istemeyen Hz. İbrahim, titrek bir sesle:

- Benimle senin aranda iki yaş fark var. Yani senin yaşına gelince ben de mi böyle olacağım der. İhtiyarın:

- Evet! Elbette! Bundan şüphen mi var?

şeklindeki cevabı karşısında Hz. İbrahim'e ölüm pek sevimli gözükür ve anında Dost'una müracaat eder:

- Ey Rabbim! Bu hale düşmeden ruhumu kabz et, beni huzuruna al!

Halilullah, Dost'undan ölümü talep etmiştir. Vazifeli ihtiyar, hâl değiştirir, kalkıp Hz. İbrahim'in ruhunu kabz eder. Zaten bu kocamış kişi, bu maksatla gönderilmiş ölüm meleğidir.[60]

60 Taberî 1,312.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. İBRAHİM'İN FAZİLETLERİ

TEMHİD

Kur'ân-ı Kerim'in bize üsve (uyulması gereken örnek) olarak sunduğu Hz. İbrahim'in faziletlerini birer birer zikretmezden önce birkaç noktaya dikkat çekmek istiyoruz:

1- İstifadenin kolaylığı için, Hz. İbrahim'in faziletlerini, öncelikle, iki gruba ayırmak gerekmektedir: a) Müktesep olanlar, b) Mevhibe-i ilahiye olanlar. Müktesep deyince, beşerî irade ve gayretle her insanın kazanabileceği erdemleri kastediyoruz, vazifeşinaslık, şükredici olmak, merhametli olmak gibi.

Mevhibe-i ilahiye deyince, beşerî gayretle elde edilemeyen faziletleri kastediyoruz, bunlar, her hal u kârda Allah vergisidir: Semavat ve arzın melekûtunun gösterilmesi, kitap sahibi olması gibi.

2- Gerek müktesep ve gerekse gayr-ı müktesep olsun, Hz. İbrahim'in bir kısım faziletleri, sadece Ona hastır, diğer bir kısmı başka peygamberlere de nispet edilmiştir. Mesela, Evvâh ve Halilullah vasıfları Kur'an'da sadece Hz. İbrahim'e nispet edilir. Bir kısım vasıflar, diğer peygamberlere de nispet edilir: Allah'ın selamına mazhar olmak, sabredici olmak, ihlas sahibi olmak gibi. Bu meyanda diğer peygamberlerde de bulunan bir vasıf Hz. İbrahim için ısrarla vurgulanır: Müş-

riklerden olmamak gibi. Onun müşriklerden olmayışını tespit eden ibare, aynı kelimelerle, yedi sefer tekerrür eder.

Kur'ân-ı Kerim ilahî kelam olması sebebiyle, bütün bu farklı durumlar üzerinde tefekkürümüzü derinleştirerek Yüce yaratıcımızın bu teferruatlar örgüsü içerisinde şifrelediği hakikatleri, bu hakikatler danteli gerisinde güdülmüş olan ilahî maksatları, bir başka ifade ile, Cenab-ı Hakk'ın bunlarla bize ihsas etmek istediği bir kısım düsturları, incelikleri ve mesajları bulup çıkarmamız gerekmektedir.

Bu düşünce ile, Hz. İbrahim'in faziletlerini tespit ederken onları, "müktesep olanlar", "Mevhibe (Allah vergisi)" olanlar diye iki ayrı grup halinde zikredip geçmekle kalmayıp, diğer bazı açıklamalar, mukayeseler, hatırlatmalar yapmaya, bazı ilave bilgiler sunmaya çalışacağız. Ayrıca dikkatlerin çekilmesi noktasında ehemmiyetli bulduğumuz bazı tespitleri, şahsî değerlendirmelerimizi de kaydedeceğiz.

Bütün bu kaydedilecek olanlar, Kur'an'ın mâna deryasından birer katredir. Herkes mizac, birikim, dikkat ve gayreti nisbetinde yeni ve başka mesajlar keşfedebilir ve keşfedecektir.

A- HZ. İBRAHİM'İN MÜKTESEB FAZİLETLERİ

Bu gruba giren faziletler, şahsî gayretle kazanılabilen veya derecesi artırılabilen faziletlerdir. Kendisine inanıp sevenlerinin uymaları, örnek almaları emredilen faziletler de bunlardır. Hatta Kur'ân-ı Kerim'in ifadesinden İslâm âlimlerinden bazılarının anladığı üzere, başta peygamberlik olmak üzere, kendisine bahşedilen bir kısım imtiyazlar, ve üstünlük-

ler Hz. İbrahim'in bu müktesep faziletlerdeki başarısına bir mükafat olarak Allah tarafından lutf edilmiştir.

Öyleyse öncelikle, kazanılması ve yüksek derecelere ulaşılması elimizde ve beşerî imkânımız dahilinde olan bu İbrahimî faziletleri bilmede fayda var. Hz. İbrahim'e onlardaki başarısına mükafaten peygamberlik verildiğine göre, her insan, bu faziletleri kazanma nisbetinde, —peygamber olamasa da— maneviyatta büyük mesafeler kat edebilecek demektir.

Önce bu faziletleri kaydettikten sonra, mevhibe-i ilahiye olan ikinci kısım faziletlerini kaydedeceğiz. Bu ikinciler de cidden büyük değer taşıyan armağanlar, ücretler mesabesindedir. Bu armağanların kıymetçe azametleri, Hz. İbrahim'in iradî işlerdeki başarılarının büyüklüklerine ve onların Allah nazarındaki ehemmiyetinin yüceliklerine delil olmaktadır.

Yani peygamberlik makamlarında bile kat edilen mertebede ferdî iradenin, beşerî kesbin rolü var, katkısı var.

1- İMANDA TAHKİK EHLİ OLMAK

Hz. İbrahim'in burada zikri gereken en mümtaz yönü, imanî meselelerdeki tahkikidir. Gerçi Kur'ân-ı Kerim, imanın altı prensibinin her birinde tahkike girdiğinden söz etmez. Ama bütün inançların başı olan "Allah'ın varlığı" ve "Ölümden sonraki diriliş" meselelerindeki tahkikini nazara verir. Az, ilerde, kavmini ilzamda baş vurduğu bir metot olarak açıklayacağımız şu Kur'anî pasaj, bir yönüyle, onun tevhit meselesindeki tahkikini ifade eder: "(Tevhitte) yakîne erenlerden olması için İbrahim'e göklerin ve yerlerin melekûtu-

nu[61] şöylece gösteriyorduk: Gece basınca bir yıldız gördü, "İşte bu benim rabbim!" dedi. Yıldız batınca "Batanları sevmem" dedi.. Ay'ı doğarken görünce "İşte bu benim rabbim" dedi. Batınca "Rabbim beni doğruya eriştirmeseydi andolsun ki sapıklardan olurdum" dedi. Güneşi doğarken görünce: "İşte bu benim rabbim, bu daha büyük" dedi, batınca:

- Ey milletim! Doğrusu ben, ortak koştuklarınızdan uzağım" dedi. Doğrusu ben yüzümü, gökleri ve yeri yaratana, doğruya yönelerek çevirdim, ben puta tapanlardan değilim." dedi."[62]

Evet bu âyetler, Hz. İbrahim'in tevhit hususundaki, tahkikini de ifade etmektedir.

Tahlilimizi genişletmeden bir noktanın belirtilmesinde gerek var: İleride kaydedeceğimiz üzere, âlimlerden bir kısmı, Hz. İbrahim'in bu imanî istidlali başta olmak üzere, Kur'an'da zikri geçen: "putları kırma", "ateşe atılma", "oğlunu kurban etme" ... gibi bir çok hâdisenin, kendisine peygamberlik gelmezden önce cereyan eden "ibtila"lar yani imtihanlar olduğu kanaatini ileri sürmüşlerdir.

Bazı karineler, böyle bir hükme gitme imkanı tanır. Büyük müfessir Râzî'nin değerlendirmesine göre çoğunluk bu görüşü benimsememiş ise de, bir kısım hâdiseler, risalet öncesine aittir ve yıldızlarla istidlal işi, kesinlikle peygamberlik öncesi bir hâdisedir.

Aslında âyet-i kerimenin daha yakından tahlili, bu hâdisenin, risaletten önce cereyan etmiş olmakla birlikte, yıldıza

---

[61] **Melekût'**un ne olduğunu az ilerde "*Göklerin ve yerin Melekûtunun gösterilmesi"* başlığı altında izah edeceğiz.

[62] En'am 75-79.

tapanları, inançlarının yanlışlığı hususunda iknada bir metot, bir muhâkeme tarzı olarak Hz. İbrahim tarafından kullanıldığını göstermektedir. Şöyle ki:

O, içinde bulunduğu cemiyetin yıldızlara tapma inancını, şahsî bir tefekkür ve aklî bir tahkikten geçirerek, bu fani şeylerin yaratıcı olamayacağını, Rab olamayacağını idrak etmiştir. Âyet-i kerime, hem onun, önceden fiilen yaşamış olduğu bu fikrî çile safhasına dikkat çekmek ve hem de ulaştığı bu neticeyi halkına da ifade ederek onları ikna etme yoluna baş vurduğunu göstermek için, oldukça dikkat çekici bir üslup kullanmıştır: Sanki, Hz. İbrahim, idrak yaşına kadar hep mağarada yaşamış da, yıldız, Ay ve Güneşi peş peşe ilk defa gören bir insanın yapabileceği bir muhâkeme ile, bunlara Rabbi nazarıyla bakmış, en sonunda Güneşin de batmasıyla, bu batan şeylerin Rabbi olamayacağını anlamıştır. Merfû (Hz. Peygamber kaynaklı) olmayan bir kısım rivâyetler de Hz. İbrahim'in mağarada büyüyüp idrak yaşından sonra ortaya çıkıp, Rabbini, —âyetin zahirine uygun şekilde— bulduğunu ifade eder.[63] Bu durumda, mezkur vak'a bir gece içerisinde bir mecliste (seansta) olup bitmiştir.

Aslında bu muhâkeme, âyetin zahirine de tamamen muvafık değil. Hâdisenin, kaydettiğimiz şekilde olduğuna delalet etmek üzere, Cenab-ı Hak, en sona bir karîne koymuştur: "Ey kavmim!" hitabı.

Evet âyet-i kerime, böyle bir gün içinde cereyan eden bir vak'ayı anlatır olsaydı, hâdisenin sonunda, Hz. İbrahim'in kavmine hitabına yer vermezdi. Yıldız ve Ayla olan macerası, kendi kendine olan bir konuşması (monologu) gibi nakle-

---

63 Bak. Suyutî, ed-Dürrü'l-Mensûr 3,324-325.

dilirken, en sonda İbrahim aleyhisselam'ın kavmine yönelerek:

"Ey milletim! Doğrusu ben, ortak koştuklarınızdan uzağım!" demesi, o noktaya kadar anlatılan İbrahimî maceranın daha önce, icra edilen aklî bir tefekkür, yaşanan bir fikir çilesi, —bir başka ifade ile— vahdaniyet hakikatının bir tahkik safhası, bir istidlal olduğunu göstermektedir. "Batanları sevmem" şeklinde sonuçlanan İbrahimî maceranın tamamen imanî bir tahkik, bir istidlal olduğuna inanan Râzi bu âyetten bir başka hüküm çıkarır: "Şurası muhakkak ki, peygamberlerdeki Allah bilgisi, zaruri bir ilim değil, istidlâlî bir ilimdir, (kesbîdir). Eğer zaruri olsaydı, Hz. İbrahim âyette nazara verilen istidlali yapma ihtiyacı duymazdı."[64] Razi'nin bu yorumu yabana atılamaz. Bediüzzaman hazretleri de Hz. Peygamber'in risalet vazifesini cüz-i ihtiyariyle üzerine aldığını cezmen söyler ve bir âyet-i kerimede meseleye işaret eden karineyi gösterir.[65] Resululllah'ın üç yıllık fetretü'l-vahy dönemiyle ilgili hayatı yakından tahlil edilince, bunun da imanî bir tahkik dönemi olduğu ayan beyan görülür.[66]

Asıl mevzumuza dönersek, Hz. İbrahim'in imanî tahkikini gösteren âyetin sonunda, kavmine yaptığı hitap daha açık bir sûrette, bunun ustalıklı bir davet ameliyesi olduğunu gösterir. Hatta bu davetin, imanî tahkikle elde ettiği yakine dayandığını, bu yakinin gücü ve sevkiyle davet işine girişmiş olduğunu söyleyebiliriz.

---

64 Razi, Tefsir 13,56.

65 Bediüzzaman, İşaratu'l-İ'caz s.52.

66 *Peygamberimiz'in Tebliğ Metodları – 1 nam kitabımızın* "Kendini İkna" bahsi görülmelidir.

Razi merhum, bidâyette Hz. İbrahim'e sema ve arzın melekûtunun gösterilmesiyle onda hasıl olan yakîn belirtildikten sonra: "Gece basınca bir yıldız gördü..." diyerekten yıldız, Ay ve Güneş için: "Bu Rabbim!" deme hâdisesinin iman meselesindeki yakinden sonra cereyan ettiğini söyler ve delilini de gösterir.[67] Ayrıca, bu hâdisenin, kavmi ile münazara sebebiyle yaşandığında cezm eder.

Kavmine yaptığı ilk davetin bu mezkur davet olması bile kuvvetle muhtemeldir. Çünkü müteakip âyet, halkın ona gösterdiği tepkiyi anlatmaktadır: "Milleti onunla tartışmaya girişti."[68]

Bunu takip eden müteakip ifadeler, daha sonra, belki de farklı zamanlarda cereyan eden münakaşa(lar)da, Hz. İbrahim'in kavmine söylediklerini görmekteyiz: "Beni doğru yola eriştirmişken Allah hakkında benimle mi tartışıyorsunuz? Ona ortak koştuklarınızdan korkmuyorum, meğer ki, Rabbim bir şeyi dilemiş ola. Rabbim ilimce her şeyi kuşatmıştır. Hala öğüt kabul etmez misiniz?" dedi. Allah'a koştuğunuz ortaklardan nasıl korkarım! Oysa siz Allah'ın hakkımda size bir delil indirmediği bir şeyi O'na ortak koşmaktan korkmuyorsunuz. İki taraftan hangisine güvenmek daha gereklidir, bir bilseniz."[69]

Bu sözler tahlil edilince, kavminin, Hz. İbrahim'e ne gibi mülahaza ve davranışlarla tavır aldıklarını tespit etmek mümkündür. Sözgelimi, bu ifadeler, o putperest kavmin Hz. İbrahim'i putlarla tehdit edip korkuttuklarını; tekrarla, onların

---

[67] A.e. 13,48.

[68] 80. âyet

[69] 80-81. Âyetler.

kendisini çarpacağını, hışımlarına uğrayacağını dile getirdiklerini göstermektedir. Nitekim, bunun örneğini Kur'ân-ı Kerim Hûd kavmi ile ilgili olarak verir: Kavminin, münakaşa esnasında Hûd aleyhisselam'a sarf ettiği cümlelerden biri: "Bir kısım tanrılarımız seni çarpmıştır" olmuştur.[70]

Böylece başlayan mücadele ve münakaşalar gittikçe kızışacak, putları kırma, Nemrut'la cedelleşme, ateşe atılma, memleketinden kovulma (hicret) gibi safhalardan geçecektir.

Şu halde Hz. İbrahim'in yıldız Ay ve Güneşle ilgili istidlal hâdisesini, kavmi ile yaptığı bir cedelleşme —hatta bu cedelleşmelerin ilki— olarak kabul edince, bir kısım kaynaklardaki, o vak'anın Hz. İbrahim'in mağarada iken, ve hatta 15 aylıkken yaptığı bir istidlal olduğunu ifade eden rivâyetlerin[71] gerçeği tam olarak yansıtmadığı anlaşılır.

Kur'ân-ı Kerim'de sarih olarak zikredilen —imana müteallik— ikinci bir İbrahimî tahkik ölülerin diriltilmesiyle ilgilidir. Bu bir bakıma ahiretteki dirilişle ilgili bir tahkiktir. İmanın ikinci mühim rüknü olan haşir inancı, gerçekten her insanın ciddî şekilde kafasını kurcalayan bir mesele olması sebebiyle, Hz. İbrahim, bütün insanlık adına bu meselede tahkike girmiş, Rabbinden talepte bulunmuştur: "İbrahim: 'Rabbim! Ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster." dediğinde, 'İnanmıyor musun?" deyince de: 'Hayır, öyle değil, kalbim iyice tatmin olsun diye!' demiştir. 'Öyleyse dört çeşit kuş al, onları kendine alıştır. Sonra onları parçalayıp, her dağın üzerine bir

---

70 Hûd 54.

71 İbnu'l-Esîr a.g.e. 1,95.

parça koy, sonra onları çağır, koşarak sana gelirler. O halde Allah'ın güçlü ve hakîm olduğunu bil.'[72]

Razi, imanî tahkikle ilgili bu âyetlerin insanlığa sunduğu temel düsturu şöyle formüle eder: "Bu âyet, dinin taklide değil delile dayanması gereğine delalet etmektedir."

Evet vurgulamak isteriz: En bariz İbrahimî mesajlardan biri, "imanda tahkik"tir.

Hz. Peygamber aleyhisselam, imanda tahkik aramaya ümmetin, yani bizlerin, daha çok muhtaç olduğunu ifade için, "Şekke biz, İbrahim'den daha layıkız." demiştir.[73] Âlimler, bu ibareyi çok farklı yorumlara kavuşturmuşlardır. Onların hepsini burada kaydetmek uzun kaçacağından sadece iki yorumu kaydedeceğiz:

1- Hz. İbrahim'in bundan maksadı, kalbe gelen bazı vesveselerdir veya peygamberlik gelmezden önceki haliyle ilgilidir.

2- Hz. Peygamber de şunu demiş olmalıdır: "Nasıl ki biz şekk etmiyoruz, İbrahim hiç bir sûrette şekk etmemiştir. Yani eğer peygamberlere şek ârız olsaydı, en evvel buna ben maruz kalırdım, biliyorsunuz ki ben hiç şekke düşmedim. Öyleyse bilesiniz o da hiç şekke düşmemiştir."[74]

Ancak, umumiyetle Hz. İbrahim'in, yakîninin ziyadeleşmesini talep ettiği kabul edilmiştir.[75] Yakînin derecâtı çoktur. İnsanlarca sadece üç derecesi ifade edilebilmiştir: 1) ilmî ya-

---

72 Bakara 260.

73 Buhari, Enbiyâ ll, Tefsir, Bakara 46; Müslim, İmân 238.

74 İbnu Hacer, Fethu'l-Bari 7,223.

75 A.e. 7,224.

kîn, 2) aynî yakîn, 3)hakkî yakîn. Bunların her birinin pek çok mertebesi bulunduğu açıktır.

Her hususta olduğu gibi, imanî meselelerde de yakînî ilmin ve yakînde meratip kat etmenin yolu tahkiktir. İşte Hz. İbrahim bu yolu açmıştır. Dinin dahi yerine geçme iddiasında bulunan maddeci felsefelerin kol gezdiği zamanımızda, imanın kurtuluşu, Hz. İbrahim'in açtığı bu tahkik kapısından girmeye bağlıdır.

2- MÜŞRİKLERDEN OLMAMAK

Hz. İbrahim'in Kur'an'da tekrar tekrar beyan edilen en mümtaz vasfı "müşriklerden olmamak"tır. Bu dikkat çekici bir ifadedir. Çünkü tam altı ayrı kere Hz. İbrahim hakkında وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ denir. Yani "O, müşriklerden değildi."[76] Bir defasında da kendi ifadesiyle. وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ "Ben müşriklerden değilim."[77] der.

Bir peygamber'in müşrik olmayacağı açık bir husus. Buna rağmen Hz. İbrahim hakkında ısrarla tekrarla "müşriklerden olmadığı"nın beyanı, onun tevhit meselesinde ne kadar hassas olduğunu vurgulamaya yönelik olmalıdır. Bu durum bize şu yorumu yapmaya imkan tanır: İmanın, küfrün mertebeleri olduğu gibi, tevhidin de mertebeleri vardır. Hz. İbrahim, tevhit mertebelerinin zirvesini tutmuştur. Kur'an'da Hz. İbrahim'le ilgili olarak zikredilen diğer mümtaz vasıflar, Onun tuttuğu tevhit mertebelerinin farklı tezâhürleridir. Mesela, Rabbine kalb-i selimle kavuşması gibi. Yani tevhitteki

---

[76] Bakara135; Âl-i İmrân 67, 95; En'âm 161; Nahl l6,123.

[77] En'âm 79.

eksiksiz bütünlük, onun kalb-i selimle Rabbine kavuşmasına vesile olmuştur. Meseleye aksi istikametten veya Hz. İbrahim'i örnek alma açısından bakarsak, şunu söyleriz: Onda bulunduğu belirtilen evsaf-ı ahlakiye, onun gerçek tevhide ulaşmasına ve en sonunda kalb-i selimle Rabbine kavuşmasına sebep olmuştur.

Tevhidin mertebeleri, tevhidin kemali gibi ifadeler Mâturidî akaidinde esas olan "İman bir bütündür, artmaz eksilmez." prensibi açısından garip karşılanabilir. Bu sebeple meselenin kelâmî münakaşasına girmeden mevzuyu açıklayan bir iki nassı kaydedeceğiz:

Cenâb-ı Hakk, Yûsuf sûresinin 106. âyetinde

وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللّهِ إِلاّ وَهُم مُّشْرِكُونَ

"Onların çoğu, şirk koşmadan Allah'a inanmazlar." buyurmaktadır. Bu âyet, bir kısım insanların, kâinâtın bir yaratıcısını te'yid ederek Allah'a inanmakla birlikte, O'nun hakkında yanlış kanaatleri olduğunu beyan ediyor.[78]

Şirk-i hafi ile ilgili hadîsler, sadece Hıristiyan ve Yahudilerin veya cahiliye çağı Araplarının değil, mü'min, musalli Müslümanların bile Allah'a inandıkları halde farkına varamadıkları bir şirke düşebileceklerine ikaz eder. el-Müstedrek'te gelen bir hadiste Hz. Peygamber, üzerinde ciddiyetle düşünülmesi gereken bir ölçü koyar: Sevgi. Kalpte yaşatılan bütün sevgiler kişinin dinini tayin etmektedir. Bu, Allah merkezli değilse, bir nevi şirktir. Şirkten kaçabilmesi için, kişinin, kalbî faaliyetlerine şuurla hâkim olması, sevgi, nefret, takdir, tekdir, kin, buğz gibi her çeşit kalbî amelini ilahî rıza-

[78] Bak. Razi, a.g.e. 18, 224.

ya göre yönlendirmesi gerekmektedir. Hadisi kaydetmezden önce, bu noktada, Bediüzzaman merhum'un muhabbetle ilgili bir cümlesini hatırlatmanın tam yeri gelmiştir. Ona göre, —hadiste iman ve tevhidin merkezine konan— sevgi ve muhabbet, insanın her çeşit hissiyatının, —bir başka deyişle— şahsiyetinin de çekirdeğini teşkil etmektedir, yani diğer şedit hissiyat, muhabbetten nebean etmekte, onun farklı frekanstaki varyantlarını temsil etmektedir: "...İnsanın mütenevvi hissiyatı şedidesi, o istidâd-ı muhabbetin istihaleleridir ve başka şekillere girmiş reşhalarıdır."[79]

İşte Fahr-ı Âlem aleyhissalatu vesselam'ın koyduğu ölçü: "Şirk, Safa tepesinde, karanlık gecede yürüyen küçük karıncanın ayağından çıkan sesten daha gizlidir. Bu şirkin en küçük derecesi, zulme rağmen sevmen, adâlete rağmen buğz etmendir. Zanneder misiniz ki, din, sevgi ve buğzdan başka bir şeydir! Allah Teala Hazretleri: "Allah'ı seviyorsanız bana uyun!" buyurmuştur."[80] Keza Mümtahine sûresinde, Allah düşmanlarına sevgi gösterenlerin, bu sevgi sebebiyle, doğru yoldan saptığı belirtilmiştir.[81]

Mevzuun açıklık kazanması için yine hatırlatmak isteriz: hadislerde para düşkünleri abdu'd-dinar (dinarın kulu), kumaş düşkünleri abdu'l-kadîfe (kadife kumaş kulları) diye tavsif edilmiş ve lanetlenmiştir.[82] Ayrıca riya,[83] Cahiliye usulün-

---

79 Bediüzzaman, Lem'alar, s. 84 (11. Lem'a, 10. nükte, 1. nokta), Işık Yay. İst. 2003.

80 Hâkim, el-Müstedrek 2,291.

81 Birinci âyet.

82 İbnu Mâce, Zühd 8, (4135,4136. Hd.); Tirmizî, Zühd 42.

83 İbnu Mâce,Fiten 16(3989.h); Tirmizî, Nüzur 9; Müsned 4,126.

ce yemin,[84] uğursuzluk inancı,[85] rukye yaptırmak[86] gibi nice inanç ve kalbî ve bedenî fiiller ve haller şirk olarak ifade edilmiştir.

Şu halde, Kur'ân-ı Kerim'in mükerrer övgülerle, Müslümanların nazar-ı dikkatlerine sunduğu İbrahimî tevhit, şirkin en gizli, en hafifinden bile âri olan bu saf tevhittir. Râzi merhum, Hz. İbrahim'in tevhitteki yerini şöyle ifade etmiştir: "Kur'an ilmine vâkıf olanlar, İbrahim aleyhisselam'ın tevhît deryasında boğulmuş olduğunu bilirler."[87]

Ve bu, bir ideal, bir gaye-i hayal olarak mü'minlere sunulmaktadır. Çünkü, Hz. İbrahim'de bizim için güzel örnek olduğu belirtilmiştir.[88]

3- TESLİMİYETLİ OLMAK

Hz. İbrahim'in getirdiği en mühim mesajlardan biri teslimiyettir. Evet bugün yeryüzünde gerçek, saf tevhidi temsil eden İslâm dinini, insanlığa Hz. Muhammed'den çok önce getiren ve bu hak din mensuplarını "Müslüman" (yani teslim olmuş)lar olarak tesmiye eden Hz. İbrahim'dir. Âyet-i kerimede

هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِن قَبْلُ

buyrulmuştur.[89]

---

84 Ahmed İbnu Hanbel, Müsned 2,60.

85 Tirmizî, Siyer 46.

86 Ebu Davud, Tıb 17; İbnu Mâce, Tıb 39

87 Râzi, Tefsir 20,135.

88 Mümtahine 4.

Müslim, her ne kadar Hz. Muhammed'in getirdiği din olan İslâmiyet'i benimseyen kimsenin adı ise de, lügat olarak, inkıyât etmiş, teslim olmuş mânasına gelir. Yani, Allah'a ve O'nun şeriatına bütün kalbiyle, samimiyetle teslim olmuş kimse demektir. İslâm dininin ruhunu ve temel espirisini kavramada, bu isimlendirmenin düşündürücü olduğu kanaatindeyiz. Her çeşit beşerîlikten uzak olarak tamamen ilahî vahye müstenit bir dinde teslimiyet öncelikli bir lâzimedir. Vahye ve "insan üstülük"e ya inanılır ya inanılmaz. İnandıktan sonra, insan içtihadına bırakılmayan vahyî meselelerde teslimiyetten başka bir yol yoktur. Nitekim âyet-i kerime, "Allah ve Resulünün beyanda bulunduğu, şahsımızı ilgilendiren işlerde bile erkek veya kadın hiçbir mü'mine" söz hakkı tanımaz,[90] eksiksiz, fazlasız, pazarlıksız kabul etmeyi, teslim olmayı, itiraz etmemeyi emreder.[91]

Temel kitabı vahy-i ilahî olan, en ufak bir tağyir ve tebdîle uğramaktan korunmuş bulunan bir din için başka bir yaklaşımın da olmayacağı açıktır.

İslâm'la Hz. İbrahim'in bir diğer ilgisini yine Kur'an'da görmekteyiz. Cenab-ı Hak Ona teslimiyet teklif eder, O da buna derhal icabet eder:

إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ

"Rabbi Ona "Teslim ol!" buyurduğunda: "Âlemlerin Rabbına teslim oldum!" demişti."[92]

---

89 Hacc 78.

90 Ahzab 36.

91 Nisa 65.

92 Bakara 131.

Razi rahimehullah, ülemanın çoğunluğunun, "Teslim ol!" ilahî hitabının, Hz. İbrahim'e peygamberlikten ve hatta büluğdan önce, yıldızlar, ay ve güneşle istidlal yaparak bu fani âlemin bir yaratıcısı olduğu idrakine erdiği sırada yapıldığı kanaatinde ittifak ettiğini belirtir. Ve şöyle delillendirir: "Bu hitap, "Müslüman ol!" demek değildir. Öyleyse "inkıyat et, emirlerime uy, ilahî emirleri hüsn-i kabulle karşıla! Hem kalple, hem de lisanla yüz çevirmekten uzak dur, ibadetini ihlasla, içtenlikle yap, şirk bulaştırma tevhitte sabit ol..." demektir. Hz. İbrahim Allah'ı biliyordu, "Teslim ol!" emriyle amelde bulunması istendi."[93]

Âyette gelen: "Teslim ol!" emrinin mutlak olması düşündürücüdür. Hz. İbrahim'e uyarak ona intisabın yüce şerefinden hissemend olmak isteyenlere buradaki ıtlakı, Razi rahimehullah, —görüldüğü üzere— oldukça açmış olmakla beraber, biraz daha farklı açılımlar kaydedebiliriz:

* Hoşuna giden emirlerde de gitmeyen emirlerde de,

* Dünyevî olanlarda da uhrevî olanlarda da,

* Asrın modasına uyanlarda da uymayanlarda da,

* İnsanlarca takdir edileceklerde de, edilmeyip ayıplanacaklarda da,

* Şahsî, ailevî, kabilevî hesaplarına uyanlarda da uymayanlarda da,

Her çeşit ilahî emirlere teslim ol!

Aynı İbrahimî İslâm'ı yeniden ihya eden Hz. Peygamber aleyhissalatu vesselam, mü'minlerden biat alırken "bolluktadarlıkta, kolaylıkta-zorlukta, neşede-kederde itiraz etmeden,

---

[93] Razi, a.g.e. 4,71-72.

kınayanların kınamasına aldırmadan dinin emirlerine ve hatta açık bir küfür olmadıkça yetki sahiplerinin emirlerine de itaat etmek" şartlarını koşarak[94] Cenab-ı Hakkın Hz. İbrahim'e teklif ettiği "teslimiyet"in mahiyetini iyice açmış oluyordu.

Hz. İbrahim'in, Allah'ın emirlerine karşı teslimiyetteki derecesini anlamak için, Nemrut milleti ile tek başına mücadeleye girmesi, onları kendisine merhametsizce saldırtacak bir eylem olan putlarını kırması, ateşe atılmada fütur göstermemesi gibi hâdiseleri göz önüne almak kafidir. Kendi kendini sünnet etmesiyle ilgili rivâyetlerin birinde gelen bir teferruat da Onun, ilahî emirler karşısındaki isticâlini ve emri yerine getirme hususundaki aşk ve şevkini ifade eder: Rivâyete göre, sünnet emrini alınca alelacele kendini sünnet eder. (Aleti keskin olmadığı için) canı pek yanar. Cenâb-ı Hak: "Ben sana aleti de bildirecektim, acele edip erken davrandın" diye vahyeder. Hz. İbrahim'in İbrahimî ruh hâletini gösteren cevabı şudur:

"Ey Rabbim! Emrini geciktirmek istemedim."[95]

4- SIDK (DOĞRU SÖZLÜLÜK)

İnsanın yücelmesinde ilk vasıflar iman ve teslimiyet ise bunlardan sonra sıdk gelir diyebiliriz. Nitekim, İslâm'ın Hz. Peygamber'den sonra ikinci büyüğü olan Hz. Ebu Bekr radıyallahu anh'ı yücelten en mühim vasıf sıdk'tır. Kur'ân-ı Kerim, Hz. İbrahim'in en mühim vasıflarından biri olarak sıdkı zikreder:

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقاً نَّبِيّاً

---

94 Bak. Buhari, Ahkam 43; Müslim, İmâret 41,42; Nesâî, Büyu' 44, Bey'at 1, 2, 4, 5.

95 İbnu Hacer, Fethu'l-Bâri 7,199.

"Şu kitapta (Kur'an'da) İbrahim'i de an. O, şüphesiz, sıddîk (dosdoğru) bir peygamberdi."[96]

Kıyamet günü, Hz. İbrahim, şefaat etmesi için kendisine insanlar başvurunca, onlara: "Benim üç yalanım var, Allah'a karşı şefaat talebine yüzüm yok"[97] şeklinde beyan edeceği bir mazeret, Onun sıddık oluşuyla nasıl bağdaşır?" diye hatıra gelebilecek bir soruya, Hz. Peygamber'in bir hadisiyle açıklama getirmek istiyoruz: Resulullah, Hz. İbrahim'in, hayatı boyu, asla hiç yalan söylemediğini belirttikten sonra, mezkur üç yalana temas eder ve açıklar: "Bunlardan ikisi Allah içindi, biri Sâre içindi." Ve şu izahı sunar: "Allah için olan yalanın biri: "Ben hastayım" sözü, diğeri: "(Bu put kırma) işini şu büyükleri yapmış olabilir" sözüdür. Üçüncüsü de Sâre hakkında idi. "İbrahim aleyhisselam, beraberinde Sâre olduğu halde cebbar bir kralın memleketine geldiği vakit söyledi. Sâre, insanların en güzeli idi. Sâre'ye: "Eğer bu cebbar (zorba), bilse ki sen benim karımsın, seni almak için beni öldürür. Sana soracak olursa, ona, benim kardeşim olduğunu söylersin. Gerçekten de seninle Müslümanlıkta kardeşiz. Ben, yeryüzünde, kendimle senden başka Müslüman bilmiyorum." der. Bunlar, o memlekete girince, (gümrükte) cebbarın adamlarından biri, Sare'yi görünce, Kral'a gelerek: "Memleketinize öyle bir kadın geldi ki, o, ancak size layık olabilir." diye haber verir. Kadına adam gönderip yanına celp eder. Bu esnada Hz. İbrahim namaza durur. Sâre, Kral'ın yanına girince, Kral elini ona uzatmak ister, ama uzatamaz. Eli şiddetli şekilde tutulur kalır. Bunun üzerine Sâre'ye: Allah'a dua et, elimi salsın, sana bir fenalık yapmayacağım." der. Sâre, onun

---

96 Meryem 41.

97 Buhari, Tefsir, İsra 5, (6,106).

için dua ediverir, eski haline döner. Ama Kral yine elini uzatmak ister. Bu sefer daha şiddetli bir şekilde tutulur kalır. Sâre'ye aynı şekilde tekrar rica eder. O da dua ediverir. Cebbar üçüncü sefer eski davranışını yeniler. Bu sefer, üzerine, öncekilerden daha şiddetli bir tutukluk çöker. Tekrar: "Allah'a dua et, elimi salsın, Allah şâhidim olsun sana bir fenalık yapmayacağım!" diye yemin ederek ricada bulunur. O da dua ediverir, herifin eli salınır. Kral, Sâre'yi getiren adamına seslenir ve: "Sen bana, meğer insan değil bir şeytan getirmişsin, bunu yanımdan çıkar, ona Hâcer'i de (hizmetçi olarak) ver!" der. Sâre, yürüyerek ayrılır. Hz. İbrahim onu görünce yaklaşıp:

— Ne haber? diye sorar. Sâre:

— Hayırlı haber! Allah fâcirin elini tuttu ve bize bir hizmetçi lutfetti..." der.[98]

Görüldüğü üzere, şirkin iptali için takip edilen taktiğin bir parçası olarak, şirk ve yalanlar dünyasına karşı sarf ettiği bir sözü, hayatını kurtarmak için cebbar zalime karşı kullandığı bir tevriyeyi yalan addedip Allah'a karşı mahçubiyet ifade etmekle, Hz. İbrahim, yalan karşısında İbrahimîlerin alacağı tavır konusunda eşsiz bir mesaj getirmiş olmaktadır. Bizce doğru sözlülüğü, -siga-i mübalağa olan "sıddîk" kelimesi ile — Allah tarafından tescîl edilen Hz. İbrahim'in mezkur sözleri, Hak nezdinde asla bir yalan değildir; Peygamberimiz Hz. Muhammed'in, —ümmetin zihninde yalanın kötülüğünün iyice yerleşmesi için— başvurduğu bir üslup olarak değerlendirmemiz daha doğru olur: "Önderimiz ve örneğimiz Hz. İbrahim, hayatî bir tehlikeyi atlatmada başvurduğu böyle bir tevriyeyi bile yalan sayar, Allah'a karşı bir mahcubiyet

---

98 Buhari, Enbiya 8; Müslim, Fezâil 154.

duyarsa..." demektir. Nitekim bazı âlimler, "İki duruma muhtemel olan sözlerin "mutlak yalan" olmayacağını belirttikten sonra, Hz. İbrahim'in sözlerinde yalan olmadığına dair geniş açıklama sunarlar. Mesela "Ben hastayım" sözü, Arapçada "Hasta olacağım" mânasına da gelmektedir. Muhatapları "Şu anda hastayım" diye anlamıştır. Keza "Bu putları onların en büyüğü kırdı." sözünü de, kavmini "Onlar fayda ve zarar verir" demekten vazgeçirmek için, "Putlar ilah değildir" mânası istikametinde istidlal yapabilmeleri için söylenmiş bir sözdür, muhakeme yapmaları için bir mukaddimedir" yorumu yapılmıştır.[99] Elmalılı merhum da Hz. İbrahim'in, "Ben hastayım" sözü ile ilgili olarak şu yorumu sunar: "Kendileri ile beraber ibadet teklif ettikleri için, nücûma bir bakışla baktı da – ahkâm-ı nücûma bakıyormuş gibi mevkilerini ittisallerini gözden geçirdi, onlar müneccim oldukları için, o da, onlarla istidlal ediyormuş gibi görünerek "Ben keyifsizim." dedi."[100]

5- HANİF

(Müsamahalı, Hoşgörülü ve Kolaylaştırıcı)

Hz. İbrahim denince hemen hatıra gelen bir tabir Hanif kelimesidir. Bu kelime, Kur'an'da on kere geçer. Nerdeyse tamamı Hz. İbrahim'le ilgilidir, çoğu sarahaten, bir kısmı zımnen. ملة إبراهيم حنيفا "İbrahim'in hanîf dini" tabiri beş kere geçer.

Hanif kelimesi, *hanef* mastarından bir sıfattır. Hanef, dalâletten istikamete, çarpıklıktan doğruluğa, batıldan hakka meyildir. Böyle olunca, hanîf, dalaletten çıkıp istikamete, doğru-

---

99 İbnu Hacer, Fethu'l-Bari 7,201.

100 Elmalılı, Tefsir 6, 4061.

luğa ve hakka meyleden kimse demektir. Kelime, örfen Cahiliye devrinde bile Hz. İbrahim aleyhisselam'ın dinine isim olmuştur.[101] "Başka dinlerden, batıl mabutlardan çekinip yalnız bir Allah'a eğilen muvahhid"i ifade eder.

"Haniflik", hadislerde gelen açıklamaya göre, sadece batıldan hakka meyil değil, aynı zamanda "müsamaha" ve "kolaylık" mesajlarına da şâmildir. Aleyhissalatu vesselam:

"Ben müsamahalı ve kolay olan haniflikle gönderildim." dediğini az yukarıda kaydetmiştik. Bu beyan, bayram eğlentilerine iştirak vesilesiyle söylenir. Hadisin bir vechinde Hz. Aişe, "İslâmda müsamaha olduğunu Yahudilerin bilmesi için" Resulullah'ın bu açıklamayı yaptığını belirtirken, diğer vechinde, Aleyhissalatu vesselam'ın: "Yahudiler ve Hıristiyanlar bilsinler ki, bizim dinimizde genişlik vardır." açıklamasını yaptığı belirtilir.[102]

Hanifliğin müsamaha ve kolaylık mesajını taşıdığı, bunun temel bir vasfı olduğunu te'yiden Aleyissalatu vesselam şu açıklamayı da yapmıştır:

"Allah'a en sevimli din müsamahalı olan hanifliktir."[103] "Dininizin (takip ettiğiniz yolun) en hayırlısı, en kolayıdır."[104] Esasen, Hz. İbrahim'in dini olan hanifliğin, dinde kolaylık ve müsamahaya dayandığını Kur'an ifade etmektedir:

هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ

---

[101] En-Nihâye l,451.

[102] İbnu Hacer, el-Metâlibu'l-Âliye 3,30.

[103] Buhari, İman 29; Müsned 1,236.

[104] Müsned 4,338, 5,32.

"O, sizi seçmiş, babanız İbrahim'in yolu olan dinde sizin için bir zorluk kılmamıştır."[105]

Hz. İbrahim'in dini olan haniflikten alınan bu müsamaha ve kolaylık, Hz. Peygamber'in tebliğ metodunda temel prensiplerden biri olacaktır:

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللّهِ لِنتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنتَ فَظّاً غَلِيظَ الْقَلْبِ لاَنفَضُّواْ مِنْ حَوْلِكَ

"Sen, Allah'ın lütuf ve rahmetiyledir ki onlara yumuşak davrandın, eğer kaba ve katı kalpli olsaydın onlar etrafından dağılırlardı"[106].

Hz. Peygamber de: "Din kolaylıktır[107] diye ilan edecek ve Hz. Aişe'nin açıklamasıyla, bir emirde bulunurken daima en kolayını tercih edecek,[108] dinde "en mükemmel"i yakalama marazî espirisiyle mükemmelle yetinmeyip, sıkıntı ve zorluğa müşteri olan aşırılara şöyle seslenecek: "Bu İslâm dini, kolaylıktır. Kim dinde şiddet (gösterip en iyisini yapma) yarışına girerse (bunda muvaffak olamaz,) din ona galebe çalar. Öyleyse orta yolu tutun, (en güzele gücünüz nisbetinde) yaklaşın, müjdeleyin..."[109]

Şu halde müsamaha ve kolaylık temel İbrahimî mesajlardan biridir.

---

105 Hacc 78.

106 Âl-i İmrân 159.

107 Buhari,İman 29; Nesâî, İman 28; Müsned 5,69.

108 Buhari, Menâkıb 27; Edeb 80; Müslim, Fezâil 77,78; Ebu Davud,, Edeb 4; Muvatta, Hüsnü'l-Hulk 2; Müsned 6,85.

109 Buhari, İman 29; Nesâî, îman 28; Müsned 4,422, 5, 350, 351.

6- SABIRLI VE MÜTTAKİ OLMAK

Hz. İbrahim'in en mümtaz vasıflarından biri sabrıdır. Âyet-i kerimede başarıyla atlattığı haber verilen imtihanların çoğu sabır, metanet, ciddiyet, tavizsizlik, Allah'a tam teslimiyet isteyen imtihanlardı: Hapis, ateşe atılma, memleketinden kovulma (hicret), ailesini çöle bırakma, oğlunu kurban etme vs. O, bunların hepsinde kemal mertebesinde sabırlı olmuştu.

Onun sabrı, Allah'a olan inancının ve teslimiyetinin tabii sonucu idi. Bu sebeple, Allah'a kulluğunu da eksiksiz yerine getiriyordu. Farzların ifasında ve Allah'ı zikretmede son derece hassastı. Hz. Peygamber, Onun Halilullah şeklindeki vasfı almasını, her sabah ve akşam şu duayı okumasıyla izah eder:

فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ *
وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَعَشِيّاً وَحِينَ تُظْهِرُونَ

"Akşam vakti de sabah vakti de Allah'ı tenzih edin. Yerde ve göklerde, öğle ve ikindi vakitlerinde hamd onundur. Gündüzün nihâyetinde de öğle vaktinde de Allah'a ibadet edin."[110]

Taberi onun bu iki meseledeki (sabır ve ubudiyet) tavizsizliği sebebiyle, Allah'a Halil olma şerefine erdiğini belirtir.[111] Hattâ Hz. İbrahim'in mazhar olduğu diğer şereflerin de bu iki haslet sebebiyle olduğuna dikkat çeker: "Arkadan gelenlere imam olması, halkına peygamber olması, zürriyetinden peygamberler gelmesi, onlara kitaplar verilmesi, neslin-

[110] Rum 17-18.

[111] Taberi 1,286; Müsned 3,439.

den ünlüler, komutanlar, reisler, efendiler yaratılması gibi. Onlardan bir seçkin gidince yerine yeni yüce bir zat gönderildi. Arkadan gelenler arasında hayırla yad edildi. O, bütün ümmetlere sevdirildi. Şimdi herkes Onu sena ediyor."[112]

Hz. İbrahim'i, Halilullah olmaya sevk eden bu iki vasfın ehemmiyetine Kur'anî bir delil Hz. Yusuf aleyhisselam'la ilgili olarak geçer. Âyet-i Kerime, Hz. Yusuf'un Kenan kuyusundan çıkarılıp, pazarda bir köle olarak satıldıktan sonra Mısır sarayında maliye nâzırlığı gibi yüce bir makama yükselmesini, kendi diliyle "sabır" ve "takva" olmak üzere iki haslet ile izah eder:

"Ben Yusuf'um, bu da kardeşim, Allah bize ihsanda bulundu. Doğrusu kim müttaki olur (kötülükten sakınır) ve sabrederse bilsin ki Allah iyi davrananların ecrini katiyyen zayi etmez."[113]

Takva ve sabır gibi maddî ve mânevî kapıları açan bu iki müthiş vasfın vehbî değil kesbî iki fazilet olduklarının bilinmesinde fayda var. Hz. İbrahim Aleyhisselam, bu mesajı da mü'minlere getirmiş, kendi yolunda gitmeye azmeden bahtiyarlara, gafillere kapalı olan nice kapıları açan iki ilahî tılsım olarak hediye etmiştir.

Son olarak belirtmek isteriz: "Sabır" ve "takva" mahiyetçe farklı iki ayrı haslet olmakla birlikte, Kur'ân-ı Kerim'de umumiyetle beraber zikredilmiştir. Biz de burada öyle yapmayı uygun gördük. Çünkü bunlar gerçekten mütelâzım iki şey gibi biri birisiz olmaz. Takva sabırsız ne mümkün! Mütemâdi

---

112 Taberi 1,286-287.

113 Yusuf 90.

makbul sabır da ancak takva adına yürütülebilir. Hadîs-i şerifte insanı yücelten meşru sabr'ın üç şeyde olacağı belirtilmiştir: "Musibete karşı sabır, ibadetlere devamda sabır, günah (işlememe hususun)da sabır."[114]

Her üçü de ayn-ı takvadır. Veya bunlarsız gerçek takva yoktur.

7- NİMETLERE ŞÜKREDİCİ OLMAK

Gerçek kulluğun temel ve zaruri vasıflarından biri şükürdür, hamddir. Yani mazhar olunan nimetlerin Allah tarafından verildiğini idrak etmek. Nimetlerin bir kısmının farkında isek de farkında olmadığımız hadde hesaba gelmeyen nimetler deryasında yüzüyoruz. Varolmak, hayat, insan olmak, mü'min ve muvahhit olmak, Hz. Muhammed'e ümmet olmak, sağlıklı olmak vs. hepsi başlı başına büyük nimetlerdir. Bir tanesinin bile şükrünü edadan aciz olduğumuz bu nimetlerin, çoğu kere şuurunda bile değiliz. Her ferde göre değişen maddî— dünyevî nimetleri burada tâdâd etmeyeceğiz.

İşte kulun, bütün bunların Allah'tan bir lütuf olduğunu bilerek her an O'na karşı minnet ve hamd duygularıyla dolu olması icap eder. Bu, kulluğun öncelikli gereğidir. Bundandır ki, Kitabımız Hamd'le başlar, en büyük ibadetimiz olan namaz hamd'le başlar, hamdlerle devam eder ve tesbihattaki 33 hamdle noktalanır. Elhamdülillah kelime-i tayyibesinin mânası da hamdin kulluk için gerçekten ne derece zaruri olduğunu ifade eder: "Ne kadar hamd ve medih varsa, kimden

---

[114] Suyûtî, el-Fethu'l-Kebir, Beyrut 1351, 2,200.

gelse, kime karşı da olsa, ezelden ebede kadar hasdır ve layıktır o Zât-ı Vâcibu'l-Vücuda ki, Allah denilir."[115]

İşte bu pek mühim ibadeti, en üst seviyede yerine getirerek, kendine tâbi olanlara üsve (örnek) olma şerefine Hz. İbrahim ermiş ve İbrahim dendiği vakit derhal hatırlanması gereken İbrahimî mesajlardan biri şâkirlik (şükredicilik) olmuştur. Âyet-i Kerime bunu şöyle tespit buyurur:

"İbrahim şüphesiz Allah'a boyun eğen ve O'na yönelen bir ümmetti. Puta tapanlardan değildi. Rabbi'nin nimetlerine şükrederdi."[116]

8- TEMİZLİK

Kur'ân-ı Kerim, Hz. İbrahim'e verilen mühim vazifelerden biri olarak, hacılar için Mescid-i Haram'ın temiz tutulmasını zikreder.[117] Hz. İbrahim'in bu meselede sadece Ka'be ve avlusunun bakımı ile yetinmeyip Harem'e dahil çevreyi ele alarak Mekke ve civarını haram ilan ettiğini belirtmiş ve bu sünnetine dayanarak Onu "ilk çevreci", "çevreciliğin piri" olarak tavsif etme gereğine dikkat çekmiştik. Ancak bu telakki, Onun temizlik meselesindeki çok daha yüce ve çok daha şümullü olan gerçek yerini ifadeden pek nâkıs kalır. Çünkü, beşeriyeti diğer mahlukattan ayıran ve günlük hayatında uygulanan pek çok temizlik eylemlerini, insanlığa Onun getirdiği, Resulullah'ın hadislerinde belirtilmiştir: "İlkler Babası" bahsinde daha açık görüleceği üzere, Hz. İbrahim'in im-

---

115 Bediüzzaman, Mektubât s.367.

116 Nahl 120-121.

117 Bakara 125.

zasını taşıyan "ilkler"in çoğu temizlikle ilgilidir: Ağız-burun yıkanması, dişlerin misvaklanması, bıyıkların kesilmesi, koltuk ve etek traşları, tırnakların kesilmesi, parmak mafsallarının yıkanması, sünnet olmak, büyük veya küçük abdest bozduktan sonra ön ve arka uzuvların yıkanması[118] gibi.

Bunların Hz. İbrahim'e nispeti bir taraftan O'nun şânını yüceltirken, diğer taraftan da bu eylemlerin eskiliğini ve diğer İbrahimî mesajlar gibi bunların da beşer hayatındaki ehemmiyetini gösterir.

9- VAZİFEŞİNASLIK

Hz. İbrahim'in bir hususiyeti de üzerine tevdi edilen vazifeyi eksiksiz, tastamam yerine getirmesidir. Kur'ân-ı Kerim bu hususu şöylece tescil eder: "Sözünü yerine getiren İbrahim."[119] Said İbnu Cübeyr ve Sevrî, burada Allah'ın kendisine emrettiği her vazifeyi, Hz. İbrahim'in en mükemmel şekilde yerine getirdiğinin ifade edildiğini anlarlar.[120] Âyette, Cenab-ı Hak, Hz. İbahim'in sadece ateşe atılmayı göze alacak derecede tebliğ işindeki ciddiyetini kast etmiyor, Onun hayatı pek çok imtihanlarla, vazifelerle doludur ve hepsini de aynı ciddiyetle yerine getirerek bu tavsife hak kazanmıştır. Nitekim âlimler, "Rabbi, İbrahim'i bir kısım kelimelerle imtihan etmişti de O, bunları tastamam yerine getirmişti.."[121] diye başlayıp, Hz. İbrahim'in imam (önder) kılınması, Ka'be'nin inşası ve temiz tutulması gibi işleri sayan âyet-i kerimede

---

118 Müslim, Taharet 56, Ebu Davud, Taharet 29, Tirmizi, Edeb 14, Nesâî, Tahâret 1, İbnu Mâce, Tahâret 8,(293.h.).

119 Necm 37.

120 İbnu Kesir, Tefsir 6,461.

121 Bakara 124.

ifade edilen hizmetlerin kastedildiğine de dikkat çekmişlerdir.[122] Ancak, Hz. İbrahim, gördüğü rüyanın gereği olarak, oğlunu kurban etmesi, yıldızlarla istidlali, putları kırması, kavmini terk etmesi (hicret) gibi Kur'an'da zikri geçen bütün imtihanlarda, Allah'ın rızasını kazanacak vefada bulunmuştur.[123] İbnu Abbas'ın bir açıklamasına göre, Hz. İbrahim'in hakkıyla yerine getirdiği şeyler, —Onun dininde farz, İslâmiyette sünnet olan— on haslettir: Mazmaza, istinşak, saçın ayrılması, bıyıkların kesilmesi, misvak, hitan (sünnet olmak), etek ve koltuk altı traşları, tırnak kesmek, su ile taharetlenmek."[124] Hadiste bunlar, "fıtratta olan on şey" olarak ifade edilmiştir.[125]

Bazı âlimler, Hz. İbrahim'in imtihan olunduğu kelimelerin otuza çıktığını belirtirler.[126] Bu otuz, Kur'ân-ı Kerim'in dört sûresinde zikri geçen faziletlerdir:

**** On tanesi Ahzâb sûresinin 35. Âyetinde zikredilir:*** *"Doğrusu teslim olan erkekler ve kadınlar, iman eden erkekler ve kadınlar, boyun eğen (kânit) erkekler ve kadınlar, doğru sözlü erkekler ve kadınlar, sabırlı erkekler ve kadınlar, gönülden bağlanan (hâşi'), sadaka veren erkekler ve kadınlar, oruç tutan erkekler ve kadınlar, iffetlerini koruyan erkekler ve kadınlar, Allah'ı çok anan erkekler ve kadınlar. İşte Allah bunların hepsine mağfiret ve büyük ecir hazırlamıştır."*[127]

---

[122] Bak. Elmalılı, Tefsir 7,4608.

[123] Taberi l,285.

[124] Razi, a.g.e. 4,37-39.

[125] Müslim, Tahâret 56; İbnu Mâce, Taharet 8, (253.h.).

[126] Beyzâvî, Tefsîr l,35; Taberi 1,279.

[127] Ahzab 35.

*** On tanesi Tevbe sûresinde zikredilir:** *"(Ey Muhammed) Allah'a tevbe eden, ibadet eden, O'na hamdeden, O'nun uğrunda sefere çıkan, rüku eden, secde eden, iyiliği emreden, kötülüğü yasaklayan, Allah'ın yasaklarına riâyet eden mü'minlere de müjdele."*[128]

*** On tanesi Mü'minun sûresindedir:** *"Mü'minler saadete ermişlerdir. Onlar namazda huşu içindedir. Onlar boş şeylerden yüz çevirirler. Onlar zekatlarını verirler. Onlar, mahrem yerlerini, eşleri ve câriyeleri dışında herkesten korurlar. Doğrusu bunlar ayıplanamazlar. Bu sınırı aşanlar, onlar, aşırı gidenlerdir. Onlar emanetlerini ve sözlerini yerine getirirler. Namazlarına devam ederler. İşte onlar temelli kalacakları Firdevs cennetine vâris olanlardır."*[129]

*** On tanesi Me'âriç sûresinde zikredilmiştir** *".. Ancak, namaz kılıp namazlarında devamlı olanlar, mallarında yoksul ve yoksuna belirli bir hak tanıyanlar, ceza gününü tasdik edenler, Rablerinin azabından korkanlar (...) mahrem yerlerini eşleri ve cariyeleri dışında herkesten koruyanlar (...) emanetlerini ve sözlerini yerine getirenler, şahitliklerini gereği gibi yapanlar, namazlarına devam edenler. İşte bunlar cennette ikram olunacak kimselerdir."*[130]

İbnu Abbas: "Bunlarla imtihan edilip de hakkıyla yerine getiren, Hz. İbrahim'den başka biri mevcut değildir." der.[131] Bazı âlimler imtihan vesilesi kılınan şeylerin otuz olduğunu söylemişse de İbnu Abbas radıyallahu anh, görüldüğü üzere,

---

128 Tevbe 112.

129 Mü'minun 1-11.

130 Me'âric 22-35.

131 Taberi, a.g.e. 1,279

Kur'an'dan —her biri on meseleye şamil— dört ayrı pasaja dikkat çeker.

Böylece İbnu Abbâs'tan Hz. İbrahim'in, İslâm'ın kırk hasleti ile imtihan edildiği görüşü rivâyet edilmiş olmaktadır[132]. Ancak bunlardan bir kısmının tekrar olduğuna dikkat edilirse sayı otuz civarında kalır.

Hz. İbrahim'in imtihan edildiği şeyler hususunda, İslâm âlimlerinin farklı görüşler benimsediklerini göstermek üzere, bunların on olduğunu, bu ondan altısının insanla, dördünün de haccla ilgili olduğunu, insandakileri "etek ve koltuk altı traşları, hitan, tırnakların ve bıyıkların kesilmesi ile Cum'a guslünün teşkil ettiği, haccla ilgili olanları da "tavaf, Safa-Merve arasındaki sa'y (koşma), şeytan taşlama ve Arafat'tan Müzdelife'ye gitme (ifâza)"nın teşkil ettiğine dair iddiayı da hatırlatmada fayda var.[133]

Burada söylenenleri özetlemek gerekirse, üzerimize terettüp eden vazifeye ciddiyetle sâhip çıkıp, en güzel şekilde sonuçlandırmak üzere, elimizden geleni yapmak, İbrahimî mesajlardan biri olarak dikkatimize arz edilmektedir. İbrahimî yolla rıza-yı ilâhîyi kazanmak isteyenler bunu da bilmelidirler.

10- MİSAFİRPERVERLİK

Hz. İbrahim deyince, hemen akla gelen vasıflarından biri, misafirperverliğidir. Onun, ilk misafir ağırlayan kişi olduğu ve Ebu'l-Edyâf (misafirler babası) diye lakap takıldığı

---

132 Razi, a.g.e. 4,38.

133 Taberi, 1,281.

belirtilir.[134] Kur'ân-ı Kerim, ansızın geliveren hiç tanımadığı misafirlerine, herhangi bir talep şöyle dursun, ihtiyaç ihsası bile olmadığı halde, -semiz bir dananın da kesildiği- mükellef bir sofra hazırladığını haber verir.[135] "Gelenleri tanımadığı nereden anlaşılıyor?" diye sorulabilir. Yolcuların yemekten yememeleri, sofranın bir talep beklenmeden hazırlandığını belirttiği gibi, misafirlerin yemeğe el uzatmamaları üzerine Hz. İbrahim'in korku hissetmesi de onları hiç tanımadığını ifade eder. Böylesi yabancı ve âni misafirler için semiz bir dananın kesildiği mükellef ve zahmetli bir sofra kurulması, Onun ne derece misafirperver ve cömert olduğunun Kur'anî delili olmaktadır.

Gelen misafire, hele yabancı ise, hiç sormadan haysiyetli bir sofra hazırlamak beşerî münasebetlerin kıvamına yönelik İbrahimî bir mesaj olmaktadır.

11- İBADETTE GÜÇLÜ, DİNDE FERASETLİ

Kur'ân-ı Kerim'e göre Hz. İbrahim'in anılması gereken bir vasfı da onun güçlüler ve basiretliler arasında yer almasıdır.

وَاذْكُرْ عِبَادَنَا إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ أُولِي الْأَيْدِي وَالْأَبْصَارِ * إِنَّا أَخْلَصْنَاهُمْ بِخَالِصَةٍ ذِكْرَى الدَّارِ * وَإِنَّهُمْ عِندَنَا لَمِنَ الْمُصْطَفَيْنَ الْأَخْيَارِ.

"(Ey Habibim!) Güçlü ve anlayışlı olan kullarımız İbrahim, İshak ve Ya'kub'u da an. Biz onları (ahiret) yurdunu

134 İbnu Kesir, Tefsir 6,69; İbnu Sa'd, Tabakât 1,47.

135 Zariyât 25-30, Hûd 69.

düşünen, bu hususta pek samimi olan kimseler kıldık. Doğrusu onlar katımızda seçkin, iyi kimselerdendir."[136]

Âyette geçen ulu'l-yed'i, müfessirler "güç" olarak anlarlar. Onun, maddî gücünü, din ve ahiret işlerinde harcadığı için de "akıllı" olduğunu, zira Allah'ın rızasına yönelmede pek samimi olup, dünyaya zerrece iltifat etmediğini belirtirler.[137]

Aslında mutlak tevhîde ulaştığı belirtilen Hz. İbrahim'den tam bir dinî idrak yani hâlis bir ahiret ve Allah'a yöneliş ve dört elle ibadete sarılmaktan başka ne beklenebilir! Zira din açısından akıllılık, önce Rabbini tanıyıp, her nimette O'nu görmek, her talebini O'na yapmak ve ahiret için çalışmaktır. Gelecek âyet Hz. İbrahim'in böyle olduğunu gösterir.

***İbrahimî feraset, ihlas ve tevhid'in sırrı:**

Buraya kadar belirtmeye çalıştığımız "İbrahimî feraset, İbrahimî ihlas ve İbrahimî tevhidin sırrı nedir?" diye merak edersek, cevabını, onun Allah ve hayat anlayışında buluruz. O, müşriklere karşı yaptığı bir açıklamada bu sadeddeki görüşlerini şöyle dile getirir (Mealen): "... Dostum ancak âlemlerin Rabbidir. Beni yaratan da doğru yola eriştiren de O'dur. Beni yediren de içiren de O'dur. Hasta olduğumda bana O, şifa verir. Beni öldürecek sonra da diriltecek O'dur. Ahiret gününde günahlarımı bana bağışlamasını umduğum O'dur. Rabbim! Bana hikmet (ilim, anlayış) ver ve beni sâlihler arasına kat. Sonrakilerin beni güzel şekilde anmalarını sağla. Beni nimet cennetine varis olanlardan kıl. Babamı da bağışla, o şüphesiz sapanlardandır. İnsanların dirileceği gün Allah'a

---

136 Sa'd 45-46.

137 Sâbûnî, Saffetu't-Tefâsîr 3,61.

temiz bir kalple gelenden başka kimseye malın ve oğulların fayda vermeyeceği gün beni rezil etme." demişti."[138]

Görüldüğü üzere, Hz. İbrahim, hayatî her bir mazhariyeti Allah'tan bilmekte, böylece gerçek tevhide nasıl ulaşılabileceğinin en güzel örneğini vermektedir.

12- HALÎM, EVVÂH, MÜNÎB

Bir âyet-i kerime, Hz. İbrahim'in üç vasfını birden zikreder. "Muhakkak ki, İbrahim, halîm, evvâh ve münîb'tir."[139]

* **Halîm,** hilm sahibi demektir. Hilm, ağır başlılık, geniş karınlılık, tabiat yavaşlığı, şiddete tahammül, sükun gibi mânalara gelir. Memduh bir huydur. Kur'ân-ı Kerim'de bu sıfat l5 kere geçer. 12 tanesinde Allah'ın sıfatı olarak gelir ve Allah'ın halîm olduğu vurgulanır. Bir âyette فَبَشَّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ ifadesiyle "İbrahim'e halîm (yumuşak huylu) bir çocuk müjdeledik" denilerek Hz. İsmail'e sıfat yapılır[140]. Bir diğer âyette Hz. Şu'ayb'a sıfat yapılır,[141] iki ayrı âyette de[142] Hz. İbrahim'in halîm olduğu ifade edilir. Şu halde hilm sıfatı, Kur'ân-ı Kerim'de, peygamberlerden bilhassa Hz. İbrahim'in mümtaz bir sıfatı olmaktadır. Beyzâvî, halîm vasfı nâdir olduğu için, Cenâb-ı Hakk'ın, sadece Hz. İbrahim'le, Hz. İsmail'i "halîm" diye tavsîf ettiğini kaydeder.[143]

---

138 Şu'ara 77-89.

139 Hûd 75.

140 Saffât 101.

141 Hûd 87.

142 Bu âyetlerden diğeri Tevbe sûresinin 114. Âyetidir.

143 Beyzâvî, Tefsir 2,158.

*** Evvah,** kusurunu bilerek çok âh eden, samimiyetle dua edip yalvaran, kalbi merhametli, rikkatli gibi mânalara gelir. Kur'an'da iki ayrı âyette Hz. İbrahim'in evvâh olduğu belirtilir ve bu sıfat, Hz. İbrahim dışında başka hiçbir şahıs için kullanılmaz. İbnu Hacer'in evvâh'la ilgili kaydettiği —soru üzerine cevap olarak gelen— nebevî açıklamalara göre, "Evvâh, duada huşu ve tazarruda bulunan (yani Allah'a korku ve saygı içinde yalvar yakar dua eden)— kimsedir."[144] Yine İbnu Hacer'in Selef'ten kaydettiği açıklamalara göre "evvâh, "rahîm", "mûkin (imanda yakîn sahibi)", "hafîz" (gizli günahlarına gizlice tevbe eden)", "müsebbîh (Allah'ı tenzîh eden)" gibi manalara da gelmektedir.

*** Münîb,** iltica eden, sığınan mânasına gelir. Bu kelime Kur'an'da memduh bir sıfat olarak (ikisi cem halinde) olmak üzere yedi kere geçtiği halde, sadece Hz. İbrahim'e sıfat olarak bir kere zikredilir. Şu halde Hz. İbrahim, günahını, kusurunu idrak ederek Rabbine yönelip, O'na sığınmada müstesna bir mevki tutmaktadır. Hz. İbrahim'in, hiç kimseye nasip olmayan pek ciddi imtihanları kazanarak Rabbi'nin rızasına ermiş biri olarak, bütün bu başarılarından naza, gurura düşmeden Rabbine yalvar yakar olup affı, mağfireti için iltica etmesi gerçekten müstesna bir ibrettir ve farklı bir İbrahimî mesajdır.

13- KALB-İ SELİM SAHİBİ

Hz. İbrahim'in bir vasfı da kalb-i selim sahibi olmaktır. Âyette. "Çünkü o, Rabbına selim bir kalple geldi." buyru-

---

[144] İbnu Hacer, Fethu'l-Bâri 7,197.

lur.[145] Selim kalp'ten maksat tertemiz, her lekeden, günahtan, şekten sâlim, Allah sevgisinde hâlis, hiçbir şirk bulaşmamış, tamamen Allah'a teslim olmuş bir kalbtir.[146] Gerçek tevhidi bulmanın, yukarıda açıkladığımız İbrahimî tevhide yükselmenin tabii sonucu olarak böyle, her çeşit kirden arınmış bir ruha, kalb-i selîme kavuşulmuş olur. Bu bir mevhibe olmayıp, bir kesptir, dolayısıyla, İbrahimî ibtilaları İbrahimî metanetle karşılayacak her er kişinin girmesine açık bırakılmış bir kapıdır. Mevhibe olsaydı o kapı başkalarına kapalı kalırdı ve İbrahimî bir mesaj olma yönü zayıflardı..

14- MERHAMET SAHİBİ

Hz. İbrahim'in Kur'an'da gelen vasıflarından biri de Onun merhametli oluşudur. Esasen, süryânice olan isminin bile mânidar şekilde, Onun merhametliliğini gösterdiği belirtilmiştir. Zira, İbrahim, kelime olarak, süryanice olup, أب راحم şefkatli, merhametli baba manasında bir tabirdir, çok merhametli mânasında kullanılmıştır.[147]

Asıl mevzuya girmeden bir noktayı belirtmemiz gerekir: Bazı rivâyetler, Hz. İbrahim'in, mazhar olduğu miraç esnasında, zina yapanlara rastladıkça helakleri için beddua ettiğini ve onların helak olduğunu, bunun üçü (veya yediyi) aşması üzerine, Cenâb-ı Hakk'ın: "Ey İbrahim! Ağır ol! Sen, duası kabul gören bir kimsesin, Ben kullarıma üç tarzdan biriyle muamele ederim: Ya o, tevbe eder Ben de affederim; ya on-

---

[145] Saffât 84.

[146] Bak. Elmalılı 6,4060; Razi, Tefsir 26,146.

[147] Bak. İbnu Hacer, Fethu'l-Bâri 7,196; Elmalılı, Tefsîr 1,491.

dan (hayırlı) nesil çıkarırım; ya da o kötülüğünde devam eder Ben de onu cezalandırırım." diye müdahale eder.[148]

Bu rivâyetin sıhhatini kabul etmemiz durumunda, Hz. İbrahim'in bu ilahî irşattan sonra, örnek bir merhametle miraçtan dönmüş olduğunu anlar ve: "Miraç, Resul-i Ekrem'in imanda kemâlini noktaladığı gibi,[149] Hz. İbrahim'in de merhamette kemalini noktalamıştır" diyebiliriz.

Bu ilahî irşatla bir şefkat önderi olarak hareket eden Hz. İbrahim'in babasına ve kavmine karşı merhamet dolu hislerle gösterdiği gayrete rağmen netice almak şöyle dursun, hapse atılır,[150] ateşe atılır,[151] memleketinden kovulur,[152] O ise, kopma anına kadar, söz ve davranışlarında şefkat çizgisinden ayrılmaz ve —Hz. Peygamber'in ifadesiyle— kavmine karşı "Baldan daha tatlı" davranarak[153] Allah'tan ceza talep etmez ve şöyle der: "Ey Rabbim!... Bana tâbi olanlar bendendir. Bana âsi olanları Sana bırakıyorum, Sen ğafûrsun, rahimsin (bağışlayıcı ve merhamet sahibisin)"[154]

Hz. İbrahim'in kendini ateşe atacaklara karşı en sert sözü şu olmuştur: أُفٍّ لَّكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ أَفَلَاتَعْقِلُونَ

---

[148] Suyutî, ed-Dürrü'l-Mensûr 3,24.

[149] Bu hususun anlaşılması için *Peygamberimizin Tebliğ Metodları - 1* adlı kitabımızın *Kendini İkna* bahsi görülmelidir. s. 61-79

[150] Hapis mevzuu daha önce geçti.

[151] Enbiya 68.

[152] Meryem 46.

[153] Vâkidî, a.g.e. 1,109.

[154] İbrahim 36.

"Size de Allah'ı bırakıp taptıklarınıza da yazıklar olsun! Akletmiyor musunuz?"[155]

Halbuki, diğer bir kısım peygamberler, ümmetlerinin yola gelmezliği karşısında, onlara şiddetle beddua etmekten çekinmemişlerdir. Mesela Hz. Nuh aleyhisselam şöyle demiştir:

رَّبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّاراً * إِنَّكَ إِن تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِراً كَفَّاراً

"Rabbim! Yeryüzünde hiçbir inkarcı bırakma! Doğrusu Sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar; sadece ahlaksız ve inkarcıdan başkasını doğurup yetiştirmezler"[156].

Keza, Hz. Musa aleyhisselam da Firavun'un kavmi için şöyle beddua etmişti:

رَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلأهُ زِينَةً وَأَمْوَالاً فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّواْ عَن سَبِيلِكَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَى أَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَلاَ يُؤْمِنُواْ حَتَّى يَرَوُاْ الْعَذَابَ الأَلِيمَ.

"Rabbimiz! Doğrusu Sen, Firavun ve erkanına zürriyetler ve dünya hayatında mallar verdin. Rabbimiz! Senin yolundan şaşırtmaları için mi? Rabbimiz! Mallarını yok et, kalblerini sık! Çünkü onlar can yakıcı azabı görmedikçe inanmazlar."[157]

Hz. İbrahim'in asıl merhameti yakınlarına ve mü'minlere karşıdır. Muhammed ümmetinin kıyamete kadar en çok yapacağı ve içerisinde bütün mü'minlere merhamet talebi olan şu

---

[155] Enbiya 67.

[156] Nûh 26-27.

[157] Yûnus 88.

duanın Kur'ân-ı Kerîm'de, Hz. İbrahim'in yaptığı dualardan biri olarak yer alması, inananlara karşı onun taşıdığı merhamete şehâdet eden abidevî bir delildir, kesinlikle bir tesadüf değildir:

رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ

"Rabbimiz! Hesap görülecek günde beni, anamı, babamı ve mü'minleri mağfiret et!"[158]

Hz. İbrahim'in hanîf dininden olmakla iftihar eden Hz. Peygamber, müşriklere beddua etmesi için telkinde bulunanlara, —kendisine olmadık kötülükler yapılmasına rağmen— "Ben lanet edici olarak gönderilmedim, rahmet olarak gönderildim"[159] diyecek ve kendilerinden en ziyade eziyet çektiği kimselere bile, "Ey Rabbim! Kavmimi bağışla, zira henüz hakkı bilmiyorlar" veya "Belki bunların neslinden Allah'a ibadet edenler gelecek" buyurarak[160] intikam düşüncesine yer vermeyecek, böylece "Alemlere rahmet olarak gönderildiğini"[161] fiilen ispat edecek, Melekü'l-Cibâl'in (dağlar meleği'nin): "Sen Rabbinin seni tesmiye ettiği gibi Raûf rahîmsin" takdirine mazhar olacak.[162]

---

158 İbrahim 41.

159 Müslim, Birr 87.

160 Halebî, Ali İbnu Burhaneddin, es-Sîretü'l-Halebiyye, Beyrut,ofset,tarihsiz 1,357, 2,256.

161 Enbiya 107.

162 Halebî, a.g.e. 1,357. Hz. Peygamber'i *"Raûf", "Rahîm*" olarak tavsîf eden vahyin çok sonraları nâzil olmasına rağmen Melekü'l-cibâl'in, önceden yani risalet hayatının bidâyetlerinde bunu söylemesini, Zürkânî: "*Bu vasıflar o melek tarafından bilinmekte olmuş olabilir*" diyerek te'vîl eder ve bunda yadırganacak bir durumun olmayacağını ifade eder (Şerhu'l-Mevâhibu'l-Ledünniyye 1,298). NOT: Melekü'l-Cibâl, bu sözü, Hz. Peygamber'in iltica aramak üzere gittiği Taif'ten ayrılırken söyler).

Gerçekten Resul-i Ekrem'in sadece mü'minlere değil, "Kim bir zimmiye eziyet verirse ben onun hasmıyım, ben kimin hasmı olursam kıyamet günü onunla hesaplaşırım!"[163] ve emsali beyanlarıyla gayr-ı Müslimlere, hatta "yaş ciğer taşıyan" her varlığa[164] iyilik yapmayı emretmekle bütün canlılara karşı şefkat ve merhameti getirerek, bihakkın "Âlemlere Rahmet"[165] olduğunu görüyor ve "Hz. İbrahim'in yolundan böyle gidilir, Ona böyle layık olunur." diyoruz.

Evet, sadece tevhit değil, bütün yönleriyle İslâm'ı Hz. İbrahim getirmiş, Hz. Muhammed aleyhissalatu vesselam onu tamamlamış, kemâle erdirmiştir.

*** İbrahimî Merhametin Vüs'ati**

Kur'ân-ı Kerîm'in üslubu, Hz. İbrahim'deki merhametin çok ileri bir dereceye ulaştığına ima ve işaret eder. Şöyle ki: Az yukarıda belirttiğimiz üzere, iki ayrı âyette Hz. İbrahim'in halîm ve evvâh (içli) olduğu belirtilir. Bunlardan biri, cehennemlik oldukları belli olan kimselere —yakın akraba bile olsa— mağfiret dilemeyi yasaklayan âyeti takiben, Hz. İbrahim'in babası için yaptığı mağfiret duasının sebebini açıklayan aynı âyetin devamında yer alır. Buyrulur ki: "İbrahim'in babası için mağfiret dilemesi, sadece ona verdiği bir sözden ötürü idi. Allah'ın düşmanı olduğunu anlayınca, ondan uzaklaştı. Doğrusu, İbrahim, çok içli ve yumuşak huylu idi."[166] Onun içliliğinden bahseden ikinci âyet Hûd sûresinde

---

[163] Suyutî, (En-Nebhânî'nin neşri), el-Fethu'l-Kebîr 3,144.

[164] Buharî, Mezâlim 23, Müslim, Selâm 153.

[165] Enbiya 107.

[166] Tevbe 114.

geçer: "İbrahim'in korkusu gidip de müjde kendisine ulaşınca, Lût milleti hakkında elçilerimizle tartışmaya girişti. Doğrusu İbrahim çok içli, yumuşak huylu ve kendini Allah'a vermiş bir kimse idi."[167]

Buradaki tartışmanın mahiyeti çok açık değil. Ancak aynı meseleye temas eden, bir başka âyette, Hz. İbrahim'in Lût kavmini helak etmeye vazifeli melekleri bu işten caydırmak için onlara: "Ama Lût oradadır." dediğini kaydederek, mezkur münakaşanın sebebini açıklar. Fakat, Onun itirazını, sadece Lût'u düşünerek yapmış olmayacağına, Lût kavminin helâkine de gönlünün razı olmayarak münakaşa etmiş olabileceğine, meleklerin verdiği şu cevaba dayanarak hükmedebiliriz: "Elçilerimiz: 'Ey İbrahim! Bundan (münakaşadan) vazgeç, doğrusu Rabbin emri gelmiştir. Onlara şüphesiz geri çevrilmeyecek bir azap gelmektedir.' dediler."[168]

Hz. İbrahim'in getirdiği cedel âdâbı'nın anlaşılması yönüyle de ehemmiyet taşıyan bu münakaşa üzerinde durulmasını dileyerek tekraren diyoruz ki: Meleklerin bu açıklaması, bize, Hz. İbrahim'in sadece Hz. Lût'u düşünerek münakaşa etmediğini, kendinde bulunan ileri derecedeki merhametin sevkiyle, kavmin helakini önlemek için münakaşa ettiğini sarahate yakın bir vuzuhla ifade eder. Hatta diğer âyette gelen: "Burada Lût da var (helakten o da zarar görür)" şeklindeki sözü, münakaşada melekleri ikna etmek için zikrettiği bir bahanedir. Zira melekler Ona: "Biz, orada olanları daha iyi biliriz, onu ve geride kalanlardan olacak karısı dışında ailesini

---

[167] Hûd 74 - 75.

[168] Hûd 76.

kurtaracağız."[169] demiş olmalarına rağmen Hz. İbrahim, münakaşayı devam ettirmiş olacak ki, melekler, Hûd sûresindeki —yukarıda tam olarak kaydettiğimiz— "Ey İbrahim, bundan (yani Lût kavmini kurtarmak maksadıyla yürüttüğün münakaşadan) vazgeç..." diye biraz daha sert bir üslup kullanmak zorunda kalmışlardır.

Evet, Cenab-ı Hakk burada, yine Hz. İbrahim, yani merhamet, acıma kahramanı olan Hz. İbrahim vasıtasıyla, merhamette hiçbir zaman Allah'ın merhametinden ileri davranmamak gerektiği mesajını verdiği gibi, münakaşa sırasında yer verebileceğimiz meşru tavırların hudutlarını da belirtmektedir.

Evet Hz. İbrahim'le ilgili bu menkıbeden, cedelleşen tarafeynden birinin —Hz. İbrahim'in yaptığı gibi— samimiyet ve hulustan ayrılmamak şartıyla ifrata düşmesine mukabil öbür tarafın üslubu sertleştirebileceğini, her iki davranışın da, münakaşanın meşru sayılabilecek âdabı içerisinde mütalaa edilmesi gerektiğini gösterdiği gibi, günümüzde dinî teslimiyeti nâkıs bazılarında görüldüğü üzere, Allah'tan daha çok merhametkâr olma tavırlarına düşmenin yanlışlığını da göstermektedir. İnsanın yaptığı nice yanlışlıklar içerisinde, müşriğe —baba gibi en yakın biri bile olsa— mağfiret duasında bulunma yanlışlığına Kur'an'da dikkat çekilmesi, düşündürücü İbrahimî bir mesajdır.

15- CİHANŞÜMUL İYİLİK

---

169 Ankebut 32.

Hz. İbrahim'in getirdiği cihanşümul mesajlardan biri de, Onun insanlar arasında mü'min-kâfir, mûti-âsi, şakî-saîd, iyi-kötü ayırımı yapmadan bütün insanlara karşı güzel ahlakla muamele etmek, adalet ve hakkaniyetten ayrılmamaktır. Çünkü, Onun temsil ettiği hillet yani Allah'a halil olma makamı, bunu gerektiriyor. Bu hükme nasıl varıldığını şöyle açıklayabiliriz: Hadiste, Aleyhissalatu Vesselam Efendimiz: "Kişi, dostunun dini üzeredir." buyurmuştur.[170] Bu nebevî beyana göre, Hz. İbrahim, Halil'i olan Allah'ın râzı olduğu ahlâk ve tâkip ettiği sünnet üzeredir. Allah Teâlâ hazretlerinin sünneti ise, insanlara karşı bu dünyada mü'min-kâfir mûti-âsi ayırımı yapmadan adâlet üzere muamele etmek, ihsan ve lütuflarından hiç kimseyi mahrum bırakmamaktır.

Hıllet makamının böyle olmayı gerektirdiğini belirten ârifi billah İbn-i Arabî şu neticeyi çıkarır: "Böyle davranmak, Allah'ın bir ihsanıdır. Öyleyse halka kim bu sûretle muamele ederse onun hılleti sahih olur.[171] Zaten, Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim'e: "Ey Halilim! Kâfirlere karşı da olsa, güzel ahlakla davran" diye emretmiştir.[172]

Bu İbrahimî ahlakı şeriatında mühim bir esas yapacak olan Hz. Peygamber de şöyle diyecektir: "Mazlumun bedduasından kaçının, mazlum kâfir bile olsa. Çünkü onunla Allah arasında bir perde yoktur", "....Onun (küfr ve) fıskı kendini ilgilendirir (zulmünüzü helal kılmaz)."[173] İşte bu adalettir ki, hakkıyla uygulandığı dönemlerde gayr-ı Müslimleri, İslâm'ın cazibesi pervaneler gibi çekmiş, Müslümanların gittiği her

---

170 Tirmizi, Zühd 45.

171 Feyzu'l-Kadîr 3,71.

172 Suyutî, el-Cami'u's-Sağîr (Feyzu'l-Kadîr'le birlikte) 3,71.

173 Müsned 3,153, 2,367, bak. Buharî, 63.

yerde halkın kitleler halinde kendiliklerinden İslâm'a dehaletlerini sağlamıştır. Müslümanların Hıristiyanları cezbeden bu güzel ahlâk ve merhametlerinden rahatsız olan bir papaz, haçlılardan kitleler halinde Müslüman olanlar karşısında şunu söyleyecektir: "Rumların zulmünden kaçan üç bin haçlı, Müslüman oldu. Ah merhamet! Sen hıyanetten de zalimsin. Çünkü, Türkler, Hıristiyanlara yardım ve şefkat göstererek onların dinlerini satın alıyorlar, bununla beraber, asla onları din değiştirmeye zorlamıyorlar."[174]

16- MÜCADELEDE TAVİZSİZLİK

Hz. İbrahim müsamaha ve merhamette şâhika bir noktayı temsil etmekle birlikte, düşmanın saldırganlığı durumunda taviz verip tahabbüp gösterme yanlışlığına düşmemiştir. Bunu, Onun, milletine karşı haykırdığı şu sözlerinden anlıyoruz: "Biz sizden ve Allah'tan başka taptıklarınızdan uzağız; sizin dininizi inkâr ediyoruz. Bizimle sizin aranızda yalnız Allah'a inanmanıza kadar düşmanlık ve öfke baş göstermiştir."[175]

Bu âyet, üzerinde fazlaca durulması gereken âyetlerden biridir. Çünkü, Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim ve beraberindekilerin sarf ettiği bu sözlerden önce, şu uyarıda bulunur: "İbrahim ve onunla beraber olanlarda, sizin için uyulacak güzel bir örnek vardır."

İçinde yaşadığı millete karşı açıkça tavır koyma hâdisesi, kaydedilen bu son ibare ışığında tahlil edilince şu neticeler çıkarılabilir:

[174] Turan, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi,* İstanbul, 1969, 2,162.

[175] Mümtahine 4.

1- Böylesine net ve hatta tahrikkâr tavır alma hâdisesi, Hz. İbrahim'in, hayatında, ateşe atılma hâdisesinden sonra, hicretinden önce vukua gelmiş olmalıdır. Çünkü burada, Hz. İbrahim ve "beraberindekiler" mevzubahistir. Değişik kaynaklardan gelen Hz. İbrahim'in hayatıyla ilgili bilgilerden, ateşe atılma hâdisesine kadar, ona inanan kimse çıkmadığı anlaşılmaktadır. Bu mucizeden sonradır ki, Hz. Lût ve kendisine zevce olma bahtiyarlığına eren Hz. Sâre gibi bazıları Hz. İbrahim'in dinine girerler. Tabii ki daha sonra sayıları çok artacaktır.

2- Hz. İbrahim'in bu sünnetinden, âyet-i kerime örnek almamızı emretmektedir. Dini tebliğde "hikmet", "güzel öğüt" ve "güzel şekilde tartışma" esas iken[176] buradaki sertliğin yeri nedir? denebilir. Buna cevabı, "Bu iki âyeti ayrı ayrı şartlara göre anlamak gerekir." diyerek verebiliriz. Sonuncu âyet öncelikle Ehl-i Kitap'la ilgili olarak nazil olmuştur. Ayrıca ilmî-fikrî mücadele ve davetin yapılabileceği bir ortamda takip edilecek bir metottur, tıpkı, günümüzde, Batı'da olduğu gibi. Böylesi bir ortamda hikmet ve güzel öğütle yapılacak davette muhatap ikna olamayabilir. O zaman takip edilecek siyaset Kâfirûn sûresinde belirtilmiştir: "Ben sizin taptığınıza tapmıyorum, siz de benim taptığıma tapmıyorsunuz, öyleyse sizin dininiz size, bizim dinimiz de bize."[177] Tarih boyunca bütün İslâm devletleri bu esasa göre hareket ederek, en güçlü dönemlerde bile, kendi topraklarında yaşayan gayr-ı Müslim vatandaşlarına (zimmîlere) İslâm'ı benimsemeleri için zorlama cihetine gitmemişlerdir. İslâm'a girmedikleri için insanlara katliam uygulamak hiçbir devirde, hiçbir yerde asla söz

[176] Nahl 125.

[177] Kâfirûn 4-6.

konusu olmamıştır. "Dinde zorlama yoktur." şeklinde gelen Kur'anî düstur[178] gayr-ı Müslimlerle ilgili olarak nazil olmuştur.[179] "İnsanları ikrahla, yani zorlamak, tehdit etmek, korkutmak sûretiyle İslâm'a sokmak meşru değildir. Allah sizden bunu istemiyor." demektir. İslâm tarihinin en şerefli sayfalarından biri, bu âyetle ilgili uygulamadır.

Öyleyse Hz. İbrahim'in âyette ifade edilen tavrını, küfür adına kendine hayat hakkı bile tanımayacak şenaate ulaşan bir millete, bir güce karşı taviz vermemek, tezellülde bulunmamak, asla eğilmemek olarak anlayacağız. Zaten o şartlarda, öylesi gaddâr zorbalara mülayemet, hikmetli söz bir nevi taviz ve zaaf olarak anlaşılır ve gerçek bir zillet olur. Böylesi zâlimlere, yerine göre, —İngiliz müstevli ordularının İstanbul'u işgal ettikleri bir hengamda, İslâm hakkında soru soran Anglikan Kilisesi'ne Bediüzzaman'ın yaptığı şekilde[180]— tükürükle cevap vermek bile gerekebilir. Şu halde, Hz. İbrahim, o denli amansız saldırgan hasımlara verilmesi gereken ciddî cevabın en kibar örneğini vermiş olmaktadır.

Bu da günümüze bakan İbrahimî mesajlardan biridir.

17- ALLAH İÇİN HİCRET

Allah'ın dinini yaşamak esastır. Onun yaşanmasına imkan vermeyen bir muhitte hayat sürülmez. Böylesi muhitler-

---

178 Bakara 256

179 Benu'n-Nadîr Yahudileri, Medîne'den sürgün edilirken, Yahudilik üzere yetiştirilmiş olan Ensar çocuklarını salmak istemeyince ihtilaf çıkmıştı. Bunun üzerine âyet müdahale etti. (İbnu Kesir, Tefsîr 1,551).

180 Bediüzzaman, Mektubat s. 438 (29. Mektup, 6. Risale, 2. Desise-i Şeytaniye) İst. 1998- Işık Yay.

den hicret etmek Kur'an'ın emridir, buna uymayanların imanı makbul bile değildir[181] Ashâb-ı Kehf, bu sebeple cemiyetlerini terk ederek mağaraya sığınmıştı.

Peygamberler için sadece dini yaşama şartları değil, tebliğ edebilme şartları da aranır. Nitekim Hz. Peygamber aleyhissalatu vesselam, Mekke'de tebliğde bulunabilme şartları olduğu müddetçe bütün sıkıntılara tahammül ederek orada hayatını sürdürmüştür. Hâmisi olan amcası Ebu Tâlib, Aleyhissalatu vesselam'ın faaliyetlerinden dolayı, Mekkeli müşriklerin kendisini fazlaca taciz etmeleri üzerine, Aleyhissalatu Vesselam'a müracaat ederek: "Ey yeğenim! Kavmin bana gelerek ileri geri laflar ettiler.. beni de kendini de zora bırakma, bana tahammül edemeyeceğim yük yükleme..." deyince, Resulullah, artık, amcasının kendisini himayeden vazgeçtiği kanaatine vararak şöyle karşılıkta bulunur:

"Ey amcacığım! Allah'a kasem olsun ki, onlar güneşi sağ elime, ayı da sol elime koyacak olsalar, ben, yine de tebliğden vazgeçmem. Ya Allah bu dini gâlip kılar, yahut bu yolda ölürüm!."

Yani, Resulullah, kesin bir üslupla, tebliğ şartı olmayan bir himayeyi reddeder.[182] Bu hâmi amca vefat edince, Aleyhissalatu Vesselam, gelişen yeni şartlarda Mekke'de, tebliğ şartı üzere yaşama imkanını kaybeder. Risaletin tebliği için yeni imkanlar arar. Bu maksatla Tâif'e gider. Oranın ileri gelenleriyle teker teker görüşür, himaye ve desteklerini rica eder.

Burada altını çizeceğimiz husus, Hz. Peygamber'in, Taiflilerden sadece yaşama hakkı istememiş olduğudur. Risalet

---

[181] Nisa 97.

[182] İbnu Hişâm, 1-2,266.

vazifesini yerine getirme imkanı ve hatta bu işte yardım talep etmişti: İbnu Hişam, aynen şöyle anlatır: "Tâiflileri Allah'a çağırdı, İslâm'ı neşir hususunda yardımlarını, muhalefet edeceklere kendisiyle birlikte karşı koymalarını talep etti."[183] Bu teşebbüsten hiçbir müspet netice alamadığı için, İslâm'ı neşre imkân verecek şartlarda Medînelilerle anlaşarak Medîne'ye hicrete karar verdi.

Hülasa gerek peygamberlerin ve gerekse mü'minlerin hayatlarında hicret, Allah'ın rızasını kazanma yolunda, pek ciddi bir melcedir, nazarlarda ve fikirlerde canlı tutulması gerekir.[184]

İşte bu mühim hâdiseye Hz. İbrahim de "dinini kurtarmak ve Rabbine ibadet emniyeti sağlamak maksadıyla"[185] karar vermiş ve böylece hicret, insanlığa İbrahimî mesajlardan biri olmuştur. Ateşe atılma hâdisesinden sonra "Doğrusu ben, Rabbim uğrunda, sizi bırakıp gidiyorum, O, beni doğru yola eriştirir." diyerek[186] yurdunu terk etmiştir.

Taberi'nin bir rivâyetine göre, Onun terk ettiği bu yer, Babil'dir.[187] Hz. İbrahim'e hicret sırasında, kendisine inananlar da refakat ederler. Ateşe atılma hâdisesinden sonra kendisine bazı inananlar olmuş ise de sayıları pek belli değil. Kardeşi Hârân'ın oğlu Lût ile hanımı Sâre'nin, bu hâdiseden son-

---

183 A.e. 1-2,419; Zürkanî, Şerhu'l-Mevâkıbu'l-Ledünniyye 1,296-297.

184 Dinimizde hicretin yerini çok yönlü olarak *"Tebliğ,Terbiye ve Siyasî Taktik Açılarından HİCRET"* nam kitabımızda açıkladık (Yeni Asya yayınları, İstanbul, 1981, Ayrıca *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi* adlı kitabımıza da derc ettik (16. Cilt 212-237. Sayfalar).

185 Taberi, a.g.e.1,244.

186 Saffât 99.

187 Taberi 1,292-293.

ra, Onun davasına inandıkları anlaşılmaktadır.[188] Sâre, amcasının kızıdır veya Harrân melikinin kızıdır.[189] Taberi'nin rivâyetinde "birçok erkeğin (ricâl)" inandığı ifade edilmiş ise de Mısır'da Firavun'la karşılaştığı zaman —Hz. Lut da iman etmiş olmasına rağmen— onun yapabileceği muhtemel bir kötülükten kurtulmak üzere çare belirlerken hanımı Sâre'ye söylediği: "Yeryüzünde bizden başka inanan yok" sözü, Hz. İbrahim'e, henüz inanan kimselerin çok az olduğunu ifade eder.[190]

Hz. İbrahim, Mısır'da fazla kalmaz, geri dönüp, Filistin'e gelir. Hayatını anlatırken belirttiğimiz üzere, orada önce, *Seb'* denilen yere iner ve Hz. Lût'u da Ürdün'e indirir. Hz. Lût, Sedum'a peygamber olacaktır. Bir müddet sonra Seb'i terk edecek olan Hz. İbrahim, Remle ile İlya (Kudüs) arasında Kıtt veya Katt denen bir yere yerleşecek, orada malmülk sahibi olacak, İslâm davasının inkişafı için orada çalışmalarını sürdürecektir.

18- TEK BAŞINA ÜMMET

Hz. İbrahim aleyhisselam'ın faziletlerini beyan sadedinde Kur'ân-ı Kerim'de yer alan en dikkat çekici âyetlerden biri, onu "ümmet" olarak tavsîf eden âyet-i kerimedir. "İbra-

---

188 A.e. 1,244

189 A.e. aynı yer.

190 Şarihler de Hz. İbrahim'in hanımı Sâre'ye sarfettiği: "*Yeryüzünde (arz'da) bizden başka mü'min yok*" sözünün Hz. Lût'un da olması sebebiyle *müşkil* olduğuna dikkat çekerler. İbnu Hacer, bu müşkili *arz kelime*siyle bulunduğu yeri kastetmiş olabileceği yorumuyla çözmeye çalışırsa da, tekellüf açıktır.(Fethu'l-Bari 7,203.

him, şüphesiz, Allah'a boyun eğen, ve O'na yönelen bir ümmetti, puta tapanlardan değildi."[191]

Ümmet, "imam"la aynı kökten gelen bir kelimedir, imam'ın, imamlık yaptığı cemaati ifade eder. Kelimeyi dilimizde de bu mânada kullanmaktayız. Öyleyse Muhammed ümmeti, imam olarak Muhammed'e uyanlar demektir. Şu halde kelime, cemaat, millet gibi mânalar ifade eder. Hadislerde, bazı şahıslar için, Hz. Peygamber bu tabiri kullanmıştır. Zeyd İbnu Amr İbnu Nüfeyl bunlardan biridir.[192] Bir diğeri Kus İbnu Sa'ide'dir. Mesela Kus hakkında "O, kıyamet günü tek başına bir ümmet olarak diriltilecektir." buyrulmuştur. İbnu'l-Esîr, ümmet kelimesinin, burada "Bir dinle münferit olan kişi" mânasında kullanıldığını belirtir ve yukarıdaki âyeti misal olarak kaydeder.[193]

Ancak ümmet kelimesinin âyette, Hz. İbrahim'le irtibatlı olarak kullanılışı selef âlimlerinde farklı yorumlara sebep olmuştur. Fahreddin Râzî'nin kaydettiği dört ayrı görüşten dördüncüsüne göre, Hz. İbrahim'in ümmeti (veya milleti), Hz. İbrahim'in getirdiği tebliğatla tevhitte ve hak dinde çok mümtaz ve şerefli bir mevki kazanmıştır. Bu şerefli ümmetin ortaya çıkmasına Hz. İbrahim sebep olduğu için, müsebbeb'in ismi "sebeb"e ıtlak olunarak Hz. İbrahim'e "ümmet" denilmiştir.[194]

Önceden yalnız olsa bile, sonradan pek çok insanın ve hatta pek çok milletin Onun dinine girmesine rağmen, Hz. İb-

[191] Nahl 120.

[192] Müsned 1,90.

[193] İbnu'l-Esîr, en-Nihâye 1,68.

[194] Razi, Tefsîr 20,134-135.

rahim'in ümmet olarak tavsifi, —Râzi'nin de kaydettiği— "Bütün insanlar kâfirken O, tek başına mü'min ve muvahhit olmasından dolayıdır." şeklindeki yorumun zayıflığını ortaya kor, onun tevhit, sabır, tevekkül ve teslimiyette başkasına nasip olmayacak derecede kemal ve yüceliğidir ki, Ona ümmet denmesine vesile olmuştur.

Biz burada, Onun aile ve hanedânına olan yakın ilgi ve millettaşlarına (dindaşlarına) olan engin merhamet ve şefkatinden hareketle, onun milletine olan himmetine telmihan da kendisine "ümmet" denmiş olabileceğine dikkat çekmek isteriz.

Evet O, millet-i İbrahimîye'ye karşı büyük bir hamiyet taşıdığı için Cenab-ı Hak, Onu, "millet" kelimesiyle tavsif etmiş olabilir.

Hamiyet perverlik, başkalarını düşünmek, kendi dışında kalanların huzur ve saadetine öncelik vermek gibi bir bakıma şefkat ve merhamet hislerine yakın bir duygudur. Hz. İbrahim'de bu duygunun nasıl müstesna bir seviyeye ulaştığını anlamak için, Bediüzzaman merhum'un: "Kimin himmeti milleti ise o, tek başına bir millettir"[195] sözünü hatırlatmak istiyoruz. Demek ki Hz. İbrahim, mü'minleri, ve hatta bütün insanları düşünüp hidâyetleri için çalışma ve bu yoldaki meşakkat ve tehlikeleri göze almada örnek bir mertebedeydi. Cenâb-ı Hak, bu mertebeyi ifade için Onu, "ümmet" olarak tavsif etmiştir. Nitekim O, engin şefkatiyle hep insanları düşünmüş, hidâyete ermeleri için çalışmış, ateşe atılmış, memleketinden kovulmuş fakat, milletine olan merhamet duygularını, hiç yitirmemiş, yola gelmeyecekleri hususunda yakîn'i hasıl oluncaya kadar, hissî bağlarını devam ettirmiş, Hz. Nûh,

[195] Bediüzzaman, Hutbe-i Şâmiye s.59.

Hz. Musa gibi ululazm bazı peygamberler kavimlerine beddua ederken, O, kavmini Allah'ın rahmetine, bağışlamasına havâle etmiştir. Cenâb-ı Hak, Kendisinin de rahmeti gadabına galebe çaldığı için[196] Hz. İbrahim'deki hemcinslerine ve milletine karşı böylesine müşfikane duygularla doluluk sebebiyle Ona olan rızasına telmihen ve Onun bu duygusunu takdiren onu tek başına bir ümmet olarak tavsif etmiş olabilir. Bu tavsif, yerine göre, Hz. Musa ve Hz. Nûh'un duygu ve davranışları da meşru olmakla birlikte, Hz. İbrahim'in hasbiliğinin, şefkatinin onlarınkine müreccah olduğunu, bunun örnek alınmasının Rıza-yı ilâhîye daha yakın olduğunu da ifade eder.

Bu vasfın Onun şahsiyetinde nasıl ehemmiyetli bir sayfa teşkil ettiğini belirtme sadedinde kaydetmek isteriz: Kitab-ı Mukaddes'te de Hz. İbrahim "Ümmet" olarak tavsif edilmiştir. Onun bu yönü, Kur'an ve Kitab-ı Mukaddes'in ittifak ettikleri yönlerden biri olmaktadır. Evet Tevrat'ın Tekvîn bölümünün 12. Babının 1-3 âyetlerinde aynen şöyle dendiğini yeri gelmişken bir kere daha hatırlatalım: "Rabb, Abraham'a dedi: "... Seni büyük bir millet edeceğim ve seni mubarek kılacağım..."[197]

Hamiyette Hz. İbrahim'i üsve (örnek) alanlara açık bir yol gözüküyor: Bir ümmet kadar manevi büyüklüğe ulaşma yolu... Bencilliği bir tarafa atıp hep milletin, ümmetin dertleri ve tasalarıyla çilelenip onun için çalışmak, onun için fedâkârlıkları göze alarak mânen millet kadar, ümmet kadar büyüme yükselme yolu..

Tekrar ediyoruz: "kimin himmeti milleti ise o tek başına bir millettir." Bu, İbrahimî bir mesajdır.

---

196 İbnu Kesîr, Tefsîr3,10, Bak. En'am 12.

197 Tekvîn 12, 1-3.

19- AİLE-HANEDÂN KAYGISI

"Hz. İbrahim" deyince hatıra gelen öncelikli mevzulardan biri âile ve hânedân meselesidir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de Onun âilesine olan yakın alâkasını ifade eden mükerrer âyetler var.[198]

İkinci olarak, Cenâb-ı Hak da, Onun bu alâkasına paralel olarak İbrahim Hânedânına, başka hânedânlara nasip olmayan bir lütuf ve bereket bahşetmiş, onu âlemlerin üzerine çıkarmıştır. Nitekim bizler Müslümanlar olarak günlük beş namazımızda ve her birinde kaçar sefer tekrar ile kendi peygamberimiz Hz. Muhammed ve Âl'ine Allah'tan rahmet dilerken, İbrahim ve Âl'ine olan rahmetine bir nevi tevessül ediyor ve: "Ey Rabbimiz! İbrahim'e ve İbrahim'in Âl'ine rahmet ettiğin gibi, Muhammed'e ve Muhammed'in Âl'ine de rahmet et!" diyoruz.

En büyük ibadetimiz olan namazlarda böyle bir duanın yer alması Hz. İbrahim ve Onun hânedânı için ne büyük şereftir, ne hudutsuz bir yücelik ve ululuktur. Bediüzzaman merhum, rahmete mazhariyette, Hz. İbrahim'den çok önde olan Hz. Peygamber'e rahmet talebinde teşbih kaidesine uymayan bir üslupla Hz. İbrahim'in bu salavatta zikrini, Hz. İbrahim'in neslinden peygamberlerin gelmesiyle izah eder: "Onun âl'i,

---

[198] Müşrik olan babasının hidâyeti için gayret sarf etmiş muvaffak olamayınca mağfireti için Allah'a o kadar yakarışta bulunmuştur ki, Cenâb-ı Hak bu husustaki ifratı sebebiyle uyarıda bulunmuştur (bu noktayı ileride ayrıca açacağız).

Burada belirtilmesi gereken bir husus, kendinden sonra gelecek nesline gösterdiği örnek alâkadır. Çünkü o, Rabbinin kendisine uyguladığı nice imtihanları kazandığı zaman, bu muvaffakiyetine karşı Rabbinden nesli için dua ve talepte bulunmuş, Rabbi de onun istediklerini -birkaç sayfa ileride *Mümtaz Nesil* başlığı altında kaydedeceğimiz âyetlerde görüleceği üzere- kabul etmiştir).

(nesli) enbiyâdırlar, Muhammed aleyhissalatu vesselam'ın âl'i, evliyâdırlar. Evliya ise, enbiyâya yetişemezler."[199]

Ve böyle nebilerden müteşekkil bir silsile-i nuranî, Hz. İbrahim'in duasının neticesidir, bereketidir. Duasının makbuliyeti de Onun Allah nezdindeki büyüklüğünden, Halilullah olmaklığından kaynaklanır.

Hz. İbrahim, hizmetleri ve maruz kaldığı imtihanlardaki başarısı ve tevhitte ulaştığı safiyeti sonunda âlemlerin Rabbına dostluk (hillet) gibi yüce bir makamı elde edince, dostluğun kırılmaz hatırını her fırsatta âilesi ve hânedânı lehinde ısrarla kullanmış ve neticede —az ilerde "mevhibe faziletler" bahsinde "Mümtaz Nesil" başlığı altında belirteceğimiz üzere— hânedânından çıkacak ahyârın kıyamete kadar insanlara maddî-mânevî imamlıklarını, insanların onlara teveccüh ve muhabbetlerini rahmet-i ilahiyeden istihsal etmiştir.

Bu noktaya gelişte Hz. İbrahim'in takip ettiği ibretâmiz ve bizim de örnek alabileceğimiz vetîreyi (yolu) az ileride, Hz. İbrahim'in hizmetleri meyanında kayd edeceğimiz "Âile Terbiyesi" kısmında açıklayacağız.

Bir noktayı belirtmek isteriz: Hz. İbrahim'in hanedanına karşı duyduğu ilgi, bugünkü insanların anladığı kavmiyetçilik, aşiretçilik mânasında bir duygu değildir. Daha çok beşerî birliğe yönelik bir himmet duygusu olmalıdır. İnsanlığa getirdiği itikattaki tevhit ve birliği hissî planda da sağlamaya yönelik olmalıdır. Farklı renklere, dillere, kültürlere mensup değişik ırktaki cemiyetlerin kendilerini şu veya bu şekilde Hz. İbrahim'le irtibatlı bilmeleri Onu kendilerinden bilmeleri, beşeriyet için küçümsenemeyecek bir ortak değerdir.

---

[199] Bediüzzaman, Şualar, Sözler yayınevi, İstanbul, 1992, s.81.

İslâm dairesi içerisinde olan insanların kendilerini hep "millet-i ibrahimiyeden bilmeleri"nin bu asrın başlarına kadar nerdeyse tek bir devlet halinde birlik içinde olmalarına katkısı büyük olmuştur.

Yarının dünyasında, bütün insanlığı kucaklayacak dünya sulhünün, kendilerini Hz. İbrahim'e nispette birleşen Yahudi, Hıristiyan ve İslâm'dan müteşekkil üç büyük ümmetin İbrahimî ümmet şuuruyla yapacakları ittifakla gerçekleşeceğine inanıyoruz. Çünkü Yahudiler ve Hıristiyanlar da Hz. İbrahim'e sâhip çıkmada, ona intisapla iftihar etmede –bizzat Kur'an'ın şehadetiyle- Müslümanlardan geri değildirler

Evet insanlık, bir kere daha, İbrahimî tevhidle İbrahimî ümmet olma sulh u saadetine kavuşabilecektir. Hz. Peygamber'in ifadesiyle, aslanların develerle, kaplanların sığırlarla birlikte otlayıp biri diğerine zarar vermeyeceği, çocuğun yılanla oynayıp elini ağzına soktuğu halde (dişi söküldüğü için),[200] birbirlerini incitmeyecekleri derecede dünyaya umumî bir sulhün geleceği[201] dünya sulhü İbrahimî kardeşlikle gerçekleşecektir. Hz. İbrahim'in bu cihanşümul birlik mesajını hayata geçirmek, sulhperver insanlığın vazifesidir.

B- MEVHİBE OLAN (ALLAH'IN LUTFETTİĞİ) FAZİLETLER

TEMHİD

Hz. İbrahim'in bize üsve (örnek) olan mümtaz yönlerini dermeyan ederken, bunların esas itibariyle, iradî bir kesb ol-

---

200 İbnu Mace, Fiten 33,4077.h.
201 Müsned 2,406, 437, 482-83

duğunu bir kere daha vurgulamak isteriz. Evet O, iradesi, şahsî seçim ve tercihi ve mütemadi gayreti ile hep hakka, hayra, doğruya, hidâyete meyletmiş, o istikamette muktesebât ve birikimini artırmıştır. Cenâb-ı Hak da, bu iradî gayret ve cehdine mükâfaten Ona bir kısım faziletler, üstünlükler bahşetmiş, Onun muktesebâtını arkadan gelecek nesillere üsve kılmıştır.

Bu söylediğimiz hususun şu âyette dile getirildiğine daha önce dikkat çekmiştik: وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ

"Rabbi, İbrahim'i bir takım kelimelerle (emirlerle) imtihan etmiş, O da onları yerine getirmişti..."[202]

Âyetin devamında, Hz. İbrahim'in, Allah tarafından maruz kaldığı imtihanı kazanması üzerine Rabb Teâla'nın kendisini mükâfatlandırmak üzere şöyle dediği kaydedilir: "Ben seni insanlara imam kılacağım."

Biz, âyetin devamıyla ilgili yorumu, az ileriye "Mümtaz Nesil" bahsine bırakarak, burada belirtmek isteriz ki, âlimlerimizden bir kısmı, bu âyetten hareketle, Hz. İbrahim'e peygamberliğin, mezkur ibtila ve imtihandan sonra geldiğini söylemişlerdir: "Bu âyetin zâhirine göre, Hz. İbrahim'in maruz kaldığı imtihanlar, peygamberliğinden önceye aittir. Allah'ın, yukarıda belirttiğimiz imtihanlarını birer birer kazandıktan sonra kendisine "imamlık" yani peygamberlik verilmiştir."

Meseleyi bu görüşte ele alan el-Kadı, bu ibtilanın peygamberlikten önce cereyan ettiğinde ısrar eder: "Çünkü, der,

---

[202] Bakara 124.

Hz. İbrahim'in bunları yapması, Allah'ın kendisini imam kılmasının sebebi gibidir. Sebebin müsebbebe mukaddem olduğu malumdur. Bu durumda, mezkur ibtilanın meydana gelme itibariyle, Hz. İbrahim'in imam kılınmasından önceye ait olması gerekir."[203] Ancak diğer bir kısım âlimler, bu ibtilanın, peygamberlikten sonra vukua geldiği kanaatindedirler. Çünkü O, bunlarla mükellef olduğunu ancak vahiyle bilebilirdi, öyleyse vahyin, bu mükellefiyetleri bilmesinden önce olması gerekir." Razi, el-Kâdı'nın görüşünü yabana atmaz, aklî muhakemeye muvafık bulur. Ancak çok açık bir tavır koymasa da, Hz. İbrahim'in, yıldız, ay ve güneşle olan ibtilasının nübüvvetten önceye, diğerlerinin nübüvvetten sonraya ait olduğuna dair uzlaştırıcı görüşü daha uygun bulduğu anlaşılmaktadır.[204]

*** Seçkinlik**

Şu âyet, Hz. İbrahim'in, Cenâb-ı Hakk'ın, âlemler üzerine seçkin kıldığı birkaç kişi arasında yer aldığını ifade eder ve bu vasıfları sebebiyle zikredilmelerini Hz. Peygamber'e emreder (mealen): "(Ey Muhammed) güçlü ve anlayışlı olan kullarımız İbrahim, İshak ve Ya'kub'u da an. Biz onları ahiret yurdunu düşünen ihlaslı kimseler kıldık. Doğrusu onlar katımızda seçkin, iyi kimselerdendir."[205]

---

[203] Günümüz müfessirlerinden Mevdûdi de, Hz. İbrahim'in maruz kaldığı imtihanları başarı ile verdikten sonra, kendisine beşeriyet için imamlık ve rehberlik verildiği kanaatinde. (Tefhîm 1,121). Seyyid Kutub'un da bu görüşte olduğu anlaşılmaktadır (Fîzilal 1,237).

[204] Razi, a.g.e. 4,38.

[205] Sa'd 45-47.

Hz. İbrahim'in "seçkin"lik durumu sadece dünyevî değil, uhrevîdir de. O, mümtazlığını orada da "Sâlihlerden" olmakla koruyacaktır (mealen): "Andolsun ki, Biz onu (İbrahim'i), dünyada seçtik, şüphesiz O, ahirette de sâlihlerdendir."[206]

Hz. İbrahim'e verilen bu mümtazlık, müteakiben kaydedeceğimiz başka mevhibelerle ifadesini bulacaktır.

***Göklerin ve Yerin Melekûtunun Gösterilmesi**

İbrahim aleyhisselam'ın âlemlere mümtaz kılınması, Ona Allah tarafından birtakım farklı lütufların bahşedilmesiyle olur. İşte bu ilahî ikramlardan biri şu âyetle ilan edilmektedir:

وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ

"Biz İbrahim'e, yakîn'e (imanda kesin ilme) erenlerden olması için göklerin ve yerin melekût'unu da gösteriyorduk."[207]

Âyette geçen melekût'u, bazı müfessirlerimiz "büyük mülk" olarak anlamış ve tercüme etmiştir. Bediüzzaman, bazen "Mahall-i taalluk-u kudret olan her şeydeki melekutiyet ciheti"[208] diye ifade ettiği "melekûtiyet"in, "eşyanın şeffaf olan, yaratıcısını gösteren iç yüzü" diye açıklar. Yani eşyayı zerrâtlıktan çıkaran belli bir şekil, bir misyon ifa eden bir hüviyet kazanmasını sağlayan kanunlar yüzü. İşte bu yüz, ülfet

---

[206] Bakara 130.

[207] En'am 75.

[208] Bediüzzaman, Mektubat, s.492, Hakikat Çekirdekleri, nr. 9.

ve ünsiyet perdelerinden âri olduğu için, onun müşahedesi eşyanın yaratıcısı hakkında yakîn verir.[209]

Hz. İbrahim'in, tevhitte ulaştığı eksiksiz mertebe, bu lütfun yani arz ve semavâtın melekûtunun gösterilmesinin sonucu olabilir.

Bu mânevî yükseliş, her peygambere nasip olmayan bir imtiyaz olsa gerektir. Öyleyse semâvât ve arzın melekûtunun gösterilmesi, Hz. İbrahim'in mazhar olduğu bir nevi miraçtır.[210] Hz. Peygamber aleyhissalatu vesselam'ın Miraç sırasında, semavâtın katlarında rastlayıp görüştüğü sekiz peygamberden her birinin miracı, şâyet, onların bulunduğu kata göre, herbirinin kendi aralarındaki manevi mertebeyi de gösteriyorsa, Hz. İbrahim'in yedinci mertebede yer alması[211] Onun mertebesinin hepsinden yüce olduğunu ifade eder. Nitekim İbnu Ebî Cemre şöyle der: "Halil'in mertebesi, mertebelerin en yükseği olmalıdır. Habib'in mertebesi ise, Halil'inkinden daha yüce olmalıdır. Bu sebeple Habîp olan Aleyhissalatu Vesselam, Hz. İbrahim'in makamını aşarak Kab-ı Kavseyn'e ve hatta daha yakın'a ulaştı."[212]

***Allah'a Dostluk**

---

[209] Bediüzzaman'ın, melekutiyetle ilgili mükerrer açıklamalarından biri özetle şöyle: "*Kudret, melekutiyet-i eşyaya taalluk eder. Evet kâinâtın ayna gibi iki yüzü vardır. Biri mülk ciheti ki, aynanın renkli yüzüne benzer. Diğeri melekutiyet ciheti ki, aynanın parlakyüzüne benzer. Mülk ciheti ise zıtların cevelengâhıdır... Melekutiyet ciheti ise, herşeyde parlaktır, temizdir. O cihet vâsıtasız kendi hâlıkına müteveccihtir. Onda terettübü esbab, tesellülü ilel yoktur. Ona illiyet ma'luliyet girmez... Zerre şemse kardeş olur" Sözler, s. 710-711 (29. Söz, 2. Maksat, 3. Esas, 2. Mesele.)*

[210] Muhammed Hamidullah böyle yorumlar. (İslâm Peygamberi 1,136).

[211] Buhari, Bed'ü'l-Halk 6, Enbiyâ 22, 43; Müslim, İman 264.

[212] İbnu Ebî Cemre, Behcetu'n-Nüfus, 2. Tab., Beyrut, l972, 3,195.

Hz. İbrahim'in Kur'an'da zikredilen faziletlerinden biri de Allah'ın dostluğunu kazanmış olmasıdır. Ona Halîlullah denir. Yani Allah'ın samimi dostu. Tabirin daha iyi anlaşılması için halîl kelimesinin lügat yönünü açıklamak gerekir: Bir açıklamaya göre kelime, hilâl kökündendir; aralık, iki şeyin arasındaki açıklık mânasına gelir. Buradan hareketle bir insanın halîli, onun işlerine sırlarına giren, dâhil olan mânasına geldiği gibi, sevgisi kalbinin zerrelerine giren, çok sevdiği kimse mânasına da gelir. İbnu Hacer'in açıklamasına göre, Halîl hullet'den gelir, *hullet* sadâkat demektir, kalbe hulul eden muhabbete de hullet denmiştir. Bu mâna, Hz. İbrahim'in kalbinde olan Allah sevgisine nispetle doğrudur. Bunun, mukâbele tarikiyle Allah'a nispeti de caizdir.[213] Netice olarak, Halîlullah, "Allah'ın çok sevdiği kimse" demek olur. Her mü'minin en büyük ideali, Allah'ın sevgisini, razılığını kazanmak olunca, Hz. İbrahim'in, Kur'an'da Halîlullah olarak ilanı, sadece makamının yüceliğini ifade etmez, Onun bu makamı nasıl elde ettiği, bu yolda ortaya koyduğu gayret, bu makamın kendisine verilmesine vesile olan şahsında toplanan hasletler, temsil ettiği manevi değerler ve getirdiği mesajlar vs. nin araştırılması gereğini de ifade eder. Bu, aynı zamanda, Hz. İbrahim'in getirdiği mesajlara uyanların Allah'ın rızasını daha kestirmeden, daha az zahmetle, daha çok garanti ile kazanabilecekleri mânasını da taşır.

Hz. İbrahim'in Allah'a olan dostluğunu ilan eden âyet-i kerime, Nisa sûresinde gelmiştir: "Allah, İbrahim'i dost (Halil) edinmiştir."[214]

---

213 İbnu Hacer, Fethu'l-Bari 6,196.

214 Nisa 125.

Hz. İbrahim bu mertebeyi, daha önce belirttiğimiz hanîf dinini, tevhit dinini insanlar arasında te'sîs edip, en yüce bir seviyede şahsî yaşayışında ve ferdî dâiresinde hayata geçirmiş olmasıyla elde etmiştir.[215] Kur'ân-ı Kerîm'in bundan bahsetmesi, "Kim bu şeriatı, Onun gibi hayata geçirirse, dinde en yüce mertebelere ulaşır" mesajını vererek teşvikte, tergîpte bulunma gayesini güder."[216]

* İbrahim'e Allah'ın Selâmı

Allah nazarında seçkinlik, dostluk gibi imtiyazlar kazandıran başarıları, Hz. İbrahim'e, Allah'ın hususi selamına mazhariyeti de kazandırmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de: "İbrahim'e selam olsun!" buyrulmuştur.[217] Kitabullah'ta bu nevi selam tahsisi Hz. İbrahim dışında Hz. Nûh, Hz. Mûsa, Hz. Hârûn, ve Hz. İlyâs'a (aleyhimüsselam) da gelmiştir. Şu halde, bu mazhariyet ilahî bir tevcih ve iltifat ise —ki öyledir— Hz. İbrahim bu istisnâî taltifle de şereflenenler arasında yer almaktadır.

Şu halde Onun sünnetine tâbi olmaya gayret gösterenler, böyle bir ilahî selama mazhariyet şansına sahiptirler.

* Yaşlılıkta Çocuk

Hz. İbrahim'in Kur'an'da gelen uzun bir kıssasında yer alan bir teferruat, örfen çocuktan kesilmiş bilinen çok ileri yaşta bile çocuk sâhibi olunabileceği hususunda bir ümit, bir mesaj vermektedir.

---

215 Râzi, a.g.e. 11,56.

216 Razi, aynı yer.

217 Saffât 109.

Mezkur teferruata göre, Lût kavmini cezalandırmak üzere gönderilen melekler, yol üzeri, Hz. İbrahim'e uğrarlar. Bu ziyaretleri esnasında Hz. İbrahim'in hanımına (Sâre'ye) Hz. İshak aleyhisselam'ı müjdelerler. Kadın, örfen imkansız gözüken bu haber karşısında şaşırır ve hissiyatını şöyle dile getirir: "Vay başıma gelenler, ben bir kocakarı, kocam da bir ihtiyar olmuşken nasıl doğurabilirim? Doğrusu bu, şaşılacak bir şey." Melekler cevap verirler: "Ey evin hanımı Allah'ın rahmeti ve bereketleri üzerinize olmuşken nasıl Allah'ın işine şaşırırsınız?..."[218]

Üstelik melekler "bilgin bir çocuk" müjdelerler.[219]

* Suhuf–u İbrahim

Hz. İbrahim aleyhisselam'ın mevhibe-i ilahi olan faziletlerinden biri de onun kitap sahibi olmasıdır. Kur'ân-ı Kerim, iki ayrı yerde Suhuf-u İbrahim'i zikreder.[220] Bu âyetlerde ve bir kısım hadislerde Suhuf-u İbrahim'in muhtevasıyla ilgili açıklamalar gelmiştir. Burada, bu Suhuf'un Hz. İbrahim aleyhisselam'a verilen mühim ilahî lütuflardan biri olduğuna dikkat çekiyoruz. Suhuf'un muhtevasıyla ilgili açıklamaları, Hz. İbrahim'in getirdiği tebliğin muhtevası ile ilgili bahiste kaydedeceğiz.

---

218 Hûd 72-74.

219 Hıcr 53. Yaşlılıkta verilen Hz. Yahya aleyhisselam (Al-i İmrân 39-40) ve Hz. Yusuf (çünki bu da, Hz. Yakup aleyhisselam ailesi'nin en küçüklerindendir) (Elmalılı,Tefsir 1,499) örnekleri ve bunların büyüklükteki evsafı gözönüne alınınca, ileri yaşta ede edilecek çocukların ilme ve diğer büyüklüklere daha yatkın olacağına bir işaret kabul edilebilir miyiz yoksa bunlar bir tesadüf müdür diye düşünmeye hatta araştırmaya değer buluyoruz.

220 Necm 36-37, A'lâ 18-19.

*** Mümtaz Nesil**

Hz. İbrahim'in şerefini artıran bir husus, kendisine kıyamete kadar devam edecek olan şerefli bir neslin verilmiş olmasıdır. Az önce kaydedildiği üzere, bu nesil âlemlere mümtaz kılınmış bir nesildir. Şârihler Onun neslindeki üstünlüğün, bilinen peygamberler silsilesinin, o mubarek nesilden gelmesinden ileri geldiğini söylemekte ittifak ederler. Mubarek mümtaz bir nesle sahip olma imtiyazı, Rabbinin bir kısım kelimelerle yaptığı imtihanı kazanmasının akabinde yapmış olduğu talep ve duanın neticesidir: Yüce Allah, Onun bu duasını kabul etmiştir: "Rabbi, İbrahim'i birtakım kelimelerle imtihana tâbi tutmuş O da onları yerine getirmişti. Allah: "Seni insanlara imam kılacağım" demişti. O: "Soyumdan da!" dedi. Allah: "Zalimler benim ahdime erişemez" buyurdu."[221]

Başka âyetlerde, daha sarih olarak Hz. İbrahim'e —bu duasının bir neticesi olarak— mümtaz bir neslin verildiği, bunlar arasında zâlimlerin de çıkacağı ifade edilmiştir: "Muhakkak ki Allah, Âdem, Nuh, Âl-i-İbrahim ve Âl-i İmrân'ı, birbirinden hasıl olan nesiller olarak seçilmiş kıldı ve âlemlere üstün kıldı."[222]

"Biz Âl-i İbrahim'e kitap ve hikmet ve büyük mülk verdik."[223]

Şu âyette bu mümtaz nesillerden kötülerin de çıkacağı belirtilmiştir (meâlen): "Andolsun ki, Nuh'u ve İbrahim'i Biz gönderdik. İkisinin soyundan gelenlere peygamberlik ve kitap verdik. Soylarından gelenlerin kimisi doğru yoldadır, birçoğu da yoldan çıkmıştır."[224]

---

221 Bakara 124.

222 Al-i İmrân 33-34

223 Nisa 54.

224 Hadîd 26.

Hz. İbrahim'e, duası üzerine verilen mümtaz nesille ilgili âyetlerden şöyle bir mesaja ulaşılabilir: Müstecab bir dua ile ilahî berekete mazhariyet sonucu mümtazlık kazanan bir nesilden bile "imamlık"a ehil olmayan insanlar çıkmıştır. Öyleyse zâlimler, fâcirler, hangi nesilden gelirlerse gelsinler imamlığa ehil olamazlar.

Hz. Peygamber Aleyhissalatu Vesselâm da, nesl-i mubarekinden bir kısım fitnecilerin çıkacağını, —aralarındaki kan bağı sebebiyle — onların kendilerini Âl-i Beyt'ten bileceklerini, gerçekte ise, onların kendisinden olmadığını, sadece "müttakilerin kendisinden olduğunu" belirterek, ümmetin dikkatini mühim bir hakikata çeker.[225] Bu önemli hakikat, Kur'an'da, Hz. Nuh'un öz oğlu için söylenen: "Ey Nûh! O, kötü bir iş yapmıştır, o senin ehlinden değildir" ibaresiyle de te'yid edilmiştir.[226]

Mezkur âyeti tefsirinde Seyyid Kutub, biraz ifrata düşerek şöyle der: "Aslında, akrabalık et ve kan bağından ibaret değildir. Akrabalık sadece din ve itikat bağından ibarettir.[227]

Kanaatimizce, akrabalıkta kan bağını tamamen inkar etmek yerine, iman bağının ehemmiyetine öncelik verilmesi vak'aya daha uygun olurdu.

* Fahr-i Kâinâtla Bağları

Hz. İbrahim, neslinden de imamlar isteyince, Cenâb-ı Hakk'ın, bu duayı "Zalimleri istisna ederek" kabul buyurdu-

---

225 Ebu Davud, Fiten 1, (4242.h.).

226 Hûd 46.

227 Seyyid Kutub, Fizilâl 1,239.

ğunu belirtmiştik. Onun ihlaslı duasına ilahî icâbetin bereketiyledir ki, Ebu'l-Enbiya (peygamberler babası) unvanını almış, Fahr-ı Âlem'in de cedd-i emcedi olmuştur. Dahası var: Kur'ân-ı Kerim'de ismi geçen peygamberlerden, kendisinden sonra gelenlerin nerdeyse tamamı, Hz. İbrahim aleyhisselam'ın soyundan gelir. Bunlar arasında Resûl-ü Ekrem (sallahu aleyhi ve sellem) en müstesna yeri alır. Bu irtibat sadece Hz. İbrahim'in şerefini artırmakla kalmaz, Aleyhissalatu Vesselâm da, Hz. İbrahim'le olan maddî-mânevî bağıyla iftihar eder.

Her şeyden önce o, diğer insanlar arasında Aleyhissalatu Vesselâm'a en ziyade benzeyendir.[228]

Hz. Peygamber, kendisine: "Ey Hayru'l-Beriyye! (Ey mahlukatın en hayırlısı!)" diye hitap edildiği zaman, "O, İbrahim aleyhisselam'dır" diyerek bu vasfı ona layık görmüştür.[229] Resulullah, şahsî bir vasfından haber verirken, Hz. İbrahim'le irtibatlandırarak: "Rabbim beni kendine Halîl (yakın, hususi dost) ittihaz etti, İbrahim aleyhisselam'ı Halîl ittihaz ettiği gibi" demiştir.[230]

Hz. İbrahim, ateşe atıldığı zaman, "Hasbünallâh ve nı'melvekîl (Allah bana kâfidir, O, ne iyi vekildir!)" demiştir, gerçekten ateş de Onu yakmamıştır. Hz. Peygamber de, Uhud savaşından sonra, Mekkeliler Müslümanların mâneviyatını bozmak, cesaretlerini kırmak için "İnsanlar aleyhimize ittifak ettiler, onlardan korkun"[231] diye propagandaya girdikleri sırada Hz. Peygamber aleyhisselam aynı kelimelerle cevap ve-

---

228 Müslim, İmân 278; İbnu Hacer, Fethu'l-Bâri 6,l99.

229 Müslim, Fezâil 23.

230 Müslim, Mesâcid 23.

231 Âl-i İmrân 173.

rerek hasbünallâhu ve nı'melvekîl demiş, bu sözle imanlar artmış, Müslümanların azmi, sebatı güçlenmiş ve Uhud savaşı sonunda "Gelecek yıl tekrar buluşup, savaşalım" dedikleri yere gitmişler, ama Mekkeliler gelmemişlerdir. Bu hal Müslümanların moralini artırırken müşrikler üzerinde manevî çöküntüye sebep olmuştur.[232]

Hz. İbrahim, Hz. Âdem'le bir kısım zaruri esasları vazedilen Allah nezdinde yegane makbul din olan "İslâm"ın itikat, ahlak ve ibâdât cihetlerindeki "kâmil" şeklini getirip insanlığa sunmuş, Hz. Peygamber de, insanlığın birçok yönden gelişip terakki ettiği bir safhada muamelât, ahkâm ve usûl-i içtihât yönlerini de ilave ederek tamamına son ve ekmel şeklini vermiştir. Bu durumda arkadan gelenlere, ilave değil, belki zaman be-zaman, mekân be-mekân tefsir ve tavzih hakkı kalmaktadır.

*** İlkler Babası**

Hz. İbrahim aleyhisselam'ın bir kısım faziletleri daha var ki, bunları müktesep olanlara dâhil etmekte zorluk çekiyoruz, ancak onlara mevhibe diye cezm etmek de zor. Bu gruba bir kısım "ilkler"le, Onun, Fahr-i Kâinât'la irtibatlı bazı durumları girer. Biz, bunların yine de mevhibeler kısmında tezekkürünü uygun gördük. Mamafih, orda da burda da kaydedilseler, mesaj yönlerinden bir eksilme olmaz.

Hz. İbrahim'in bir başka fazileti insanlık tarihinde pek çok ilklere imza atmış olmasıdır. Kaynaklarımız bu nevi haberlere sıkça yer verir. Bazılarını kaydedeceğiz.

232 Buhari, Tefsir, Âl-i İmrân 13.

* Sünnet olma âdetini insanlığa ilk getiren Hz. İbrahim olmuştur. Sahih rivâyetler, Suriye'de Kaddûm denen bir beldede kadûm denen kesici bir aletle kendi kendini sünnet ettiğini belirtir. O, bu sırada seksen[233] veya yüzyirmi[234] yaşındadır.

* İlk misafir ağırlayan insandır.[235]

* İlk serît (etli çorba) yapandır.[236]

* Saçtaki beyazlığı ilk görendir. Daha önceki insanların da saçlarının ağarmış olması ve bunu herkesin görmesi tabii olmasına rağmen, Hz. İbrahim'in "saçtaki akları ilk gören kimse" olarak anılması, Onun bu aklığı bir mesaj haline getirmesinden ileri gelir. Rivâyetin devamı, gerçekten her devirde, herkes için gerekli bir mesaj vermektedir: "... İbrahim Rabbinden bir hayır talep etti. Bunun üzerine başının üçte ikisi bembeyaz oldu. "Bu da ne?" diye şaşırdı. Kendisine:

-Bu, dünyada ibret, ahirette de nurdur! denildi.[237]

Kişinin, her an ihtiyarlığını ve öleceğini hatırlamasından hayırlı ne olabilir? Hz. Peygamber aleyhisselam da saçtaki akların yolunmamasını ve bunun, mü'min için ahirette nur olacağını, her bir ak kıl için sevap yazılacağını irşat eder.[238]

* İlk şalvar giyen kimse olduğu için,[239] ilk elbiseyi kıyamet günü O giyecektir ki, o gün, herkes başı açık, yalın

---

233 Buhari, Enbiya 8; Müslim, Fezâil 151.

234 İbnu Sa'd, a.g.e. 1,47.

235 Muvatta, Sıfatu'n-Nebi 4; İbnu Sa'd, a.g.e. 1,47; Bak. Taberi 1,311.

236 Aynı kaynaklar,

237 Aynı kaynaklar

238 Bak. Ebu Davud, Tereccül l7; Tirmizi, Fezâilu'l-Cihâd 9; Müsned 2,312, 3,179, 307, 310.

239 İbnu Hacer, Fethu'l-Bâri 14,173. (bir rivâyete göre de, ateşe çıplak atıldığı için).

ayak ve çıplak olarak mahşere gelecektir.[240] Bir başka rivâyete göre, Hz. İbrahim'in faziletinin herkesçe tanınması için ilk elbise giydirilecek kimse odur.[241]

* Arapçayı ilk konuşan'ın 13 yaşlarında iken Hz. İsmâil olduğuna dair rivâyet[242] göz önüne alınınca bu meselede de Hz. İbrahim'in mühim bir yeri olduğu anlaşılır.

* Temizlikle ilgili birçok teferruatın (ağız, burun temizliği, büyük ve küçük abdest bozduktan sonra arka ve ön uzuvların yıkanması, etek ve koltuk altı traşları, diş temizliği vs.nin de) beşeriyete ilk defa Hz. İbrahim'in getirdiğini daha önce zikretmiştik.

* Hukukta ferdî sorumluluğu ilk teşri eden. (Bu hususla ilgili açıklama "Tebliğin Muhtevası" bahsinde gelecek.)

---

240 Buhari, Enbiya 8,48, Tefsîr, Mâide 4, 21; Müslim, Cennet 58.

241 İbnu Hacer, Fethu'l-Bâri 14,174.

242 İbnu Sa'd 1,50.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. İBRAHİM'İN BAZI HİZMETLERİ

TEMHİD

Hz. İbrahim'in hizmetleri deyince, insanlığın istifadesine sunduğu, ister düşünce ve telakkiler planında olsun isterse fiilen yerine getirdiği maddi icraatlar planında olsun her çeşit faydalı şeyler anlaşılmalıdır. Biz Onun bu hizmetlerini, elimizdeki şu çalışma içerisinde farklı ana başlıklar altında inceleyeceğiz. Sözgelimi, sadece Ka'be'nin inşaatı değil, hacc ibadetinin emri, haccla ilgili menâsikin tespiti ve hatta tebliğde takip ettiği metotlar bile insanlar için halen örnek alınacak icraatlardır. Hele mesaj olarak değerlendirdiklerimiz! Bütün bunları Hz. İbrahim'in hizmetleri olarak algılamamız gerekir. Buna rağmen, bu saydıklarımızın ve hatta zikrine bile burada yer vermediğimiz bazı hizmetlerinin daha iyi anlaşılmaları, önemlerinin daha iyi vurgulanması için başka başlıklar altında inceleyeceğiz.

1- HACLA İLGİLİ HİZMETLER

İslâm'ın beş rüknünden biri olan hacc farizası ile Hz. İbrahim'in ayrı bir alâkası vardır. Çünkü hacc sırasında tavaf edilen Ka'be'nin inşasından, haccın diğer bir kısım unsurlarının tespitine, kurban kesme ibadetinin başlatılmasına kadar pek çok menâsik ile Hz. İbrahim'in bir irtibatı ve katkısı vardır.

* Ka'be'nin İnşası

Cebbârların ulaşmasından azade kılındığı için Beytü'l-Atîk de denmiş olan[243] "Kabe'nin tarihinin Hz. Âdem'e kadar uzandığına dair rivâyetler var.[244] Hz. İbrahim zamanında orası bir tümsek şeklindedir ve sağını solunu seller aşındırmıştır.[245] Esas olan, onun, Hz. İbrahim tarafından inşa edilmiş olmasıdır. İbnu Kesir, Kabe'nin Hz. Âdem tarafından inşa edilmesiyle ilgili rivâyetleri zayıf bulur.[246]

Cenab-ı Hakk, insanlar için bir toplanma ve emniyet yeri olması için[247] Hz. İbrahim'e Ka'be'nin inşasını emir buyurmuş, o da oğlu İsmâil'le birlikte (Şam'dan yola çıkarak Mekke'ye gelip)[248] Ka'be'yi inşa etmiştir.[249] Bazı rivâyetlerde, Ka'be'nin yerini belirlemede Sekîne adlı bir melek tatlı bir rüzgar sûretinde gelerek, Ka'be'nin yerinde kıvrılarak, inşaat mahallini tayin eder. Burayı Hz. Cebrail aleyhisselam'ın gösterdiği de söylenmiştir.[250] İki kanatlı yılana benzeyen Sekîne'nin, Ka'be'nin çevresini eski temel taşlarından temizlediği de aynı rivâyette yer verilen bir teferruattır.[251]

Kabe'nin inşasından sonra, "oranın, ziyaret edenler, kendini ibadete verenler, rüku ve secde edenler için" bakımı

---

243 Heysemî, Mecma'u'z-Zevâid 3,296. *Atîk,* azad edilmiş manasına gelir.

244 A.e. 3,287-288.

245 Buhari, Enbiya 9, (4,174).

246 İbnu Kesir, Tefsîr 2,75.

247 Bakara 125

248 el-Kamil, 1,252-253. Burada, Hz. İbrahim'le hanımı Hâcer'in de olduğu ifade edilir. Halbuki, hayatını anlatırken görüldüğü üzere, Hz. Hâcer'in, daha önce vefatı söz konusudur.

249 Bakara 127.

250 El-Kâmil 1,106.

251 A.e. 1,252-253.

ve bilhassa "temiz tutulması" için Yüce Allah, Hz. İbrahim ve oğlu İsmâil'e emir verir.[252]

Hz. İbrahim, bu vazifeyi alınca: "Rabbim! Burasını emîn bir şehir kıl, halkından, Allah'a ve ahiret gününe inananları ürünlerle rızıklandır" diye dua eder.[253]

Cenab-ı Hakk bu duayı kabul buyurur[254] ve Hz. İbrahim'e yeryüzünde hacc ibadetini başlatması için emir verir: "İnsanları hacca çağır. Yürüyerek veya binekler üzerinde uzak yollardan sana gelsinler. Tâ ki kendi menfaatlerine şâhit olsunlar, Allah'ın onlara rızık olarak verdiği hayvanları belli günlerde kurban ederken Allah'ın adını ansınlar. Siz de bunlardan yiyin, çaresiz kalmış yoksulu da doyurun. Sonra kirlerini giderip temizlensinler. Adaklarını yerine getirsinler, Ka'be'yi tavaf etsinler."[255]

Rivâyete göre, Hz. İbrahim ve Hz. İsmâil bu emir üzerine değişik kavimlere uğrayıp: "Ey insanlar! Sizin için bir Beyt yapıldı, onu haccedin!" diye davette bulunurlar. Yüce Allah, bu davete öyle bir te'sir halk eder ki, onları işiten —sadece insanlar değil— taşlar, ağaçlar, hayvanlar vs. her şey: "*Lebbeyk!, Allahümme lebbeyk! (Buyur Allahım! Emrin başımız gözümüz üstüne!)"* derler.[256]

Burada belirtmede fayda var: Hac ibadeti semavî dinlerden olan Yahudilik ve Hıristiyanlıkta da mevcuttur. Taberanî'de gelen bir rivâyete göre, Resulullah'ın veda haccı sıra-

---

252 Bakara 125.

253 Bakara 26, İbrahim 35.

254 Âl-i İmrân 97.

255 Hacc 27-29.

256 Taberi l, 259; İbnu'l-Esir, a.g.e. 1, 107.

sında Müslümanların Yahudilerin ve Hıristiyanların haccı aynı güne rastlamıştır.[257]

Cebrail aleyhisselam, Hz. İbrahim'e hacc menasikini öğretir.[258]

Ka'be'nin inşasından, haccla ilgili diğer mekanların ve bilumum hacc menasikinin tespitine kadar, bu ibadetin her yönüyle Hz. İbrahim'le alakalı, Onun hatıratını yâda getiren bir tarafı olduğunu müteakiben kaydedeceğimiz âyette görmemiz mümkündür. Âyette meseleye, Hz. İbrahim'in bir inşası olan Ka'be'nin şerefini beyanla girilmesi konumuz için ayrı bir mâna ve ehemmiyet taşır:

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكاً وَهُدًى
لِّلْعَالَمِينَ * فِيهِ آيَاتٌ بَيِّـنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَن دَخَلَهُ
كَانَ آمِناً وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ
إِلَيْهِ سَبِيلاً

"Doğrusu, insanlar için ilk kurulan ev Mekke'de dünyalar için mubarek ve doğru yol gösteren Ka'be'dir. Orada apaçık deliller vardır. İbrahim'in makamı vardır. Kim oraya girerse güvenlik içinde olur. Oraya yol bulabilen insana, Allah için Ka'be'yi haccetmesi gerekir."[259]

Âyet-i Kerime'de zikri geçen Makâm-ı İbrahim'e gelince, -kaynaklarda zikri geçen bazı rivâyetlere göre— Ka'be inşa edilirken, binası yükselince, bir seviyeye gelir ki, inşaat-

---

257 Bak. İbnu Kesir, Tefsir 3,395. İbnu Kesir burada, Haram ayları inancının üç dinde de Hz. İbrahim ve İsmail aleyhimâsselam'dan beri mevcudiyetine dikkat çektikten ve *"Bundan daha garibi de şudur ki:"* dedikten sonra Taberânî'de gelen -yukarıda zikrettiğimiz- rivâyete dikkat çeker.

258 Bak. Taberi 1, 261-262.

259 Âl-i İmrân 95-97.

ta kullanılan taşları daha fazla yükseltemezler. Bunun üzerine, Hz. İbrahim'in ayağının altına bir taş koyarlar. İşte bu taş, Makam-ı İbrahim'dir. Üzerinde Hz. İbrahim'in ayak izi mevcuttur.[260] Diğer bir kısım rivâyetler, bu taşın, Hz İbrahim'in oğlu İsmail'i ziyaret etmek üzere Mekke'ye ikinci gelişinde Hz. İsmail'in ikinci hanımının, bineğinden inmek istemeyen Hz. İbrahim'e başını yıkama gibi bazı hizmetlerde yardımcı olmak üzere, bineğin üzerinde olduğu halde, ayağını basması için koyduğu taşdır.[261] Mamafih, bu taşın her iki hizmette de kullanılmış olması ihtimalden uzak değildir.

Evet Hz. İbrahim'in duası kabul olmuş, Ka'be kurulduğu zamandan itibaren daima tavaf edilen bir yer olmuş, oraya gelenler, tam bir emniyet içinde Makam-ı İbrahim'i ziyaret etmişler, sevgi ve hürmetle yad-ı cemillerini yapmışlardır. Cenâb-ı Hakk verdiği söz üzere, oranın kudsiyetini kıyamete kadar koruyacak, kâfir ayaklara çiğnetmeyecektir inşallah.

*** Şeytan Taşlama**

Hacc menâsikinden olan remyu'l-cemerât da Hz. İbrahim'le ilgili bir hatıranın yâd edilmesi, yeniden bir yaşanmasıdır, şöyle ki: İbnu Abbas radıyallahu anh'tan gelen bir rivâyete göre, Hz. İbrahim hacc menasikiyle emr olunduğu zaman Hz. Cebrail Onu Akabe Cemresi'ne götürür. Şeytan orada karşısına çıkarak (engellemek ister). Hz. İbrahim, ona yedi taş atar, Şeytan kaybolur. Sonra Hz. İbrahim Orta Cemre'ye varınca, Şeytan tekrar karşısına çıkar. Hz. İbrahim ona yedi taş daha atar, şeytan defolur gider...[262]

---

260 İbnu'l-Esîr a.g.e. l,106-107.

261 Taberi, Tarih 1,256-257; el-Kâmil 1,104-105

262 Taberi 1,276.

Şeytan taşlama ameliyle gelen mesajı, İmam Gazali, İhya'da: "İbâdeti, mahiyetini aklıyla anladığı için değil, Allah emrettiği için yapma" diye özetler. Ve şöyle der: "Cemreleri (taşları) atarken, mantık ve muhâkemeye başvurmadan, mücerret emr-i ilahî olduğu için ve kendine düşen kulluk vazifesi mucibince, Allah'ın emrine uymaya niyet ederek taşları atmaktır. Ayrıca Halîl İbrahim'e benzemeye de niyet etmelidir. Çünkü, burada ya isyan ettirmek veya hacc amelinde yanıltmak için Şeytan, İbrahim aleyhisselam'a gözüktü. Allah'ın emriyle İbrahim aleyhisselam da onu taşladı. Şâyet: "Hz. İbrahim Şeytan'ı gördü ve taşladı, fakat bana görünmüyor, neyi taşlayayım, boşuna bir iş yapıyorum!" dersen, bilmiş ol ki, bu da Şeytandandır. Seni bu vazifeden şaşırtmak için sana vesvese veriyor. "Bu çocuk oyuncağı gibi bir şey!" dersen seni aldatmaya çalışıyor. Sen Şeytan'ın inadına, hikmetini anlamadığın bu kulluk vazifesini yerine getirmeye çalış. İyi bil ki, bu görünüşte her ne kadar taşları o muayyen yerlere atıyorsan da, hakikatte bu taşlar ile Şeytan'ın belini kırmakta ve şeytanı içinden atmaktasın. Çünkü, Şeytan'ın asıl burnunu sürtmek ve belini kırmak, sırrını hikmetini anlamadığın halde, yalnız Allah Teâla'nın emri olduğu için O'na saygı ve ta'zîm göstererek bu vazîfeyi ifa etmekledir."[263]

*** Safa - Merve Arası Sa'y**

Hacc'ın menasikinden olan Safa tepesi ile Merve tepesi arasındaki sa'yin (koşunun) aslı, Hz. Hâcer'le ilgili bir hatırayı temsil eder, şöyle ki: Hz. İbrahim, bebek yaştaki oğlu İsmail ile hanımı Hâcer'i, o zaman için pek ıssız olan bugün-

---

263 Gazâli, İhya (Serdaroğlu tercümesi), I,765-766.

kü, Ka'be'nin yanına bırakınca, Hz. Hâcer, bir ara çocuğu bırakarak su aramak üzere, telaşla Safa tepesine çıkar, bir taraftan su arar, bir taraftan da gözüyle yavrusunu kollar, su bulamaz. Oradan Merve tepesine koşar. Susuzluktan kıvranan yavrusu İsmâil için bu arayışı, iki tepe arasında yedi sefer tekrarlar.

Ama su bulamaz! Kalbi evlat şefkatiyle cayır cayır yanan Hâcer:

-Ey İsmâil! Bari ölümünü görmeyeyim, gıyabımda öl!

der. Fakat çocuğun ölmeyip ayaklarıyla debelendiğini görür. Derken bir mucizeye şâhit olur: Çocuğun ayaklarını vurduğu yerden bir su fışkırır. Bu, Zemzem'dir. Kadın koşar, suyun taşıp kaybolmaması için eliyle havuzlamaya, çevresine yayılmasına mâni olmaya çalışır. Hattâ aleyhisselam Efendimiz, Hz. Hacer'in bu telaşlı tavrını tescilen: "Eğer o, böyle yapmasaydı (suyun etrafa serbestçe akmasına mâni olmasaydı), Zemzem bir kuyu olarak kalmaz, oradan devamlı akan bir çay olurdu." buyururlar.[264]

* Hacerî Bir Mesaj:

Yeri gelmişken hemen belirtmek isteriz. Hacc'ın sa'y menasikinde, mü'minler için mühim bir mesaj var: Hâcer vâlide, çocuğu için su arama koşusu yaparken, ilk koşmalarının boşa çıkmasına rağmen, ümîdini yitirmeyerek arama işini belki de aynı güzergahta olmak üzere yedi kere tekrar etmiştir. İlk bir iki teşebbüsten sonra. "Burası çölün ortası, su ne

---

[264] Buhari, Enbiya 9, (4,174). Taberi 1,251-252 Bak. İbnu Hacer, Fethu'l-Bâri 7,209.

gezer, helak oldum." gibi bir düşünce ile ye'se düşerek arama işinden vazgeçebilirdi. Ama öyle yapmıyor, ümidini koruyarak aramayı yedi kere tekrar ediyor. Yedinciden sonra ihlaslı arayışı rahmet-i ilahiyenin tecellisine mazhar oluyor. Böylece, mü'minler, meşru bir hedefi gerçekleştirmeye çalışırken, önlerine çıkan bir kısım engelleri aşmak üzere ümitle mücadelelerine devam edecekler, engel yedi kere çıksa bile ümitsizliğe düşmeyecekler.

Aynı vak'adan çıkan ikinci bir mesaj, bu mücadelelerin yılgınlık, ümitsizlik hali içinde değil, ümit ve kararlılıkla yapılma gereğidir. Hacc esnasında yapılan sa'yin bu mesajının dikkatlerden uzak kalmaması için Hz. Peygamber, umretu'l-kaza sırasında, müşriklerin, Müslümanlar hakkında: "Bunlar yorgun, bitkin sa'yi doğru dürüst yapamazlar." demelerine fırsat vermemek için remel denen hususi, hızlı bir tarzda yürümelerini emir buyurmuştur.

Bu hâdisenin, kâfir bile olsa, başkalarının hakkımızda söyleyeceklerini nazar-ı dikkate almamız gerektiği hususunda da bir diğer mesaj yönü vardır.

* Kurban

Haccla ilgili menâsikten biri de kurbandır. Bu da Hz. İbrahim'le ilgili bir vak'ayı hatırlatır. Hz. İbrahim, uzun müddet çocuğu olmayınca, Cenâb-ı Hakk'a dua ile yakararak hayırlı bir evlat talep eder.[265] Melekler, kendisine evlat müjdeleyince, çok memnun kalarak, şükrünü, bu evladı Rabbine kurban etmeye nezrederek ifade eder.[266] Çocuk, babasıyla be-

---

[265] Saffât 100

[266] Bu teferruat, muteber merfu bir rivâyete dayanmadığı için tefsirlerde farklı gelmiştir. Elmalılı daha geniş açıklama sunar (Tefsîr 6,4063-4064.

raber yürüyecek yaşa gelince, rüyasında üç ayrı sefer, nezri kendisine hatırlatılır.[267]

Hz. İbrahim, gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra —bazı teferruatı İbrahimî Aile başlığı altında ileride açıklayacağımız üzere— oğlu İsmail'i Allah için kurban etmek üzere, yüzü koyun bıçağın altına yatırır ve boğazına bıçağı çalar. Hayret! Bıçak kesme vazifesini ifa etmez. Hz. İbrahim, bıçağı tekrar çalar, ama bıçak, Allah'tan kesme müsaadesi almamıştır, vazife yapamaz.

Hz. İbrahim, imtihanların en ciddilerinden olan evladını kesme imtihanını da kazanmıştır. Allah'a hakkıyla teslim olan İbrahim, Allah için oğlunu mu feda etmeyecek, bin tane olsa yine de bir gibi hepsini fedaya hazırdır. Zaten Allah Ona yücelikler vermek üzere, Onu imtihan etmektedir. Derhal, İsmail yerine bir koç gönderilir. Hz. İbrahim bu koçu kurban eder.

Böylece, tarihen sıkça rastlanan, insan kurbanı vak'alarının, meşru bir aslı[268] var idiyse, bu, Hz. İbrahim'le nesh edilmiş, yasaklanmış oluyordu.

Burada yeri gelmişken —gayemiz açısından çok tâli kalsa da— istidrat nevinden bir bilgi kaydetmek istiyoruz: Hz. İsmail yerine kurban edilmiş olan koçun boynuzları, Ka'be'nin içe-

---

[267] Hz. İbrahim, rüyayı ilk iki gece, şeytandan mı? diye ihtiyatla karşılar. Üçüncü gecede kanaati gelir ki, Rahmân'dandır (Beyzavi, a.g.e. 2,158.

[268] *Meşru bir asl* tabirini şunun için şunun için kullanıyoruz: İnsan kurbanıtarihen yaygın bir hâdisedir. İlk çocuğun kurban edilmesi hususu Tevratla sabittir (Çıkış 13,2,12; 22,29; Sayılar 3,13; 8,17). İslâm alimleri, "Peygamberlerin rüyası haktır" düsturunu benimserler (Beyzavî, Tefsir2,159). Öyleyse Hz. İbrahim'in ilk oğlu olan İsmail'i bu câri ve meşru düstura binaen kurban etme emrini rüyasında almış olabilir. Meşru olmasa idi, Hz. İbrahim'in *"Bu rüya şeytandandır"* diyerek ciddiye almaması gerekirdi. Oysa rüyayı ciddiye almış, hazırlık yapmıştır. Bu davranışıyla ilahî takdire mazhar olmuş ve ayrıca Hz. İsmail bir koçla bedellenerek kurban olmaktan kurtulduğu gibi bundan böyle, insan kurbanı neshedilmiştir (Doğruyu Allah bilir).

risinde uzun müddet, bir hatıra olarak saklanmışa benziyor. Ebu Davud'un bir rivâyetinde, Hz. Peygamber'in, namaz esnasında, kimseyi meşgul etmemesi için, bu boynuzların üzerine örtü çekilmesini emrettiği belirtilir.[269] Bir başka rivâyette, bu boynuzları, vefat tarihi hicrî 209 olan Şa'bî'nin gözleriyle gördüğünü okumaktayız.[270] Ancak, diğer bir kısım kaynakların bildirdiğine göre, bu boynuzlar, Abdullah İbnu Zübeyr zamanına kadar Ka'be'de kalmıştır. Onun zamanında Mekke'yi kuşatan Yezid'in askerleri tarafından mancınıklarla atılan taşların çıkardığı kıvılcımla Ka'be'nin örtüsü tutuşmuş, bundan hasıl olan yangın, diğer bir kısım eşya ile birlikte, bu boynuzların da yanmasına sebep olmuştur.[271] Taberî'nin rivâyetinde, yangın, sınırlı bir tahribata sebep olur.[272] Gerçeği Allah bilir.

* Kurban Kesilen Yer

Hac menasikinden olan ve hâlen Menher denilen "kurban"ın kesilme yeri de Hz. İbrahim'le ilgilidir. Çünkü, Hz. İsmail'i kurban etmek üzere yatırdığı yer burasıdır. Gerçi o yerin Mina'daki malum kayanın yanı veya mescidine nazır mevzi veya bugün kurbanların kesildiği mevki olduğu ihtimalleri de söylenmiştir.[273]

* Teşrîk Günleri

Zilhicce ayının 11, 12 ve 13. Günlerine eyyâm-ı teşrîk (teşrîk günleri) denir. Kurban bayramının 2, 3. ve 4. günleri-

---

[269] Ebu Davud, Menâsik 95.

[270] Taberî, 1,269; el-Kâmil, 1,110.

[271] İbnu'l-Esir, Üsdü'l-Gâbe, 3,243, Bak.el-Kâmil, 4,124

[272] Taberi, a.g.e. 5,498-499.

[273] Beyzavî 2,159.

ne tekabül eder. İnanca göre, bu günler, Hz. İbrahim'in mihnet yani oğlunu kurban etme sıkıntısını yaşadığı günlerdir. Onun, Allah'ın her çeşit emrini yerine getirme yolunda göğüslediği bu büyük mihneti, Allah, Onun hakkında emniyete çevirmiştir. İbnu Ebî Cemre'nin bundan çıkardığı mesaj şöyle: "Allah, Onun mihnetini tam bir emniyete çevirdi. Böylece o günler en faziletli günlere döndü. Hz. Mevla, kullarından birine bir nimette bulunduğunda, artık bu nimeti ondan bir daha izale etmez, bu fazlını böyleleri üzerinde ebedileştirir. Dahası, bu fazlı, o nimeti ebedileştirmek sûretiyle de ziyadeleştirir. Bu nimet, onun, menâsike dahil edilmesidir. Ayrıca, çocukları kesme gibi bir musibeti de onlardan kaldırdı."[274]

Evet teşrîk günleri'nde Hz. İbrahim'in hatırasını yad ediyor ve getirdiğimiz tekbirlerle: "Nefsimizin hoşuna gitmeyen, aklımızla izahından aciz kaldığımız[275] emirlerinde bile, bizim için, insanlık için nice faydalı ve güzel şeyler yaratan Allah büyüktür, hamd da O'na aittir" diyoruz, Hz. İbrahim'den aldığımız dersle Rabbimizin emirlerine karşı su-i edepten Rahmetine sığınıyoruz.

* İsmâil mi, İshak mı?

Mevzumuz açısından fazla ehemmiyet taşımayan ve fakat kaynaklarda rastlanan bir diğer teferruat, Hz. İbrahim'in kurbanlık adayı oğlunun hangisi olduğudur: İsmail mi, İshak

---

274 İbnu Ebî Cemre, Behcetu'n-Nüfûs, 2,74.

275 Aslında dinimizde akla, mantığa ve hisse aykırı ciddî bir emir mevcut değildir. Ancak şeytan, nefsine mağlub, inancı ve teslimiyeti zayıf insanlara her şeyi akıl dışı, insanlık dışı gösterebilir. Dar idrakiyle bu çeşit yorumlara düşebilecek insanlara Hz. İsmail'in kurban edilme hâdisesi fevkalâde mesajlarla doludur. Dinin özde teslimiyet olduğu, diyanette kemâlin ilahî emre itirazsız, mülahazasız icabetle erilebileceği bu hâdiseden ders alınmaktadır.

mı? Yahudiler, bu hususta kesin olarak, bunun Hz. İshâk olduğunu söylerler. Çünkü, onlar, Hz. İshak aleyhisselam'ın soyundan gelmektedirler ve bundan kendileri için bir şeref payı çıkarmak isterler. Müslüman âlimleri nezdinde bu ihtilaflıdır. Her ne kadar çoğunluk, bunun Hz. İsmail olduğu görüşünde iseler de, bazı selef büyükleri, Hz. Peygamber'e nispet edilen bir kısım rivâyetlere dayanarak, bunun Hz. İshak olduğu kanaatindedirler. Taberi, tarihinde, her iki görüş sahiplerini ve dayandıkları delillerini kaydeder.[276]

Bu sadedde yine Taberi'de gelen bir rivâyete göre, Ömer İbnu Abdilaziz, Müslüman olan bir Yahudi âlime bu meseleyi sorar. İsmi zikredilmeyen bu mühtedi âlim şunu söyler:

— Bu, İsmail'dir.. Allah'a kasem olsun! Yahudiler bunu biliyor. Ancak, siz Arapların, Allah'ın kurban edilen kimsenin torunları olma şerefinizi, Allah'ın zikrettiği emre karşı ceddinizin sabretme şerefini kıskanıyorlar, bu sebeple inkâr ediyorlar, onun İshâk olduğunu söylüyorlar, çünkü, Hz. İshâk, kendi cedleri."[277]

Bunun, Hz. İsmail olduğu kanaatinde olan Muhammed Hamidullah, bu mevzuda şu açıklamayı kaydeder: "Tevrat'ın Tekvîn bölümüne göre, (22,2) Allah, İbrahim Peygamber'e şöyle buyurmuştur: "... Şimdi oğlunu, sevdiğin biricik oğlunu, İshâk'ı al... kurban olarak takdim et." Yine Tevrat'ın Çıkış bölümü (13,2,12 ve22,29) ile Sayılar Bölümü (3,13; 8,17) vs. yerlerde ilk doğan yani en büyük oğlun kurban edileceği şeklinde ilahi kanun açıklanmaktadır. Şimdi hemen şunu söy-

---

[276] Kurban adayı Hz. İshak diyenlerin delilleri Taberi'nin 1,263-267. sayfalarında, Hz. İsmail'di diyenlerin delilleri 1,267-270. sayfalarında yer alır.

[277] Taberi 1,270.

leyelim ki, İshak ne ilk doğan oğul ve ne de babasının bütün hayatı boyunca doğan yegane oğludur. Kur'ân-ı Kerim'de ise, gâyet makul ve mantıkî bir biçimde "Kurban edilmesi emr olunan oğulun İsmail olduğunu" beyan buyurur ve İbrahim peygamberin bu emri alır almaz ne bir tereddüt ve ne de bir itiraz mırıldanması şeklinde karşı koyma geçirmeksizin emri yerine getirmeye koyulduğunu ifade eder (Saffât: 112). İşte bunun üzerinedir ki, Allah Onu, diğer hanımından da bir çocuğunun dünyaya geleceğini müjde olarak haber vermek sûretiyle mükafatlandırmıştır."[278]

Bu mevzu ile ilgili olarak Hz. Peygamber'in "Ben iki Kurban'ın oğluyum" hadisini de esas alan bazı âlimler, Hz. İbrahim'in kurban etmek üzere yere yatırdığı oğlunun İshâk olma iddiasının yirmi vecihten batıl olduğunu söylemiştir.[279]

2- HZ. İBRAHİM'İN BAZI MESAJLARI

Hz. İbrahim, belirttiğimiz üzere gerek müktesep ve gerekse mevhîbe olan faziletleriyle ve hatta hizmetleri zımnında gelen nice faziletleriyle insanlığa çok sayıda mesajlar getirmiş, bu mesajlarıyla da büyük hizmetler sunmuştur. Onun aile ve çocuk terbiyesi ile ilgili bir başka grup mesajlarına

278 Hamidullah , İslâm Peygamberi, (Çeviren: Salih Tuğ), I, 560-561.

279 Aclûnî, Keşfu'l-Hafa, 1,199-200. Bu hadisin hasen olduğu hatta, tariklerinin çokluğu sebebiyle Hâkim ve Zehebî tarafından *sahih* addedildiği belirtilir. İki Kurbandan biri, Hz. Peygamber'in ceddi olan Hz. İsmail, diğeri de Aleyhissalatu Vesselam'ın babası Abdullah'tır. Dedesi Abdulmuttalib, Ka'be'yi tamirde suhulet gördüğü takdirde bir çocuğunu kurban etmeyi adar. Beklediği suhuleti görünce kurbanlığı tesbit etmek üzere kura çekince oğlu Abdullah'a isabet eder. Ancak Kureyş, bunun âdet olmasından korkarak mani olurlar, oğluna bedel 100 deve kurban edilir. Aleyhissalatu Vesselam bu iki kurban hâdisesini kastederek: *"Ben iki kurbanın oğluyum"* diyerek iftihar eder.

geçmeden, daha önce zikrettiklerimiz veya ileride zikredeceklerimizle aynı başlık altına koyamayacağımız bazı mesajlarını burada müstakillen kaydetmeyi muvafık bulduk.

*** Ecdat Taklitçiliğini Terk**

Kur'ân-ı Kerim'in ifadesine göre, Peygamberlerin hemen hepsinin karşılaştığı en büyük pürüzlerden biri, kavimlerinin ecdat taklitçiliğidir. Peygamberler tarafından hidâyete çağrıldıkları zaman bütün kavimlerin, bunu kabullenmemek için öne sürdükleri değişmez bahanelerden biri, ecdatlarının yolunu terk etmemekti. Gerek putlara tapmada ve gerekse bir kısım çirkinlikleri işlemekte itibarlı delilleri atalarının da bunları yapmakta olmalarıydı.[280]

Hz. İbrahim aleyhisselâm, risalet hayatında, sadece puta tapmanın yanlışlığı üzerinde durmamış, ayrıca ata taklitçiliğinin yanlışlığı üzerinde de durmuştur. Aşağıda kaydedeceğimiz âyette, bu meseleyi hem babasına, hem de milletine haykırdığı görülür. "Baba" ve "millet"in ayrı ayrı zikredilmesinden hareketle şunu söyleyebiliriz: Hz. İbrahim, ataları körü körüne taklit etmenin yanlış bir davranış olduğunu peygamberlik hayatının bidâyetinden ömrünün sonuna kadar tekrar tekrar söylemiştir. Bu, Onun mücadele hayatının ana meselelerinden biri olmuştur: "İbrahim, babasına ve milletine: "Bu tapıp durduğunuz heykeller nedir?" demişti, "Babalarımızı onlara tapar bulduk" demişlerdi. İbrahim: "Yemin olsun ki, sizler de atalarınız da apaçık bir sapıklık içindesiniz" deyince: "Sen bize gerçeği mi getirdin, yoksa şaka mı ediyor-

[280] Bak. Zuhruf 22-23, Bakara 170, Mâide 104, A'râf 28, Yunus 78, Enbiya 53, Şu'arâ 74, Lokmân 21, Hûd 62,87.

sun?" dediler. O, şöyle dedi: "Hayır, Rabbiniz, göklerin ve yerin Rabbidir. Ki onları O yaratmıştır. Ben de bunlara şâhitlik ederim."[281]

Kur'ân-ı Kerim, İslâm dininden bahsederken en az yedi kere: "Babanız İbrahim'in dini" diye tavsîf eder ve Hz. İbrahim'i de: "Babanız İbrahim" diye takdim eder.[282] Bu Kur'anî tahşidâtı, insanlarda mevcut ata taklitçiliği zaafını müsbete çevirme icraatı olarak değerlendirebiliriz. Yani, insanlarda bir nevi fıtri bir meyil ve hatta bir ihtiyaç olan ata taklitçiliğinin kötüye kullanılmaması için, Cenab-ı Hakk, Hz. İbrahim'i hayır ve kemâlâtın pek çok meselesinde "üsve" yapmış, Hz. İbrahim'i de bütün milletlerin atası kılmıştır. Yani pek çok sefer tekerrür eden: "Babanız İbrahim'in dini..." tabiriyle, Kur'ân-ı Kerim şöyle bir mesajı seslendirmektedir: "Ey insanlar! Sahte ataların tarih boyu açacağı bâtıl, karanlık yollara gidinceye, kalplere, kafalara ve meydanlara dikeceği sayısız putlara tapıncaya kadar işte size gerçek ata (Hz. İbrahim), ve işte size taklit edilmesi gereken Onun selametli ve saadetli yolu (İslâm)! Bunlara sâhip çıkın, selameti bulun. Bunu yapmazsanız, tabiat boşluğu sevmez, fıtratınızdaki meylin sevkiyle —sizler de öncekiler gibi— putçuluğa dönebilirsiniz!

Yeri gelmişken bir hususun belirtilmesinde fayda var. Böylece, Kur'ân-ı Kerim'in ata-taklidinin yanlışlığı hususunda niye ısrarla durduğu daha iyi anlaşılmış olacak: Günümüz sosyolojisi, "ibtidailik"le "ilerilik" arasındaki en büyük farkı —ibtidaî veya ileri bütün cemiyetlerde kaçınılmaz olan— taklîd insiyakı'nın kullanılışında görmektedir. Yani her ikisinde taklit edilen önderlerin mahiyetçe farklı oluşu, birini

---

[281] Enbiya 52-56.

[282] Bakara 130, 135, Âl-i İmrân 95, Enbiyâ 125, En'am 161, Hacc 78, Nahl 123.

gerilikte sabit tutarken, diğerini ilerilere taşımaktadır. Daha açık söylemek gerekirse, ibtidâî cemiyetler, tarihin gerilerinde duran ve belli vasıflarda sâbit kalan efsane kahramanlarını taklid ederek hep sâbit kalırken, ileri cemiyetler, daima yenilik ve gelişme yolunu tutan öncüleri taklid ve takip ederek devamlı yenilenmekte ve gelişmektedir.[283] Bu fikrin yabana atılmaması gerektiğini belirtmek için, Bediüzzaman'ın bir görüşüne burada dikkat çekmek isteriz. Merhuma göre, terakkide esas olan fikrî aydınlanma, insanlarda ya eksiksiz bir ilim veya gerçek bir medeniyetle yahutta özü taklîd olan İslâmî hissiyatla olur. Kendi ifadesiyle: "Tenevvür-ü fikir ise, umumda ya mârifet-i âm veya medeniyet-i tâm veya İslâmiyet'in hissiyatiyle olacaktır." Tahlilin devamında, ilim ve medeniyet yoluyla aydınlanmanın, binde on gibi çok küçük bir azınlığa nasip olduğunu yüzde doksan dokuzluk büyük çoğunluğun dinî hissiyatla aydınlandığını belirtir.[284]

Şu halde İslâm, insanların taklitçilik yanlışlığına düşerek tarihin gerilerine yuvarlanmamaları için, daima en güzel insanî değerleri temsil eden peygamberleri üsve kılmış, onların yolunda gidilmesini emretmiştir. İslâm, belli kalıpların taklid edilme devr-i fâsidine düşülmemesi için içtihâdı vâcib kılmış, içtihât yapabilecek durumda olanların başkasını taklîd etmesini haram kılmış, müçtehidi, içtihât yapmaya teşvik için içtihâtta yapacağı hatadan sorumlu tutmamış, müçtehide uyma gereğini belirtmiş, ilmi, hikmeti "mü'minin yitiği" ilan ederek nerede bulunursa alınmasını emretmiştir. Bu esaslara uyulmadığında, fıtrat pususunda bekleyen kuru taklitçilik

---

283 Toynbee, L'Histoire, p.62.

284 Bu hususta daha geniş bilgi için *İslâm Âleminin Ana Meselelerine Bediüzzaman'dan Çözümler* adlı kitabımız görülebilir s.102-107.

devr-i fâsidine düşme tehlikesi her zaman, her yerde mümkündür.

İşte Hz. İbrahim, bu yolda ilk şuurlu mücadeleyi başlatanlardan biridir.

*** Dünya Saltanatı**

Hz. İbrahim'e, iradî ve kesbî olan başarılarına yani, ilahi imtihanlarda gösterdiği başarılarına karşılık olarak sadece bir kısım mânevî mükâfatlar verilmemiş, O, aynı zamanda, maddî-dünyevî ihsanlarla da taltif edilmiştir. Bunu belirtmek üzere, Râzi merhum, Hz. İbrahim'in, dünyada maruz kaldığı bütün menfi hallerin, tam zıtlarıyla değiştirildiğini belirttikten sonra sayar: "Kavmi Onu, tek başına olduğu için, ateşte yakmak istemiş, Allah da Onun yalnızlığını çokluğa tebdil etmiş; öyle ki, dünya Onun neslinden gelenlerle dolmuştur. İlk başta yakınlarının hepsi ve bu arada babası Âzer, dâll ve mudıll (sapkın ve saptırıcı) iken, Allah, bütün yakınlarını, hidâyeti bulmuşlar ve başkalarını da hidâyete çağıranlarla değiştirerek aralarında risâlet ve kitap sâhibi zürriyet ve nesiller meydana getirdi. Bidâyette, dünyada aranan iki mühim lezzet olan mevki ve mala sahip değilken Allah, Ona maldan ve mevkiden ücret verdi, malı öylesine çoğaldı ki, sürüsünü ve sağmal hayvanların sayısını ancak Allah bilirdi. Hattâ dendiğine göre, sürülerini korumak üzere, tasmaları altundan olan 12 bin köpeği vardı. Mevkiye gelince: Öyle bir makâma sahip oldu ki, diğer bütün peygamberlere okunan salât u selamlarda ona da salât ve selam okunmaktadır. Ve bu, kıyamete kadar devam edecektir. O, hiçbir nâmı şânı yokken "Peygamberlerin pîri" diye meşhur oldu. Nitekim, Kur'an'ın delaletiyle Ondan "İbrahim denen birisinin (putlarımızı) diline doladığını işit-

tik" diye söz etmişlerdi ki, bu söz, halk arasında bilinmeyen bir kimse hakkında kullanılır."[285]

Burada şunu da ilave etmek isteriz: Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrahim'le ilgili olarak geçen[286] ve müfessirlerce umumiyetle "ibâdette güçlü" şeklinde tefsir edilen أُولِي الْأَيْدِي tabirini de dünyevî güç olarak anlamamıza bir mani yoktur. Çünkü O, zamanla, tıpkı Hz. Süleyman gibi, ciddi bir güç ve hakimiyetin sahibi olmuştur. Öyleyse, zaten birçok hadislerde övülmüş olan "güçlü Müslüman" idealinde de Hz. İbrahim'in örnek ve üsve kılındığının bilinmesi gerekir. Zira, zamanımızda Müslümanların maddeten geri kalmışlığında, dini eksik, dahası, yanlış anlama ve anlatmanın da payı var.[287]

Dünya saltanatı hususunda Hz. Süleyman, ulaşılabilecek mertebelerin nirengi noktalarını da gösterir: Hiçbir ses organı görünmeyen karıncadan hüthüt kuşuna kadar hayvanlarla konuşma, Yemen'de bulunan Belkıs'ın tahtının ân-ı vâhitte Şam'a celbi, havada gidiş-geliş iki ay süren mesafeyi uçarak bir günde kat etmek, camdan mücella bir saray inşa etmek gibi ileri bir ilim ve teknoloji gerektiren hususlar.

---

285 Razi Tefsir 25,56.

286 Sa'd 45

287 Bediüzzaman bu kanaattedir, şöyle der: "*İnsan için ancak çalıştığının karşılığı vardır" (Necm 39) mealindeki Rabbanî fermanda ifade edilen çalışma meyli ile "Çalışıp kazananı Allah sever" hadis-i şerifinde ifade edilen kazanma şevki , bazı câhilâne telkinlerle kırıldı ve söndürüldü. Zira, i'la-yı kelimetullah'ın şu zamanda maddeten terakkiye bağlı olduğunu bilmeyen ve dünyanın, hadiste geldiği üzere: "ahiretin tarlası olduğu" cihetiyle kıymetini takdir etmeyen, keza geçmiş asırlarla içinde bulunduğumuz asırların gereklerini tefrik edemeyen bir kısım insanlar, bazı dinî metinleri gerektiği şekilde anlayamamışlar, nâkıs anlayışlarında taassup göstererek insanların çalışmaya olan aşk ve şevklerini kırmışlardır (...) ve "insanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır" hadisinin hikmetini anlamayan bazı adamlar ve bilmeyen bir kısım vaizlerdir ki, o meyelânı kırdılar, o şevki de söndürdüler*" (Münâzarât s.77-79).

Şu halde dünya hâkimiyeti deyince, askerî, icbarî bir galebe anlaşılmayıp, ilme, irfana, teknolojiye, ahlaka dayanan, —Belkıs örneğinde olduğu gibi— insanları kendiliğinden dehâlet ettirecek câzip bir hâkimiyet anlaşılmalıdır. Hz. İbrahim'de bu mesaj da mevcuttur.

*** Dine Bağlılık**

En az Hz. İbrahim'den beri insanlığa açık seçik bir şekilde tebliğ edildiği belirtilen bir mesaj "Dine bağlılık"tır. Dinin zayıfladığı kafa ve gönüllerde, beşer hevasından gelen bir kısım değerler öncelik kazanır. Tarih boyu hep böyle olmuştur. Zamanımızda insanlar, beşerî hevayı "Hümanizm", "Sekülarizm", "Endividüalizm" (ferdiyetçilik) gibi bir kısım tabirler adı altında takdis etmeye, dokunulmaz şeyler mertebesine çıkarmaya çalışmaktadırlar. Bir başka tabirle hayır ve şer, iyi ve kötü değerler, semavilikten çıkarılıp, beşerîliğe indirilmektedir. Halbuki, insanlık bu beşerî değerlere sarılıp, ilahî değerlerden uzaklaştıkça sıkıntıları artmaktadır. Şâyet boşanmaların, cinâyetlerin, katliamların, suistimallerin, vicdanlar üzerine baskıların miktarca artması beşerî huzursuzluğun göstergesi ise, insanlık yüce değerlerin beşerileşmesinin en çok yaşandığı yirminci asır kadar talihsiz, şeametli bir devir yaşamamıştır. Yüzlerce milyon insanın hayatına mal olan iki cihan savaşının bu asırda vukua gelmesi çok şey ifade eder. 20. Asrın ikinci yarısında yaşanan Vietnam, Filistin, Kamboçya, Bosna-Hersek, Karabağ vahşetini beşeriyet, geçmiş tarihinde hiç yaşamış mıdır? desek elbette alacağımız cevap beşeriyette gelişen dünyevîleşmenin (sekülerleşmenin) lehine olmayacaktır.

Kur'an, insanlığın böylesi vartalara düşmemesi için, Hz. İbrahim'den beri meselenin çözümünde, beşerî sulh ve huzu-

run sağlanmasında "dinin esas alınması" emrini aldığını ve bu emrin aradaki peygamberlere hep hatırlatıldığını beyan etmektedir: "(Ey Muhammed!) Sana vahyettik, İbrahim'le, Mûsa'ya ve İsa'ya da buyurduk ki: "Dine bağlı kalın, onda ayrılığa düşmeyin."[288]

* İmtihan'ın Mantığı Yoktur

Hz. İbrahim'in Kur'an'da ve sahih hadislerde gelen maceralarından ve mucizelerinden çıkan en mühim mesajlardan biri budur: Dinî imtihanlarda çok fazla mantık aranmamalıdır. Cenâb-ı Hak insanı en ağır imtihanlarla imtihan edebilir. Hz. İbrahim'in maruz kaldığı imtihanlar bunun en güzel örneğidir. Oğlu İsmail'in daha bebekken, annesi Hâcer ile ıssız, susuz bir çöle bırakılması, 13 yaşlarına gelince kurban edilmesinin emri, Şeytan taşlaması vs. hangi mantıkla izah edilebilir? Keza bunlara Tâlut'un askerlerinin örneği de ilave edilebilir: Câlut'la savaşmaya giderken, askerleri önlerine çıkan bir nehirden su içmemekle imtihan olunurlar. İçenler imtihanı kaybederler.[289]

Hz. İbrahim, bu imtihanlarda "Niçin? neden?" aramadan, tam bir teslimiyetle metanet göstermiş, itaat göstermiş ve imtihanları kazanarak Halilullah mertebesine ulaşmıştır.

* Kaderin Önüne Geçilmez

Hz. İbrahim kıssası, beşerî tedbirle kaderin hükmünün bozulmayacağına dair en mukni bir örnek mesaj olmaktadır: Nemrut, önceden müneccimler vasıtasıyla haberdar edilir —

---

[288] Şura 13.

[289] Bakara 249.

veya gördüğü rüyaya yapılan yorum vasıtasıyla ikna olur—ki, mülkünden çıkacak bir insan, saltanatına, zulüm ve küfrüne son verecektir.

Bu kötü (!) sonu önlemek için Nemrut, istişareler yapar, tavsiyeler dinler, tedbirler alır: O yıl doğan erkek çocuklar öldürülecek, kocalar ailelerinden uzak tutularak hâmilelikler önlenecek... Bu uğurda her şey yapılır. (Belirtmek isteriz: Hz. Musa için de benzeri bir rüya ve Firavun'un aldığı benzeri tedbirler sözkonusudur. Mü'minlere karşı mücadelede Firavun ve Nemrud'un takip ettikleri metodun benzerliği manidardır).

Ama, hesaplar alt üst olur ... Nasıl mı? Şöyle: "Müneccimlerin belirttikleri sene gelince, Nemrut, köyündeki hâmile kadınları çağırtarak nezdinde göz hapsine aldı. Âzer'in hanımı, Hz. İbrahim'in annesi bundan hâriç kalır. Çünkü muâyenede hâmileliği bilinemez. Sebebi de —zikredildiğine göre— henüz çok genç bir kızdı, karnındakinin varlığı sezilmemişti. Belirtilen yılın belirtilen ayında doğan bütün çocuklar öldürüldüler. İbrahim'in annesi, doğum sancısını hissedince, geceleyin yakınlarındaki bir mağaraya gitti. Orada İbrahim'i dünyaya getirdi..."[290]

Ne tesadüf! Firavun da,[291] benzer tedbirler alacak, benzer akibete uğrayacak, zulüm ve küfrün devamı, hakkın galebesinin önlenmesi için alınan tedbirler boşa çıkacak. Öldürülen masumlar, annelerin-babaların gözyaşları, yıkılan aileler, târumâr edilen iktisadî hayat; azledilen, düzeni bozulan, fakirleş-

---

[290] Taberî, Tarih 1,234.

[291] Kur'ân-ı Kerim, Hz. İbrahim vesilesiyle işlenen cinâyetlerden bahsetmez, bu husustaki teferruat Hz. Musa ile ilgili lorak Firavun'un yaptıkları genişçe açıklandığı için onun kıssasına bırakılmış gibi.

tirilen, terfi ve terakkisi önlenen insanlar, zâlimin kaderini değiştiremez. Bir başka ifade ile, zulüm, zâlimlere uğur getirmiyor, aksine bu mazlumlardan yağan lanetler, beddualar onların yıkımını hazırlıyor. Tek kazançları, kıyamete kadar devam edecek lanetlere maruz kalmak oluyor. Yâd-ı cemiller İbrahimlerin, Musaların, Nûhların, Lûtların oluyor. Ve olacak.

Hülasa, Kur'an, bu Hz. İbrahim örneğiyle, kıyamete kadar gelecek mü'minlere, insanlık tarihinin tâ başlarında Cenâb-ı Hakk'ın, insanlara, şu mesajı verdiğini göstermektedir: "Onlar hîleler kurdular, Allah da hîlelerini bozdu. Allah hîleleri en iyi bozandır."[292]

*** Daima Hak Galiptir**

Evet Hz. İbrahim kıssasının verdiği mesajlardan biri de budur. Bu, önceki mesaja benzese de tıpkısı değil. Zihnimizde daha iyi yer etmesi için, buna ayrıca dikkat çekmede fayda gördük.

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. İbrahim örneğiyle, kıyamete kadar gelecek mü'minlere, insanlık tarihinin tâ başlarında, her şeyi hikmetle yapan Yüce Allah'ın şu mesajı verdiğini göstermektedir: "İmtihan için yarattığım bu dünyada, sizleri daha iyi imtihan edebilmek için zâlimler, kâfirler, zorbalar da olacak, bunların iktidarlarına da rastlayacaksınız, Ancak! Sakın ha, bu zalim kâfirleri, bu Allah ve din düşmanlarının iktidarları, servetleri, hapishaneleri, idam sehpaları, atom bombaları, cehennem topları, intihar timleri, tetikçileri... daha bilmem neleri sizleri korkutup ürkütmesin. Siz onların görünüşüne, ha-

[292] Al-i İmrân 54.

valarına, tehditlerine bakarak sakın ye'se, ümitsizliğe düşmeyin!

Gerçek güç haktadır.

Hakkı bulmaya, hakka yapışmaya, onu tutup kaldırmaya gayret edin!

Ve'l-âkibetu li'l-müttakîn (Netice müttakilerindir)"

Evet Kur'an'da gelen peygamber kıssalarının ve diğer ilahi tebşiratların ışığında kesin bir üslubla diyoruz ki, Yüce Allah, hakkı, takvayı, müttakiyi galip kılacağına söz vermiştir, neticede müttakilerin galebesini değişmez bir kanun yapmıştır, "İnanıyorsanız mutlaka gâlibsiniz"[293] garantisini vermiştir. Bu kanun geçmişte değişmemiş, halde de, gelecekte de değişmeyecektir.

Öyle ise ehl-i himmete düşen, korkmak, yılmak, taviz vermek değil. İnancı üzere, inancın gerektirdiği şekilde yaşamak, sebat etmek ve direnmektir. İbrahim gibi samimi olmak, Onun örnek tevhidinden, bu tevhidin gerektirdiği hâlis niyet ve ihlastan, gerçek kulluktan ayrılmamak, ateşe atılacak da olsa asla sarsılmamak. Ebedî hayat planında, onlardan gelecek şeyler ölüm bile olsa bir kayıp değildir, kazançtır. Hak dâvasının galibiyeti yolunda ölmekten büyük şeref ve mertebe var mıdır?

Evet, zâlim kâfirin senin bedenini yok etmesi, ne dünyanın, ne de var olmanın sonu. Hak davasının sonu hiç değil. Hak yolunda ölenler şehittir, şehitler ölü değildir.[294] Aksine, davan yolunda hayatını versen bile, davanda yaşayacaksın,

---

[293] Âl-i İmrân 139.

[294] Bakara 154.

davan yaşayacak, davayı yürütenler seni de yaşatacaklar. Hak davası kıyamete kadar devam edecek. Nitekim, her defasında, tek başlarına olan, güçsüz olan, ordusuz, hazinesiz, müneccimsiz (müşavirsiz, kurmaysız, profesörsüz), Hâmânsız olan hak erleri Nûhlar, İbrahimler, Mûsalar galebe çaldı. Ceberrutlar, Şeddatlar, Firavunlar, Nemrutlar hâk ile yeksân oldular, lânetle anılmaktalar. Onları aziz, bunları zelil kılan Kadîru'l-Kahhâr yine iş başındadır. Kitabında tekrar ile "Korkmayın! âkibet müttakilerindir!" demektedir.[295]

* Şirkin ve Putun Delili Yoktur

Kur'ân-ı Kerim'in Hz. İbrahim vesilesiyle mü'minlere sunduğu bir başka hakikat şudur ve bu ciddî bir kuvve-i mânevî kaynağıdır: Allah'tan başkasına tapanların: müşriklerin, putçuların akıl ve sağduyu tarafından kabul edilecek Hak indinde makbûl bir delilleri yoktur.

Bu hak düstur, Hz. İbrahim'in kavmi ile, münakaşası sırasında, onlara sarf ettiği şu cümlede ifade edilmektedir: "Allah'a koştuğunuz ortaklardan nasıl korkarım! Oysa siz Allah'ın, hakkında size bir delil indirmediği bir şeyi O'na ortak koşmaktan korkmuyorsunuz."[296]

Delil, insanlar için muteber bir husustur; akla, sağduyuya hitap eder. Delil farklı görüş sahiplerinin, ihtilaflı kimselerin mutabık kalabilecekleri, hissiyattan çok akla hitabeden ortak bir değerdir. Herhangi bir meselede gerçek delil varsa, onun

---

[295] A'râf 128; Tâ-Hâ 132; Hûd 49, Kasas 83; yirmiden fazla âyette de yeryüzünde gelip geçen zâlimlerin hüsranla noktalanan akibetleri görülmeye, ibret alınmaya davet edilir.

[296] En'âm 81.

sübutu hususundaki zan ve ihtilaf kalkmalıdır. Kur'ân-ı Kerim, imanî hakikatlara maddî âlemden gözümüz önünde cereyan eden hâdiselerden deliller zikrederek akla vurmaya tefekküre davet eder. Mesela kıyamet vaktindeki yeniden dirilişe bahardaki dirilişi örnek verir. Delilsiz hiçbir şeye yer vermez. Gayba inanmayı mü'minin temel vasıflarından biri yapsa da[297] insanı anlayamayacağı şeye inanmaya zorlamaz.

Yine Kur'an şirk ehlinin delile dayanmadığını, delil yerine "yalan"a, "hîle"ye ve "kaba kuvvet"e dayandığını gösterir.

Müşrikler ve putçular, akılları ikna edici, kâlplerin sevgisini kazandırıcı delilleri olmadığı için, tarihin her devrinde her yerde, her zaman terör ve zor silahıyla tedhiş ve ürkütmelerle icraatlarını ideolojilerini aklın süzgecinden geçirmeyi ve tenkit edilmeyi önleyici yasaklar koymuşlardır.

Evet putçuların, her zaman dayanağı zulüm olmuştur, hürriyetsizlik olmuştur, yasaklar olmuştur ve neticeleri de hüsran olmuştur. Buna delil, sadece Firavun kavmi, Âd, Semûd, Lût, Nûh kavimleri değil, zamanımızdaki örnekleridir, komünist dünyadır, müstebit idarecilerdir. Hakîrâne, zelîlâne yıkılıp gitme, hâk ile yeksân olma, sadece Hitlerin, Maoların, Stalinlerin, Nazilerin değil, sırada olan diğer müstebitlerin de nihâî kaderidir.

* Tebliğde Emniyet Duygusu

İnsanların hayatta en ziyade aradıkları temel ihtiyaçlarından biri emniyet duygusudur. Emniyet duygusuna hem istikbal düşüncesi, yani yarınki hayatının emniyeti, hem de fi-

[297] Bakara 3.

kir, düşünce, inanç, şeref ve haysiyet gibi mânevî duyguların emniyeti girer. Yukarıda kaydettiğimiz âyetin devamında Hz. İbrahim muhataplarına, insanın bu ciddî meselesini hatırlatır: "İki taraftan hangisine kendisini emniyette görmek daha uygundur, bir bilseniz! Emniyet ve güven, (hakkıyla) inanıp amelde (gerek Allah'a karşı ve gerek mahlukâta karşı) zulme düşmeyenleredir ve onlar doğru yoldadırlar."[298]

Burada, din tebliğcilerine muhatapların bu duygularını göz önüne alıp, gerek dünyevî ve gerekse uhrevî emniyetleri hususunda ikna etmeleri, inançsızlığın emniyet noktasından getireceği risklerin ciddi şekilde hatırlatılması gereği ders verildiği gibi, iman sâhiplerine de amellerinin mükemmel olması hususunda mesaj vermektedir. Ve yine anlıyoruz ki, gerçek kurtuluş için iman yeterli değil, amel de lâzım, hatta rastgele bir amel de yeterli değil, amelin kıvâmını bozan "zulm"den berî bir amel gerekmektedir.

Şu halde, Kur'an'ın her tarafında sıkça geçecek olan bu, "iman ve amel-i sâlih" reçetesine de İbrahimî bir mesaj gözüyle bakabiliriz.

* Tebliğde Rıfk

Hz. İbrahim'in Kur'anî mesajlarından biri tebliğde rıfktır.. Yani O, insanları hakka çağırıp, irşat ederken yumuşak bir üsluba başvurmuş, kaba, sert ve kırıcı söz ve tavırlardan dikkatle kaçınmıştır. Babasına hitaplarını yaparken hep "babacığım!" diye başlamış, konuşmalarında alttan almaya, gücendirici olmamaya bilhassa dikkat etmiştir. Kâfir olan kavmine ve hatta Nemrud'a olan hitaplarında bile, bu husus dik-

---

[298] En'am 81.

kat çeker. Ebu Hüreyre'nin naklettiği bir hadis, bilhassa tebliğ ve terbiyecileri ilgilendiren, gönül alıcı olma metodunun insanlığa, Hz. İbrahim vasıtasıyla şuurla tedris edildiğini göstermektedir:

"Allah Teala Hazretleri Hz. İbrahim'e şöyle vahy etti: "Sen benim Halîlimsin. Öyleyse güzel ahlaklı ol, kâfirlere karşı olsa bile! Ebrârın (iyilerin) meclislerine bu sûretle girebilirsin. Çünkü, Ben Azîmü'ş-Şân'dan: 'Ahlakını güzel kılanı, Arşımın gölgesine alacağım ve onu (rahmetime) yakın kılacağım' şeklinde hüküm çıkmıştır."[299]

Münâvî: "Hz. İbrahim, Rabbi'nin bu emrine uydu, güzel ahlâkta kendi neslinden olan Peygamberimiz Hz. Muhammed Aleyhissalatu Vesselâm hâriç hiç kimsenin ulaşamadığı bir mertebeye ulaştı" der.[300]

Aslında insanlara karşı iyi ahlaklı olmak, huysuz, hoyrat, kırıcı tavırlardan kaçınmak insanlığın müşterek bir değeridir, tebliğci ve irşatçılara mahsus bir prensip değil. Ancak, talim, terbiye ve tebliğ gibi hayatî önem taşıyan hizmetlerde güzel ahlakın ehemmiyeti fazlaca artmakta, zaruret halini almaktadır. "Çünkü, diyor Razi merhum, kaba ve kırıcı söz muhatabın itiraz etmesine ve kaçmasına sebep olur, bu ise, irşada değil, iğvaya yarar."[301]

Ve unutmayalım: Her insan bir şekilde tebliğci ve terbiyecidir. Çünkü, anne veya babadır, şâyet muallim ve idareci değilse.

---

[299] Suyutî, el-Câmi'u's-Sağîr (Feyzu'l-Kadîr şerhiyle), 3,71.

[300] Ayni yer.

[301] Râzi, Tefsir, 21, 227.

Rıfk ve mülayemetin tebliğciler için ehemmiyetini belirtmek üzere, Kur'ân-ı Kerim'de diğer peygamberlerle ilgili örnekler de var. Bu İbrahimî mesajın önemine parmak basmak üzere, Hz. Musa ve Hz. Peygamber'le ilgili, iki örnek kaydedeceğiz:

Cenab-ı Hak, Hz. Musa ve Hz. Hârun aleyhimâ's-selam'ı, Firavun'a irşad'a gönderirken, tatlı sözle irşat etmelerini tenbihler:

اذْهَبَا إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى فَقُولَا لَهُ قَوْلاً لَّيِّناً لَّعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى

"Firavun'a gidin, doğrusu o, azmıştır. Ona yumuşak ve güzel söyleyin, belki öğüt dinler veya korkar."[302]

Âyette azgınlığı belirtilen birisi için dahi "yumuşak sözle" hitap etmenin emredilmesi, üzerinde durulacak bir husustur. Üstelik Allah, Firavun'un yapılacak daveti kabul etmeyeceğini ezelî ilmiyle bildiği halde onlara yumuşak sözle davette bulunmalarını emrediyor. Firavun gibi, insanlık tarihinde küfre ve isyana alem olmuş birine karşı bile tebliğde mülayemet esas kılınırsa azgınlıkta ona yetişmesi mümkün olmayan diğer insanlara da, durumları ne olursa olsun, tebliğde mülayemetin esas olduğu anlaşılır.

İkinci örnek, Hz. Peygamberle ilgili. Daha önce bir başka vesileyle kaydettiğimiz şu âyet, Aleyhissalatu Vesselâm'ın da, tebliğ sırasında herkese karşı mülayemeti esas alan İbrahimî metotla hareket ettiğini, böyle davranabilmedeki başarısının ilahî bir lütuf olduğunu ifade etmektedir.

---

302 Tâ-Hâ 43-44.

"(Ey Muhammed!) Sen Allah'ın rahmetiyledir ki, onlara karşı mülayim (yumuşak) davrandın. Eğer kaba ve katı kalpli olsaydın, şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onlara mağfiret dile, (dünyevî) iş(ler) hususunda onlarla istişare et!."[303]

Hz. İbrahim'le sistematik olarak başlayan insanlara karşı rıfk, Hz. Peygamber'de kemâlini bulacaktır.[304]

* Putçulara Haksız Oldukları İhsas Edilebilir

Hz. İbrahim'in, Kur'ân'da zikredilen putları kırma hâdisesiyle ilgili bahiste zikri geçen: "Kendi kendilerine: 'Siz haksızsınız' dediler"[305] cümlesi bize gösteriyor ki, puta tapanların kendileri, gittikleri yolun, putçuluğun boş ve bâtıl olduğunun farkındalar, bu paralelde pek çok iddialarında haksız olduklarının şuurundalar, bunu mertçe itiraf edip davalarından vazgeçmeseler bile. Âyet-i Kerimenin devamında onların hem fiilî, hem de psikolojik durumları ifşa edilir: kafalarında olan bir kısım menfaat hesaplarıyla, bile bile gerçeği inkâr edip, batılı müdâfaa ediyorlar. Kur'ân-ı Kerim'in burada veciz olarak işaret ettiği husus, Hz. Mûsa-Firavun kıssasında çok teferruatlı olarak gözler önüne serilir:

Bu kıssada, Firavun, Hz. Musa'ya karşı her çeşit tertibatı kendisi almış, sihirbazlarını bizzat kendisi çağırmış, —sihirbazların talebi üzerine— Hz. Musa'ya karşı kazandıkları takdirde, onlara mükafat bile vâd etmiş olduğu halde, sihir-

---

303 Âl-i İmrân 159-160.

304 Bu hususta daha geniş bilgi için. *Peygamberimizin Tebliğ Metodları-1* adlı kitabımızın *'Muhatablar'*la ilgili bahsine bakılabilir.

305 Enbiya 68.

bazların imâna gelip: "Hârun ve Mûsa'nın Rabbine inandık." demelerine müncer olan mağlubiyet üzerine, Firavun, hiç sıkılmadan bu sihir yarışını Hz. Musa'nın hazırladığını, sihirbazların Hz. Musa'nın adamları olduğunu ileri sürmüş, sihirbazları çok korkunç işkencelerle tehdit etmiştir.[306]

Bu vak'a ile, Kur'ân-ı Kerim, Kıyamete kadar gelecek Nemrudlar ve Firavunların aynı riyakarlık ve takiyye ile hareket edeceklerini, bir kısım mürettep vakalar, faili meçhul cinâyetler organize edip, bunların günahını da dönüp mü'minlere yükleyeceklerini haber vermiş olmaktadır.

*** Dinde Zorlama Yoktur**

Kur'ân-ı Kerim, "Dinde zorlama yoktur"[307] âyetiyle İslâm'ın mühim bir düsturunu koymuştur. Başka inançlara yer vermeyen Marksizm gibi katı sistemler, geçmişteki Yahudilik ve Hıristiyani uygulamalar karşısında İslâm, bu düsturuyla mühim bir farklılık ortaya koymuştur. Aslında başka inançlara hoşgörü ve müsamaha ile bakmayı gerektiren bu tavır da, insanlığa Hz. İbrahim tarafından getirilmiş olmaktadır. Çünkü, Onun kavmine yaptığı hitaplar meyanında "Peygamber'e ancak tebliğ etme vazifesi vardır"[308] ibaresi de yer alır. Bu mânanın altında, "Dinde zorlama yoktur", وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ "Peygamberler icbâr edici değildir,"[309] din, hür irâde ile seçilecek bir şe'niyettir, gibi tamamlayıcı düsturlar İbrahimî mesajlar olarak yatmakta, ehl-i kitabın geçmişte ka-

---

306 Bak. Şuara 34-49; A'râf 106-124.

307 Bakara 256.

308 Ankebût 18.

309 Ğâşiye 22.

lan katılığının bir tahrif olduğunu anlamamıza imkân tanımaktadır.

*** Allah'ın İşine Karışmamalı.**

Hz. İbrahim'in hayatıyla bize bıraktığı en mühim mesajlardan biri, Allah'ın kendisine emrettiği şeyleri aynen yapıp gerisine karışmamak düsturudur. Hayatının ateşe atılma dönemine kadar yaptığı nice çalışmalarına rağmen tek kişi iman etmiş değildir. Kocaman bir cemiyetle tek başına mücadele etmiştir. Üstelik takip ettiği metot, metotların en uygunu, insan fıtratına en muvafık olanıdır. Çünkü o, eşyanın tabiatını bilen Yaratıcı'nın çizdiği bir rotada hareket etmiştir.

Bütün buna rağmen, ateşe atılma zamanına kadarki dönemde tek inananı yoktur. O, bu durumdan fütûra düşmemiş, mücadelesine aynı tempo ile devam etmiştir. Çünkü Onun tebliğleri arasında "Peygambere tebliğ etmek düşer." düstûru da var. Yani yapılan tebliğin tesir hâsıl etmesi, insanların onu kabul etmesi, Peygamberi ilgilendiren bir iş değildir. Tebliğden sonrası yani yapılan tebliğin tesir etmesi, yani insanların hidâyete ermeleri Allah'ın işidir. Allah isterse, hikmeti iktiza ederse, dilediğine hidâyet verir, inananlar ortaya çıkar, sayıları artar vs. Hz. Peygamber, bir kısım peygamberlerin bir veya iki inananı olduğunu, bir kısmının da tek inananı bulunmadığını belirtir.[310]

Peygamberler, çalışmalarını başarılarına yani inananların sayısına binâ etselerdi, imân davası kısa ömürlü olurdu. Sözgelimi Hz. İbrahim, çoktan hayal kırıklığına uğrayarak, belki de "Bu muannit müşrikler için tehlikeli işlere girişmeye değ-

[310] Bu mevzuyu Peygamberimizin Tebliğ Metodları – 1'de açıkladık(S.49-56)

mez, bunca seneler uğraştım bir kişiyi yola getiremedim" diyerek, kendisini ateşe götüren putları kırma gibi bir işe girişmezdi.[311]

Ama o öyle yapmadı, netice beklemeden, İlahî emirler doğrultusunda hareket etmeye devam etti. Böylece, hak yolunda mücadele edeceklere, kıyamete kadar itibarını, geçerliliğini koruyacak bir mücadele metodu bıraktı: Dünyevî hiç bir şey beklemeden Allah yolunda çalışmak.

Burada beklenmeyecek olan "dünyalık" sadece para, mevkî, şöhret, alkış ve insanların "aferin!"i değil, mücadelenin gayesi olan "başarı"dır da, yani insanların "yapılan davete icabeti" de beklenmemeli.

Evet davetçi, sadece "ilahî rıza"yı düşünmeli, bu düşünce ile emredilen çerçevede, gösterilen istikamette çalışmalıdır. İşte Hz. İbrahim, hayatıyla bunun örneğini vermiş, bu yolla Rıza'yı bulmuş, Haliliyyet'e ermiş, sonra da Allah onu büyük başarılarla mükâfatlandırmıştır.

Neticeye hiç bakmadan yıllar yılı çalışmada yatan inceliğin anlaşılması oldukça zor, gâmız bir hakikat olduğu kanaatindeyiz. Hele peşin netice düşüncesinden başka bir şey olmayan pragmatizm sultasının tasallutu altında olan zamanın insanı bunu anlamada daha da zorlanacaktır. "Gaye vasıtaları meşru kılar" zâlim düstûruyla, hakimiyet için her haramı helâl addeden, milyonlarca masumun canına kıyan Komünist hakimiyet "ilmilik" iddiasına rağmen ne kadar sürdü? Komünizme dâyelik yapan kapitalist sistem yarınından emin mi?

---

[311] Daha önce zikredildiği üzere Hz. İbrahim hicret ettiği zaman 37 yaşındadır. Hicret ateşe atılmadan hemen sonra olduğuna göre bu zamana kadar netice alamamıştır.

Ömürleri saman alevini andıran bu beşerî bid’alar muvacehesinde İbrahimî mesaj, bütün canlılığı ve tazeliği ile insanlara selametli bir yol gösteriyor ve:

-Hak için çalışın, Hak düstûrlardan ayrılmayın, peşin netice alamadık diye fütura, veya peşin netice gösteren gayr-ı meşru yollara düşmeyin, neticeyi verecek olan Allah’tır. O, burada olmasa bile âhirette mutlaka netice verecektir; ben sonunda her iki tarafta da aldım!” diyor. Hem de ne netice, ne büyük mükâfat! Onun yolunda gidenler de neticenin en iyilerini alacaklar.

Ve ilâve etmek isteriz:

Bu İbrahimî metodu kendine düstûr edinip siyasetin geçici, muhataralı başarılarına itibar etmeyerek, politika dışı kalıp ağır fakat emin adımlarla hizmet verenlere, kimsenin din adına dil uzatmaya tenkit etmeğe hakkı yoktur, böylesi tenkitçilerin meşru, makul bir delilleri ve dayanakları da yoktur, olamaz da.

3- HZ. İBRAHİM’DEN TEKNOLOJİK MESAJLAR

Bediüzzaman Hazretleri, Hz. İbrahim’den eski müfessirlerimizin dikkatini çekmeyen, yeni mesajlar çıkararak dikkatlere arz etmiştir. Bu tespitler hem dünya hayatımıza (tekniğe), hem de uhrevî kurtuluşumuza müteallik olduğu için oldukça orijinal ve dikkat çekicidir ve ufuk açıcıdır. Merhum, “Biz, ‘Ey ateş! İbrahim’e karşı soğuk ve selametli ol!’ dedik” mealindeki âyet-i kerime ile ilgili olarak “üç işaret-i latîfe” tespit eder:

"Birincisi: Ateş dahi, sair esbab-ı tabiiyye gibi, kendi keyfiyle, tabiatıyla körü körüne hareket etmiyor. Belki emir tahtında bir vazife yapıyor ki, Hz. İbrahim aleyhisselam'ı yakmadı ve ona, yakma emrediliyor.

"İkincisi: Ateşin bir derecesi var ki, bürûdetiyle (soğukluğuyla) ihrak eder. Yani ihrak yakma gibi bir te'sir yapar. Cenab-ı Hak, سَلَاما lafzıyla (haşiye[312]) bürûdete diyor ki: "Sen de harâret gibi bürûdetinle ihrak etme." Demek, o mertebedeki ateş, soğukluğu ile yandırır gibi te'sir gösteriyor. Hem ateştir, hem berddir. Evet hikmet-i tabiiyyede nâr-ı beyza halinde ateşin bir derecesi var ki; harareti etrafına neşretmiyor ve etrafındaki harareti kendine celbettiği için, şu tarz bürûdetle, etrafındaki su gibi mayi şeyleri incimad ettirip (dondurup), mânen bürûdetiyle ihrak eder. İşte zemherir, bürûdetiyle ihrak eden bir sınıf ateştir. Öyle ise, ateşin bütün derecâtına ve umum envaına câmi olan Cehennem içinde, elbette "zemherir"in bulunması zaruridir.

"Üçüncüsü: Cehennem ateşinin te'sirini menedecek ve emân verecek imân gibi bir madde-i mâneviyye vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, ism-i hakîm iktizasiyle, bu dünya dâru'l-hikmet olmak hasebiyle, esbab perdesi altında icraat yapıyor. Öyle ise, Hz. İbrahim'in cismi gibi gömleğini de ateş yakmadı.Ve ateşe karşı mukâvemet hâletini vermiştir. İbrahim'i yakmadığı gibi, gömleğini de yakmıyor.[313] İşte bu işaretin remziyle, mânen şu âyet diyor ki: "Ey millet-i İbrahim! İbrahimvârî olunuz. Tâ maddî ve mânevî gömlekleriniz, en bü-

---

312 Hâşiye: Bir tefsir diyor: "سَلَاماً demese idi, bürûdetiyle ihrak edecekti."

313 Bazı rivâyetler, o cehennemî ateşin, sadece, Hz. İbrahim'in bağlandığı ipleri yaktığını belirtir. Taberi 1,243.

yük düşmanınız olan ateşe, hem burada, hem orada bir zırh olsun. Ruhunuza imanı giydirip, cehennem ateşine karşı zırh olduğu gibi; Cenâb-ı Hakk'ın, zeminde sizin için sakladığı ve ihzar ettiği bazı maddeler var. Onlar sizi ateşin şerrinden muhafaza eder. Arayınız, çıkarınız, giyiniz." İşte, beşerin mühim terakkiyâtından ve keşfiyâtındandır ki, bir maddeyi bulmuş, ateş yakmayacak ve ateşe dayanır bir gömlek giymiş. Şu âyet ise, ona mukabil bak ne kadar ulvi, latif ve güzel ve ebede kadar yırtılmayacak "hanîfen müslimen" tezgahında dokunacak bir hulleyi (elbiseyi) gösteriyor."[314]

Biz, Hz. İbrahim'in mazhar olduğu, şahsına ünsiyet ettirildikten sonra öldürülüp parça parça edilerek, parçaları biri birine iyice karıştırılan dört kuşun parçalarının dağlara bırakılması ve bunlar çağrıldığı zaman her birinin dirilip gelmesi şeklindeki mucizenin de,[315] bugün olmasa bile gelecekte bir kısım ilim adamlarına ilham kaynağı olabileceği kanaatimizi belirtmek isteriz. Çünkü, Kur'ân-ı Kerim'de zikri geçen mucizelerin, beşeriyete, fen ve teknikte ulaşabileceği hedefleri ihsas etme misyonu vardır.[316]

---

314 Bediüzzaman, Sözler - 2 s. 342-43 (20. sözün 2. Makamı). Işık Yay.

315 Bakara 260.

316 Bediüzzaman, Sözler, s. 254. Merhum şöyle der: *"Evet, (Kur'ân-ı Kerim) mu'cizât-ı enbiyayı zikretmesiyle, fen ve sanat-ı beşeriyenin nihâyet hududunu çiziyor." (20. söz).*

DUALARLA GELEN İBRAHİMÎ MESAJLAR

TEMHİD

Kur'ân-ı Kerim, bir Müslüman'ın hayatta öncelik vermesi, ciddiyetle üzerinde durması gereken şeyleri dualar şeklinde de kaydetmiştir. Dualar, farklı tarzlarda gelir. Bir kısmı peygamberlerin yaptığı dualar şeklindedir. Hz. İbrahim'in yaptığı dualar, bu nokta-i nazardan ayrı bir önem taşır. Pek ciddî şeyler, Onun Allah'a yakarışları olarak bize tedris edilmektedir.

Dua yoluyla gelen mesajların bir kısmına yukarıda yer verilmiş olmasına rağmen, burada tekrar olarak, bu meseleye yer vermemiz, biraz da dua bahsinin iyi kavranması gayesini gütmektedir. Hem bu gayenin gerçekleşmesi ve hem de dua yoluyla gelen her çeşit Kur'anî mesajlardan daha fazla istifade edilebilmesi için, ön bir açıklama yapmayı gerekli hissediyoruz. Bu açıklamadan sonradır ki İbrahimî duaları kaydedeceğiz.

İslâm anlayışında dua, bir ibadettir, hatta "ubudiyetin ruhu hükmündedir."[317] İbadet için yaratılmış olması hasebiyle[318] insanın vazife-i asliye-i fıtriyesi, imandan sonra dua-

---

[317] Bediüzzaman, Mektubât s.312, (24. Mektubun 1. Zeyli, 1. Nükte) Işık Yay.

[318] Zariyât 56

dır."[319] Âyet-i kerimede, duası olmayan insana Allah'ın hiçbir değer atf etmeyeceği haber verilir.[320] Kişi, dua vasıtasıyla, ihtiyaçlarını Allah'tan talep ederken, hem kulluğunu idrak edecek ve hem de ihtiyaçlarını gören, bilen, yakarışını işiten, taleplerini yapmaya kâdir bir Zât'ın varlığını ilan etmiş olacaktır. Bunlara ilaveten, "Benden isteyin icabet edeyim"[321] şeklindeki dua etmeye çağıran ilahî emre icabet etmiş olmak bir başka istifadedir.

Dua, kavlî ve fiilî olmak üzere iki çeşittir.[322] Kişi dileklerini sözle talep ettiği gibi, fiille de talep eder. Hatta, bu meselede İslâmî edebe tam uymak için, sözle isteklerimizi fiille tamamlamamız gerekmektedir. Sadece dille talep edip, talep ettiğimiz şeyin husulü için gereken esbaba müteveccih fiilleri yapmamak, İslâm'ın dua anlayışına uymaz. Öyle yapan, yanlış bir tevekkül anlayışına düşmüş olur.

Sadece fiilî dua edip, kavlî duaya yer vermemek de bir başka nakîse (eksiklik) ve yanlışlıktır: Bu takdirde, sanki ihtiyacımızı Allah'tan değil, maddî esbaptan talep etmiş olma durumuna düşeriz. İslâm'ı en iyi anlama durumunda olan bir İslâm âlimi şöyle der: "Çift sürmek filî bir duadır. Rızkı topraktan değil, belki toprak, hazine-i rahmetin bir kapısıdır ki, rahmetin kapısı olan toprağı, saban ile çalar."[323]

Şu halde, ifrat ve tefrite düşmemek için kişi, önce niyeten, kavlen ihtiyacını Allah'tan isteyecek, sonra da bu isteği-

---

319 Bediüzzaman, Sözler – 2 s. 411, (23. Söz, 1. Nebhas, 4. Nokta). Işık Yay.

320 Furkân 77.

321 Ğâfir 60.

322 Bediüzzaman, Mektubât , s.313, Işık Yay.

323 Bediüzzaman, aynı yer.

nin tahakkuku için, aklın gösterdiği esbaba teşebbüs edecektir. Nitekim Hz. Peygamber Aleyhissalatu vesselam, devesini bağlamadan Allah'a tevekkül hususunda soran kimseye: "Deveni önce bağla, sonra Allah'a tevekkül et!" buyurmuştur.[324] Keza —Cennette beraberlik talep eden Rebî'a İbnu Ka'b el-Eslemî'ye: "Çok secde ederek, kendin için, bana yardımcı ol!" demiştir.[325]

Öyle ise, bu meselede doğru olanı, önce lisanla veya en azından niyetle Allah'tan talep etmek, arkadan da, bu talebin gerçekleşmesi için, —aklın gösterdiği, eşyanın tabiatının gerektirdiği— esbabı hazırlamak, yapılması imkanımız dahilinde olan şeyleri yapmak, gerisine tevekkül etmektir.

Meseleyi böyle anlayınca karşımıza çıkan durum şudur: Niyet veya dille yapılan dua, ihtiyaçlarımız hususunda bir şuurlanma, bazı şeyleri gündeme almadır, arkadan fiilî tedbirler ve teşebbüsler bunu takip etmelidir.. Talep ederek şuurlandığımız şeyin gerçekleşmesi için, içinde bulunduğumuz zaman ve mekân şartlarına göre aklın gösterdiği plan ve program yapılmaz, tedbirler alınmaz, faaliyete geçilmezse, toprağın kapısını sabanla çalmadan buğday beklenmiş olur. Kaldı ki, buğday elde etmek için sadece saban da yeterli değil, iyi tohum, gübre, ısı, su, zararlılardan koruma gibi daha nice şartların sağlanması gerekir.

Şu halde Hz. İbrahim'in dualarında yer eden meselelere, öncelikle, Cenab-ı Hak'tan istenmesi gereken, yani gündeme

---

324 Münâvî, Feyzü'l-Kadîr 2,7. Hadisi Tirmizî, İbnu Hibbân, İbnu Huzeyme, Taberânî rivâyet ederler.

325 Müslim, Salat 226; Nesâî, Tatbîk 79.

alınması gereken mühim meseleler nazarıyla bakmamız gerekecektir ki, biz bunlara kısaca “mesaj” dedik.

1-DUADA BAZI ÂDÂB

Hz. İbrahim’in duaları, bize, sadece Allah’tan talep edilmesi gereken şeyler hususunda mesaj vermez. Duanın makbuliyeti için gerekli olan tarz hususunda da bilgi verir. Öncelikle bu âdaplara da dikkat çekmemiz gerekmektedir:

1)Duadan önce Hayır Amel. Hz. İbrahim, oğlu İsmail’in yardımıyla Ka’be’nin temellerini yükseltmek gibi mühim bir hayrı gerçekleştirdikten sonra dua ederler:

وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا
تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ * رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا
مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِن ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُّسْلِمَةً لَّكَ وَأَرِنَا
مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ * رَبَّنَا
وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ
الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ

“İbrahim ve İsmail, Ka’be’nin temellerini yükseltiyordu, ‘Rabbimiz! Yaptığımızı kabul buyur, şüphesiz ki Sen hem işitir, hem bilirsin’ dediler. Rabbimiz ikimizi Sana teslim olanlardan kıl. Soyumuzdan da Sana teslim olanlardan bir ümmet yetiştir. Bize ibadet yollarımızı göster. Tevbemizi kabul buyur. Çünkü tevbeleri kabul eden, merhametli olan ancak Sensin. Rabbimiz! İçlerinden onlara Senin âyetlerini okuyan, Kitabı ve Hikmeti öğreten, onları her kötülükten arıtan bir peygamber gönder.” (Bakara 127-129)

2) Duada Tevbe ve İstiğfara Yer Vermek. Yukarıdaki duada bunu görürüz. Tevbe ile mânevî temizlikten sonra yapılan dualar kabule karin olmalıdır.

3) Duada Sadece Şahsı İçin İstememek. Ailesi yakınları ve bütün mü'minleri duaya dahil etmek. Yukarıdaki duada bu hususlar da açıkça görülür.

4) Duada Musır olmak. Hz. İbrahim'in evvâh vasfı onun çok dua ettiğini, tekrar tekrar dualar yoluyla Cenab-ı Hakk'a başvurduğunu ifade eder. Öyleyse bir kere dua edip bırakmak uygun değildir. Belki talep edilen netîce alınıncaya kadar, hele uhrevî bir talepte bulunuyorsak –sözgelimi günahların affını diliyorsak— bunu hayat boyu, her gün, mümkünse her saat yapmak gerekir.

2-HZ. İBRAHİM'İN DUALARINDAN AZAMİ İSTİFADE'NİN VETÎRESİ

Kur'an'da gelen dualar ve hususan İbrahimî duaların azami seviyede değerlendirilebilmesi için bir iki noktaya daha dikkat çekmek istiyoruz:

1) Kur'ân-ı Kerim, kul insan için en hayatî meseleleri "dua"lar şeklinde gündemimize sunmakta, dikkat nazarlarımıza arz etmekte, o meselelerin istenmesini, onların peşine düşülmesini ders vermektedir.

2) Biz, Kur'anî duaları —ve hassaten İbrahimî olanlarını— kavlî dualar olarak değerlendirip, okuyup geçmemeliyiz. Bilakis onlar üzerinde tefekkürümüzü azamî derecede yoğunlaştırıp, o dualardaki uzak ve yakın hedefleri, ilahî makâsıd ve irşatları tespite çalışmalıyız.

3) En mühimmi de, bu hedeflerin gerçekleşmesi için, içinde bulunduğumuz zaman ve mekânın ve hatta maddî-teknik imkanların şartlarına göre aklımızın, sağ duyumuzun gösterdiği bütün çarelere, tedbirlere teşebbüslere girişmeliyiz, planlar, projeler ve uygulama programları yapmalıyız. Mesela Onun bir duasını misal olarak ele alalım: Burada Hz. İbrahim: "Ey Rabbim! Bana sâlihlerden bir evlat ver." demektedir.

İbrahimî mesajı almak isteyen bir kimse, hayırlı evlat sahibi olmanın hayatî bir mesele olduğunu anlayıp idrak ettikten sonra İslâm'ın sâlih evlattan anladığı nedir? Belirleyip, buna ulaşabilmek için içinde yaşadığı zaman şartlarında, keza içinde bulunduğu mekan şartlarında neler yapılmalıdır, neler yapılabilir araştırarak ilmî bir şekilde ortaya koymalı, bunlardan hangilerini yapabilir, hangilerini yapamaz, hedefe varmada engeller nelerdir hepsini birer birer net şekilde tespit etmeli, sonra da meselesini çözmek üzere sırayla peşine düşmelidir.[326]

Hz. İbrahim'in gerek şahsı gerekse ailesi için yaptığı duaların gerçekleşmesi için şahsına düşen tedbirlere, teşebbüslere başvurmadığını kimse iddia edemez. Zira müteakiben Aile Terbiyesi ile ilgili bahiste görüleceği üzere, o, idealine uygun bir ortamda çocuğunu yetiştirmiş ve istediği neticeyi de almıştır.

---

[326] Bu işin ciddiyetini ihsas için şunu belirtmek isteriz: Salih çocuk elde etmek için işe evlenme sırasında, aranılacak eşin evafından başlayıp hâmile kadının helal şeylerle beslenmesinden, doğum anında anneye gösterilecek ilgiye, bebeğe sarılacak kundağın rengine, verilecek isme, kılık-kıyafete, safha safha öğretileceklere kadar çok teferruat var. İslâm bu meselede, çocuğun yaşayacağı mesken ve çevre şartlarına kadar uzanan bir sistem getirmiştir. Bu meselenin teferruatı *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye* kitabımızda görülebilir. Kur'an'da geçen bütün duaların peşinde böylesi bir plan ve proğram görülebilir.

Şu halde bütün Kur'anî duaların belirtilen şekilde anlaşılması gerekmektedir. Mevzumuz gereği biz burada sadece İbrahimî duaları tespite çalışacağız. Bunlardan her birinin birer İbrahimî mesaj olarak algılanması gerektiğini bir kere daha ifade etmek isteriz.

3-İBRAHİMÎ DUALAR

1) Birinci Dua: İmanda Yakîn Talebi-

Yakîn, zerre kadar şüphe eseri olmayan kesin bilgi demektir. Mesela iki kere ikinin dört ettiğine dair bilgimiz yakînî bir bilgidir. Hz. İbrahim, bu meseleyi ölülerin nasıl diriltileceği hususunda Allah'tan talep etmiştir.

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِـي الْمَوْتَى قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِن قَالَ بَلَى وَلَـكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِي قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَى كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ جُزْءاً ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْياً وَاعْلَمْ أَنَّ اللّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

"İbrahim: "Ey Rabbim! Ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster!" dediği zaman Allah: "İnanmıyor musun?" dedi. İbrahim: "Elbette inanıyorum. Ancak kalbimin mutmain olması için talep ettim."[327]

2) İkinci bir Dua: Şu duada Hz. İbrahim'in pek çok taleplerini görüyoruz:

وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ * رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا

[327] Bakara 260.

مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِن ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُّسْلِمَةً لَّكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ * رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ

Burada İstenenler

* Hayırlı amellerin kabul edilmesi,

* Allah'a teslim olan kul olmak,

* Nesillerinin de Allah'a teslim olan bir ümmet olması,

* İbadet yollarının gösterilmesi,

* Günahların affı.

3) Üçüncü bir dua

رَبِّ هَبْ لِي حُكْماً وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ * وَاجْعَل لِّي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ * وَاجْعَلْنِي مِن وَرَثَةِ جَنَّةِ النَّعِيمِ * وَاغْفِرْ لِأَبِي إِنَّهُ كَانَ مِنَ الضَّالِّينَ * وَلَا تُخْزِنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ

Burada İstenenler

* Hükm (ilm, anlayış, feraset),

* İyilerin arasına katılmak,

* Arkadan gelenler arasında hayırla yad edilmek,

* Naim cennetinin varislerinden olmak,

* Baba için mağfiret,

* Kıyamet günü rüsvay olmamak.

4) Dördöncü bir dua

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَـذَا الْبَلَدَ آمِناً وَاجْنُبْنِي
وَبَنِيَّ أَن نَّعْبُدَ الأَصْنَامَ * رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ كَثِيراً مِّنَ
النَّاسِ فَمَن تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ
رَّحِيمٌ *رَّبَّنَا إِنِّي أَسْكَنتُ مِن ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ
عِندَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُواْ الصَّلاَةَ فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِّنَ
النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُم مِّنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ
يَشْكُرُونَ * رَبَّنَا إِنَّكَ تَعْلَمُ مَا نُخْفِي وَمَا نُعْلِنُ وَمَا
يَخْفَى عَلَى اللّهِ مِن شَيْءٍ فَي الأَرْضِ وَلاَ فِي
السَّمَاء * الْحَمْدُ لِلّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ
إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاء *رَبِّ
اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلاَةِ وَمِن ذُرِّيَّتِي رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاء *
رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ

Burada istenenler

* Oturulan mekanın (Mekke'nin) güvenli olması,

* Kendini ve evlatlarını puta tapmaktan koruması,

* Halkın evlatlarını sevmesi,

* Şükür için evlatlarının rızıklandırılması,

* Kendini ve evlatlarını namaz kılanlardan kılması,

* Duasını kabul etmesi,

* Hesap günü, kendinin, anne ve babasının ve mü'minlerin bağışlanması.

*** Mesajların Mesajı**

Hz. İbrahim, faziletler, imtiyazlar ve mesajlarla dolu bir insan. Ama Onun bu yücelikleri, bir mazhariyetten ibarettir. Yani temsil ettiği örnek haller ve Ona nispet edilen faziletler Onun zâtından kaynaklanmıyor. Kur'an'da zikredilen bütün üsve-i hasene-i İbrahimiyyelerin mastarı, menşei Hz. İbrahim'in şahsı değildir. Hepsinin menbaı, menşei, kaynağı Rabbülalemîn'dir. Onun bütün faziletleri Allah'tan gelmekte, Allah'ın bir lütfu, bir ikramı, bir fazlı, bir yaratması olarak Hz. İbrahim'de tecelli etmektedir. O, bu ilahî tecellilere bir mazhar, bir yansıtıcı, bir aynadır, ekrandır. Onu seçip âlemlerin üstüne çıkaran Allah'tır.[328] Hz. İbrahim, bunu yakinen bilmekte ve babasına olan irşadı sırasında "Andolsun ki senin için Allah'a istiğfar edeceğim!" derken şunu ilave etmeyi de ihmal etmemektedir: "Fakat, sana Allah'tan gelecek hiçbir şeye gücüm yetmez."[329]

Hayır ve şer, her şeyi Allah'tan bilmek, hele kendinde tezâhür eden bütün hayırları, güzellikleri Allah'a nispet etmek demek, yani "Nefse gelen her bir hayrı Allah'tan bilmek", işte gerçek tevhît budur.

Hz. İbrahim bize, bu mutlak tevhit mesajını getirmiştir.

[328] Âl-i İmrân 33-34.

[329] Mümtahine 4.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HZ. İBRAHİMÎ TEBLİĞİN MUHTEVASI

TEMHİD

Hz. İbrahim'le ilgili, gerek Kur'an ve gerekse sünnet kaynaklı muteber verilerde dikkat çeken bir husus Onun getirdiği İslâmî muhtevanın itikat, ibadet ve ahlâkla ilgili olmasıdır. Ferâiz (miras hukuku), muamelât ve ukubât (cezaar)la ilgili meselelerin fazla yer almadığı görülmektedir. Sadece Kur'an'da zikredilen İbrahimî âyetlerde değil, hadislerde gelen ve Suhuf-u İbrahim'in muhtevasını açıklayan rivâyetlerde de, söylenen hususlara giren meselelerin yer almadığı görülmektedir. Ancak Suhuf-u İbrahim'de geçtiği belirtilen "Hiç kimseye, başkasının günahı sebebiyle ceza verilmez." Hükmünün cezaya müteallik temel bir prensip olduğu görülmektedir. Hatta bazı müfessirler, Hz. İbrahim'e kadar, şeriatlarda, bunun aksine bir uygulamanın bulunduğuna dikkat çekerler: "Nuh ile İbrahim arasında, bir adamı, babası ve oğlu ve amcası ve dayısı ile; bir kocayı, karısı ile; köleyi efendisi ile, muaheze ederlerdi, onlara ilk muhalefet eden İbrahim oldu. İbrahim'in şeriatinden Musa'nın şeriatına kadar da adamı gayrın cürmü ile muâheze etmezlerdi."[330]

Her hal u kârda Hz. İbrahim'in getirdiği tebliğatın muhtevasını tespitte, Ona gelen Suhuf'a ve onunla ilgili olarak

---

[330] Elmalılı, Tefsîr 7,4608. Bu teferruattan hareketle, işlenen bir cinâyete mukabil, aşiretten herhangi bir ferdi cezalandırmayı esas alan kan dâvalarının, kökü çok gerilerde kalan bir hukuk anlayışının devamı olarak görmek mümkündür. Kaydettiğimiz âyet, bunun Hz. İbrahim'le neshedildiğini göstermektedir.

âyet ve hadislerde yer alan mütemmim bilgilere dayanmak gerekmektedir. Hemen belirtelim ki, aslında Suhuf da, müstakil bir kitap olarak bize intikal etmiş değildir. Zaman içinde kaybolmuştur. Ancak, Kur'an ve hadiste onun muhtevasıyla ilgili bazı bilgiler verilmektedir.

1- SUHUF-U İBRAHİM

Allah'ın Hz. İbrahim'e tevcih ettiği en mühim imtiyazlardan biri şüphesiz Kitaptır. O, Suhuf-u İbrahim diye adlandırılan ilahî bir kitap sahibidir. Bu hal Onun, kendinden önce gelen herhangi bir peygamber'in şeriatı üzere hareket eden ilahî bir vazifeli, bir nebi olmayıp, tamamen yeni bir şeriat getirdiğini ifade eder. Evet O, bu kitabı ile, insanlık tarihinde irsâl-i kütüb'le işaretlenen, dönüm noktalarının, maddî-mânevî terakkî halkalarının eski bir safhasından, mühim ve ciddî farklılıklar taşıyan yeni bir safhaya geçişi ifâde eden sıçrama basamaklarından birini temsil eder.

Acaba bu suhufta neler vardı?

Şüphesiz, bunda bir kısım mesajlar eski şeriâtlerin aynısı idi: iman esasları, ibadet esasları gibi. Bir kısmının da kendisi itibariyle yeni, fakat kendinden sonra gelen şeriatlerle müşterek olması tabiî idi. Yani daha önceki şeriatlerde olmamakla birlikte, Hz. İbrahim'den itibaren insanlığın gündemine girecek ve belki de —en azından kısmen— kıyamete kadar muteberliğini devam ettirecek hükümler.

"Bunlar nelerdir?" diye merak etmemize rağmen, bugün Suhuf-u İbrahim'e tam ve sahih olarak sahip olmadığımız için merakımızı tam olarak gidermemiz mümkün değildir.

Ancak Kur'an ve hadîste gelen açıklamalardan hareketle, bazı düsturları vermemiz mümkündür.

Nitekim bu meselelerle ilgili olarak Kur'an'da birkaç bahse rastlamaktayız. Biri şöyle: "Yoksa, Musa'nın ve vazifesini (Allah'tan aldığı emirleri) tastamam ifa eden İbrahim'in sahifelerinde olan (şun)lardan haberdar mı edilmedi?"

Bu uyarıdan sonra birçok esaslar zikredilir. Bunların bir kısmı dünya, bir kısmı ahiretle ilgilidir; bir kısmı ahlakî bir kısmı itikâdîdir. Bunlar arasında temel haklar diyebileceğimiz düsturlar da var:

1- Hiçbir günahkar diğerinin günah yükünü çekmez (ferdî sorumluluk).

2- İnsana çalıştığından başkası yoktur.

3- Çalıştığı (aynen korunacak ve) ileride görülecek ve buna en kâmil mükâfat verilecek.

4- En son gidiş Rabbine olacak.

5- Güldüren de ağlatan da odur (Tevhît ve kader inancının bir başka ifadesi).

6- Öldüren de dirilten de odur.

7- Tekrar diriltmek de O'na aittir.

8- İnsanları başkalarına muhtaç olmaktan O kurtardı ve O, sermaye sahibi kıldı.

9- Şi'ra yıldızının sahibi de O.

10- Evvelki Âd'ı O, helak etti. Semûd'u da.

11- Daha evvelki Nuh kavmini de, çünkü, bunlar zâlim ve azgın idiler.

12- (Lût kavminin) altını üstüne getiren de O'dur.

...vs.[331]

Hz. İbrahim'in Suhuf'una atıf yapan diğer bir Kur'anî vahye göre, Hz. İbrahim ve Hz. Musa'nın sahifelerinde şu hususlar da mevcuttur:

1- İyi temizlenip Rabbinin adını zikredip, namaz kılan kimse umduğuna mutlaka erecektir.

2- Siz dünya hayatını ahirete üstün tutsanız da, ahiret daha hayırlı, daha süreklidir.[332]

A'lâ sûresindeki atıfta (18-19. âyetler) sûrenin tamamında geçen hususların hepsinin Suhuf-u İbrahim'de bulunduğu anlaşılırsa da 14. âyetten sonrasının Suhuf-u İbrahim'de aynen geldiğine dair Resulullah'tan bir açıklama gelmemiştir.[333]

Kur'an'dan ayrı olarak, Hz. Peygamber'in hadislerinde de, Suhuf-u İbrahim'in muhtevasıyla ilgili bazı bilgiler gelmiştir: Ebu Zer el-Gıfârî radıyallahu anh'ın:

"Ey Allah'ın Resûlü! Suhuf-u İbrahim'de ne vardı?" şeklindeki bir sorusuna Aleyhissalâtu vesselâm: "Tamamı emsâl (ibretli temsiller)dir" diye cevap verip bazılarını anlatıyor:

«Ey imtihana maruz kalmış mağrur melik! Ben seni, üst üste dünyalıklar yığasın diye göndermedim. Aksine, (adaletli

---

331 Bak. Necm 36-54

332 A'lâ 14-19

333 Bak. Suyutî, *ed-Dürrü'l-Mensûr* 6,341. İbnu Abbâs'tan gelen bir başka rivâyette "A'lâ sûresinin "tamamının" Suhuf-u İbrahim ve Mûsa'da geldiği belirtilir (Hâkim, Müstedrek 2,425).

davranarak) Bana mazlumun şikâyette bulunmasını önlemen için seni gönderdim. Çünkü Ben, zulme uğrayan (mazlum), kâfir bile olsa, talebini boş çevirmem.

Akıllıya, —aklına mağlup olmadığı müddetçe— şöyle yapması gerekir: Gününü başlıca üç kısma ayırmak:

1) Bir kısmında Rabbına münacaatta bulunur.

2) Bir kısmında nefis muhasebesi yaparak yaptığı işler hususunda tefekkürde bulunur.

3) Bir kısmında ise helal yoldan ihtiyacını karşılamak için çalışır. Zira bu kısım, diğer kısımlarda yapacaklarına yardım eder ve kalbî huzuru temîn eder.[334]

Taberî'nin kaydettiği bir rivâyette, günün dört kısma ayrılması mevzubahistir. Burada zikredilen dördüncü kısma göre: (Akıllı kişi bir de) "Allah'ın sun'un'da (yarattığı şeylerde) tefekkür zamanı" ayırmalıdır.[335]

* Akıllı kişinin zaman konusunda uyanık, işine sahip, diline hâkim olması gerekir, çünkü az konuşanların sözü (hayırlı) amelinden sayılacak veya faydalı konuşmalar amelden sayılacak. —Bu husus, Taberî'nin rivâyetinde: "Kim kelamını "amel" olarak kabul ederse, onun konuşması, faydalı konuşmalara inhisar ederek azalır" denir.[336]

* Akıllı kişi üç şey için talepte bulunur (seyahat eder):[337]

1) Yaşamak için gerekli ihtiyaçların te'mini (Taberi "Dünya hayatının iyileşmesi için" der).

---

[334] A.e. aynı yer.

[335] Taberi, Tarih 1,313.

[336] A.e. aynı yer.

[337] Bir başka rivâyette "seyahat eder" denmiştir. Aynı yer.

2) Ahiret için azık te'mini.

3) Haram olmayan şeylerde telezzüz."[338]

Bu rivâyetlerden de, şu mesajların Hz. İbrahim tarafından insanlığa sunulduğu anlaşılmaktadır:

İnsanlar arasında adaletin ehemmiyeti, insanoğluna, kâfir bile olsa zulmedilemez.

Zaman tanzimi ve günlük programın ehemmiyeti.

Günlük meşguliyetlerimiz arasında ibadet, tefekkür ve helal rızık temini hiç ihmal edilmemelidir.

Malayaniden kaçınmak gerek.

Ahiret için her an hazırlıklı olmalı.

Helal yoldan olmak kaydıyla kişi lezzetini arıyabilir.

Merak edeceklere şunu da kaydetmede fayda var: Suyûtî'nin *İtkân*'da kaydettiğine göre, bazı rivâyetlerde, Tevbe sûresinin 112'inci âyeti, Mü'minûn sûresinin 1-11 âyetleri, Ahzâb sûresinin 35-47 âyetleri de Suhufu İbrahim'de geldiği belirtilmiştir.[339] Şehristânî, bu Suhuf hakkında şu kaydı düşer: 'Hz. İbrahim aleyhisselam'a indirilen Suhuf, Mecusîlerin işledikleri bazı bidatler sebebiyle semâya kaldırıldı."[340]

---

338 Suyutî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6,341; Şehristânî, el-Milel, 2,47.

339 İtkân 1,39

340 Şehristânî, el-Milel 2,47

HZ. İBRAHİM'DE AİLE TERBİYESİ

TEMHİD

Kur'ân-ı Kerim'de, Hz. İbrahim'le ilgili âyetlerde sıkca karşımıza çıkan bir husus, Hz. İbrahim'deki âile endişesidir. O, her fırsatta âilesini düşünmekte, onların hem dünyevî, hem uhrevî meselelerinin peşine düşmekte, dua etmekte, tedbir almaktadır. Nitekim Onun âile ve hânedânına karşı olan düşkünlüğünü daha önce belirtmiş, bilhassa babasını kurtarabilmek için nasıl çırpındığını göstermiştik.

Onun evlatlarına olan ilgisi babasına olandan geri değil. Şöyle ki, Cenâb-ı Hak, kendisine bir lütufta bulunacağını haber verince, aynı şeyi çocukları için de istemesi, söylediğimiz hususu te'yîd eder: "Allah: "Seni insanlara imam yapacağım" demişti, o: "Soyumdan da!" dedi."

Cenâb-ı Hak, bu duayı reddetmez, ancak, zürriyetinden gelecek zâlimleri istisna eder: "Zalimler benim ahdime erişemezler."[341]

Keza, duaları ile ilgili bahiste görüldüğü üzere, ailesinin dünya ve ahirette hayra kavuşmaları için yaptığı yakarışlar da onun ailesine olan ilgisini ispatlayan hususlardır.

---

[341] Bakara 124.

İşte bu canlı ve şuurlu aile ilgisi Onu ideal bir aile terbiyesine sevk edecektir. Çünkü, dua bir ideal tesbitidir, yapacağın iş, gideceğin istikamet hususunda bir şuurlanmadı. Dua ile taleb edilen şeyin gerçekleşmesinde zaruri olan dünyevî teşebbüsler, esbaba tevessüller şarttır. Öyleyse aileye karşı duyulan şefkat ve merhametin gerektirdiği en mâkul iş, onların dünya ve ahiretlerini kurtaracak tedbirler ve faaliyetlerdir. Sadece dünyevi konforlarına veya eğlencelerine yönelik endişe ve tedbirler, bu sadedde yeterli değildir. Bu sebeple Hz. İbrahim, ailesine olan o engin şefkatinin sonucu olarak, onların dünyevî ve uhrevî terbiyelerine birlikte ehemmiyet vermiş ve bizlere terbiyede takip edilmesi gereken ideal esasları vazetmiştir.

1- AİLE TERBİYESİNDE ÖNCELİKLER

Aile terbiyesi dediğimiz zaman, pek çok teferruatı göz önüne getirmemiz gerekir. Şüphesiz burada, bütün o teferruatla Hz. İbrahim'in irtibatını kuracak değiliz. Ancak Kur'ân-ı Kerim'in Hz. İbrahim'le ilgili âyetlerinde yer verilmiş olan âile terbiyesi ile ilgili bir kısım ana meselelere dikkat çekmemiz gerekmektedir. Böylece, Onun hayatımızın en mühim meselelerinden biri olan, aile terbiyesi meselesinde, bize ne gibi mesajlar sunduğunu görmüş olacağız.

A- Ailesine Yer seçimi

Hz. İbrahim'in hayat macerası içerisinde, ailesini mukaddes belde olan Mekke'ye yerleştirmesi, tesadüfî bir hâdise değildir. Bu, şuurlu bir planın bir parçası, belki de ilk adımı-

dır.[342] Onun için meselemize buradan başlamak istiyoruz. İşte âyet-i kerime (mealen): "Rabbim! Ben çocuklarımdan bir kısmını, namaz kılabilmeleri için Senin mukaddes evinin yanında, ziraate elverişsiz bir vâdiye yerleştirdim."[343]

Bu âyette başlıca üç mesaj var:

– Terbiyede öncelikle, çocukların diyanetini düşünmek, dinî terbiyelerini birinci planda ele almak.

– Bu terbiyevî hedefin gerçekleşmesinde çevre şartları başta gelen müessirlerden biridir.

– Çevrenin iktisadî yönü de düşünülmelidir.

Şimdi, âyette yer verilen çevre ile ilgili hususiyetleri açıklayalım.

a) Mescide Yakınlık

Hz. İbrahim, ailesini Beytullah'a yakın bir yere yerleştirmiştir. Beytullah, her şeyden önce bir mâbettir. Ancak aynı zamanda belli bir inancı paylaşan insanların en azından ibadet maksadıyla toplanmalarına, bu toplanma sırasında karşılıklı fikir alış-verişi ve kültürel kaynaşmalara ve hatta ticari muamelelere imkan veren, bir başka ifadesiyle, içtimaîliğin bütün buudlarında yoğunluğun fevkalade artmasını sağlayan bir mekan, bir merkezdir.

Her mescit Allah'ın evi sayıldığına göre,[344] Hz. İbrahim'in yolundan gidenler, ailelerinin —ezan sesi duyulabilecek kadar[345]— mescide yakın olmasına dikkat etmelidir.

---

342 Mekke'ye gelişin ilahî bir yönlendirme olması, hükmümüzü cerhetmez. Çünki, terbiyevî esasları vermede Cenab-ı Hakk'ın, kasıd ve gaye gütmediğini söyleyemeyiz.

343 İbrahim 37.

344 Muhammed İbnu Muhammed, *Cem'u'l-Fevâid*, Medine, 1961, 1, 1781 (1241.h.).

b) Çevrenin İktisadî Yönü

Âyette, Mekke'nin ziraate elverişsiz bir yer olduğu ve seçimin "namaz kılabilmeleri" gerekçesine bağlandığı görülüyor. Buradan hareketle ziraate elverişli olmayan çevrenin diyanete daha muvafık olduğu hükmünü çıkarabiliriz. Ziraate elverişli yerlerin, nefsin hoşuna giden cazibesi: yeşillikler, gölgelikler, çiçekler, meyveler, zirâî meşguliyetler, kişiyi mânevî yoğunluktan alıkoyabilir.

Hemen belirtelim, bu yorumdan yola çıkarak İslâm'ın ziraate karşı olduğu hükmü çıkarılamaz. Zira, ziraate teşvik edici hadisler ve âyetler de var. Ancak, buradan hareketle, ziraî şartların, maneviyatın inkişafı noktasında, şuurlu olunmadığı takdirde, bir kısım riskleri taşıdığını söyleyebilir, bu âyetin o meselede dolaylı bir uyarı olduğunu, bu beşeri zaafa dikkat çektiğini belirtebiliriz. Nitekim, İslâm alimleri vaktin daha iyi değerlendirilmesinde Kur'an okumayı mı tercih etmeli, zikrullahla mı meşgul olmalı? sorusuna: "Sadece Allah rızasını arayanlar için zikir müreccahtır" şeklinde özetlenen cevap getirmişlerdir. Gerekçe olarak: "Zira, Kur'an onun zihnini cezb eder ve Cennet bahçelerinde dolaştırır. Kendini Allah'a verenin Cennete iltifat etmemesi, tek şeyi istemesi, tek şeyi zikretmesi gerekir" demişlerdir. Unutmayalım, Cennet tasvirleri bağ-bahçe tasvirleridir.[346]

Bu vesile ile hatırlatmada fayda var:

---

[345] Kaynak ve başkaca teferruat için *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye* kitabımıza bakılsın, s.421, 468-470.

[346] Daha geniş bilgi için *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi* nâm kitabımız görülmelidir *(7,202-204)*

* Kur'an'da Hz. Âdem'in iki oğlunda, kurbanı Allah tarafından kabul edilen "*müttakî*"nin (Maide 28) mesleği çobanlık, kurbanı kabul edilmeyen ve kardeş kâtili olan Kâbil'in mesleği ise ziraatçiliktir.[347]

* Yine Kur'an'da, kıssaları anlatılan iki kişiden biri zengindir ve her türlü üzümlerin bulunduğu iki bağı vardır ve etrafı da, asma ve hurma ağaçlarıyla çevrilidir. Zenginlik adamı şımartır, Allah'a karşı gaflet ve nankörlüğe düşer, arkadaşının nasihatı da fayda vermez, sonunda bütün malını kaybeder. (Kehf 32-34).

* Keza Kur'an, Kalem sûresinde daha da teferruatlı olarak anlattığı bir "Bahçe sahipleri"nin helak olma kıssalarında çiftlik sahibi olan kimselerin düşebileceği yanlış düşünce ve davranışları gözler önüne serer (Kalem 17-33).

* Keza tarihte helake uğrayan Sebe kavminin de Kur'an'da ziraat ve bahçecilikte çok ileri gitmiş bir millet olarak tasviri (Sebe 15-17).

* Ve başka âyetler (Ashâbu'l-Eyke örneği de (Şu'arâ 176, Sâd 13) ve saire de buraya dahil edilebilir. Zira *eyke* ağaçları sık, bir birine örülmüş koruluk mânasına gelmektedir.[348]

Bütün bunlar göz önüne alındıkta ziraatçiliğin, mâneviyat ve dinî tefekkürden uzaklaştırmada, diğer mesleklere nazaran, daha fazla bir rol ve tesir sahibi olduğu söylenebilir.

Şu halde Hz. İbrahim'in ailesini *daha iyi kulluk yapsınlar diye* ziraate elverişsiz bir yere yerleştirmesi hâdisesi, ubudiyet meselesinde çevre şartlarına karşı şuurlu olunması hu-

---

347 İbnu Kesir, Tefsîr 2,543.

348 İbnu Manzur 10,394

susunda İbrahimîlere ciddî bir mesaj ve uyarı olarak anlaşılmalıdır.Tekraren söyleyelim: Bu uyarıları "*Kur'an ziraate karşıdır*" şeklinde yorumlamak yanlış olur. Ziraatçiler bu mesleğin böylesi bir zaaf ve yönü olduğunu bilince ziyade bir hassasiyetle melhuz zararları telafi edilir.

Ancak, konunun tam anlaşılması için, bütün bu Kur'anî ve nebevî uyarılara insanlığın şu müşahedesini de ilave etmek isteriz: Bilhassa zamanımızda, iktisadî hayatını ziraat merkezli yapan milletler geridir ve nispeten fakirdir. Ticarete, sanayiye ağırlık verenler terakkinin başını çekmektedirler. Öyleyse ziraat aleyhine görünen dinî ifadeleri: ***"Ziraatin meyve ve çiçekli cazibesi sizi aldatıp rahâvete atmasın, medeniyet yarışmasında ticaret ve ilme ve onun uygulaması demek olan teknolojiye de önem verin"*** şeklinde nebevî bir mesaj olarak da anlayabiliriz. Böyle anlamak hem daha doğru, hem maslahatımıza daha uygundur.

Gerçekten terbiyede, çevrenin ne kadar büyük bir önem arz ettiğini eğitimciler çok iyi bilirler. Bu konuyu **Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye** kitabımızda yeterli miktarda açıkladığımız için[349] burada teferruata girmeden bir sosyologdan birkaç cümle kaydedeceğiz: "Fert, içtimaî vasıflarını mektepten almış olduğu formasyona değil, muhitine has şartlara borçludur... Kültür, mekteple ilgili bir hâdise olmaktan ziyade, muhîte bağlı bir hâdisedir... Muhît kültürel değerlerin kalıbıdır... Mekteb, kültürün bir unsurudur fakat kültür problemini mektebin halledeceği düşünülecek olursa, onun fonksiyonu hususunda aldanılmış olur."[350]

---

[349] A.e. s. 373 ve devamı.

[350] Malek Bennabi, Perspectives Algeriennes, Cezâir, 1964, s.41,43.

Evet, Hz. İbrahim, ailesini azami mertebede ibadet yapabileceklerine inandığı bir muhite yerleştirmiştir.

c) Emîn Bir Çevre

Hz. İbrahim'in, evlatlarını yerleştirdiği, muhitin bir vasfı "ibadete elverişli olma" ise, diğer bir vasfı da "emniyetli olması"dır. Çünkü bu belde için "Rabbim bu beldeyi emîn kıl!"[351] diye talepte bulunmuştur. Nitekim, insanın, kulluk dahil, maddî-manevî her çeşit şahsiyetini gerçekleştirebilmek için libas, gıda, nikah kadar, can emniyetine de ihtiyaç vardır. Kişi, mal, can, ırz, fikir ve inanç gibi şahsiyetini tamamlayan hususlardan birinde hürriyet veya emniyetini kaybedecek olursa, hayat esarete dönüşür ve çekilmez olur, yaratılış gayesi gerçekleşmez, gerçekleştirilemez. Bu sebeple olacak ki, Hz. İbrahim aleyhisselam, kendisini sevenlere ve hanîf dinine tâbi olanlara, bizlere, işin başında bir uyarı olmak üzere, emniyetli bir yurt hedefi gösteriyor. Kıldığı namazı, tuttuğu orucu, sakındığı alkol, taşıdığı kıyafeti vs. için takibata uğrayan Müslüman emniyetli bir yerde değildir.

d) İçtimaî Muhît

Hz. İbrahim, çocuklarını ibadete en elverişli bir yere yerleştirdikten sonra, onları candan sevecek içtimaî bir çevrenin oluşmasını aynı âyetin devamında Allah'tan talep eder: "Rabbimiz, insanların gönüllerini onlara meylettir..."

Buradan anlıyoruz ki, ideal çevreyi teşkîl eden şartlardan biri ve hatta en başta gelenlerinden biri, kişiyi sevenlerden meydana gelen bir cemaattir. Dahası, bazı hadisler, Mü'mini,

---

351 İbrahim 35

İslâm'ın gereklerini rahatça yaşayabileceği, menfi çevre tesirlerinden emîn yer mânasına[352] müşriklerden "ateşleri birbirini görmeyecek kadar uzakta" oturmaya davet etmiştir.[353]

B- Rızkın Te'mini

Hz. İbrahim, çocukları için sosyal çevre ile beraber, onların rızıklarını da düşünmüştür: وَارْزُقْهُم مِّنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ "Rabbimiz! şükretmeleri için onları meyvelerden rızıklandır."[354] Evet, İbrahim ailesi, ekine elverişli olmayan bir yerdedir, ancak, "meyveler"le rızıklandırılması gerekmektedir. Yani iktisâdî durum iyi olmalı, öyle iyi olmalı ki, rızkı arasında, ziraatın olmadığı bir yerde bile ziraatle elde edilebilen "meyve" bulunmalıdır. Ziraate elverişli olmadığı belirtilen bir yerde "meyveler"in talebi, bu maksadı gerçekleştirecek iktisadî şartlar için gerekli tedbirleri almak mânasına ilahî bir irşat olarak anlamamız gerekiyor. Nitekim Kureyş sûresi, Mekke halkının, yaz ve kış ticaretiyle, çok güzel rızıklandırıldığını belirtir.

C- Dinî Şuur

Burada dikkat çekilecek bir husus, rızkın Allah'tan şükür için talep edilmiş olmasıdır. Evet her çeşit rızkın verilişinin asıl gâyesi şükürdür, kulluktur. Mü'min, yaratılış sebebinin ubudiyet, hayatın gayesinin Allah'a kulluk etmek olduğunu bilir. Dolayısiyle, hayatın devamı için muhtaç olduğu bütün

---

352 Bu hususta daha geniş açıklama için *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye* kitabımıza bakılmalıdır, s.375-379.

353 Ebu Davud, Cihad 104; Nesâî, Kasâme 25 (8,36).

354 İbrahim 37.

maddî rızıklar sadece ve sadece şükür içindir; zevk, eğlence, nefsânî isteklerin tatmini için değildir. Nitekim bir âyet-i kerimede, Cenab-ı Hak, Cin ve insanları sadece ibadet için yarattığını belirttiği gibi[355] devamında ve bir başka âyette[356] insanlardan bir rızık istemediğini Kendisini doyurmalarını da istemediğini[357] belirtmekte, mü'mine, nazarında hiçbir şeyin ibadet maksadının önüne geçmemesi gerektiğini ihtar etmektedir.[358] Hatta bir başka âyet,[359] kıyam (ayakta durma), kuud (oturma) ve yan yatma hallerinde zikri irşat eder. Bu, bir bakıma, kişinin bütün hallerinde kulluğa uygun ideal yaşayışın ihtarıdır. Bu, insanların hep ibadet yapacağı mânasına gelmez, ama, bütün hayatını ibadet manasında sürdürebileceğini iş'ar eder. Yani, farzlarını eda, haramlardan kaçınma ve sünnet-i nebeviyeye ittiba yoliyle —uyku, eğlence, sohbet vs. meşru adât dahil— bütün hayatî faaliyetlerin ibadete tahvili mümkündür, bu manayı te'yîd eden hadisler, ülemanın açıklamaları mevcuttur.

Hz. İbrahim, daha çocuklarını yerleştirme ve içtimâî muhit te'sîs etme, hayat kurma safhasında, kazanılacak rızkın şükür için kazanılması gereğini hatırlatıyor. Bu davranış bizim için gerçekten ibret alınacak bir noktadır. Günümüzün maddede boğulmuş, bu incelikleri anlamaktan uzaklaşmış, bu sebeple bu İbrahimî mesajı yadırgayacak insanları bile çıkabilir. Biz böylelerine, hayat planını bu esas üzerine yapma-

---

355 Zariyat 56.

356 Tâ-Hâ 132.

357 Zariyât 57.

358 Bediüzzaman merhum, bu âyetten: "*Rızkını kazanma bahanesiyle ibadetin ihmal edilmemesi gereğinin ders verildiğini* anlar (Lem'alar, 28. Lem'a, 2. Nükte 2. Vecih).

359 Al-i İmrân 191.

yanların, cemiyet içinde, çok kirli işlerine rüşvet, zimmet, hile, sahtekârlık gibi çeşitli suistimallerine her gün şahit olunduğunu hatırlatırız. Cemiyetimizi boğma derecelerine ulaşan bu kirlilikleri başka izah yolu varsa buyursunlar, yapsınlar.

Tekrar ediyoruz: İbrahimî mesaj, bizi, yeni nesillerin hayat planlarını kulluk esası üzerine yapmaya davet ediyor.

*** Namaza Öncelik**

Hz. İbrahim, çocuklarını, ibadet etsinler diye ziraate elverişsiz bir yere yerleştirdiğini ifade eden —yukarıda kaydettiğimiz— Kur'anî bahsin devamında, Cenab-ı Hakk'ı bazı sıfatlarıyla sena ettikten sonra taleplerine geçer ve öncelikle ubudiyette muvaffakiyet talep eder, hem kendisi ve hem de evlatları ve zürriyyeti için:

رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلاَةِ وَمِن ذُرِّيَّتِي رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ

"Rabbim! beni ve çocuklarımı namaz kılanlardan eyle. Rabbimiz duamı kabul buyur!"[360]

Daha önce de temas edip gösterdiğimiz üzere, Hz. İbrahim'in bütün faaliyetleri, tedbirleri, ilgileri tevhit ve ubudiyet merkezlidir. Ve Ona, "Halîliyyet" gibi müstesna yüce bir makamı kazandıran da budur. Yeri gelmişken belirtmek isteriz: Kur'ân-ı Kerim, aile terbiyesinde namaz öğretimine öncelik verilmesini âmirdir. Bir âyette Hz. Peygamber'e şu direktif verilir: "Ehline namaz kılmalarını emret, kendin de onda devamlı ol! Biz senden rızk istemiyoruz, sana rızık veren Biziz."[361]

---

[360] İbrahim 40.

[361] Tâ-Hâ 132.

Hz. Peygamber, Aleyhissalatu Vesselâm da, ceddi Hz. İbrahim gibi, dinde namaza müstesna bir yer verecek, namazı, "dinin direği"[362] ilan edecektir. Hayatında nâdir yaptığı bedduanın biri, Hendek savaşı sırasında birkaç vakit namazının kazaya kalmasına sebep olan müşrikleredir: "Orta namazını kılmamıza mâni olan müşriklerin evlerini ve kabirlerini Allah ateşle doldursun."[363]

Hz. İbrahim, Allah'ın emri ile Ka'be'yi inşa sırasında, oğlu İsmail'le birlikte dua ederler ve bu dualarında hem kendileri ve hem de arkadan gelecek nesil ve hânedânları için ubudiyet ağırlıklı taleplerde bulunurlar (meâlen): "İbrahim ve İsmâil, Ka'be'nin temellerini yükseltiyordu. "Rabbimiz! Yaptığımızı kabul buyur. Şüphesiz ki, Sen, hem işitir, hem de bilirsin!" dediler. Rabbimiz! İkimizi Sana teslim olanlardan kıl, soyumuzdan da Sana teslim olanlardan bir ümmet yetiştir. Bize ibadet yollarımızı göster, tevbemizi kabul buyur, çünkü, tevbeleri daima kabul eden, merhametli olan ancak Sensin. Rabbimiz! İçlerinden onlara Senin âyetlerini okuyan, Kitabı ve hikmeti öğreten, onları her kötülükten arıtan bir peygamber gönder. Doğrusu güçlü ve hakîm olan ancak Sensin..."[364]

Evlatlarına ve hatta, neslinden kıyamete kadar gelecek bütün torunlarına şefkat duyan, iyiliklerini arzu eden bir kimsenin, onlar lehine yapacağı en güzel dua, dilek ve yakarış, onların kullukta hususan namazda ve diğer sâlih amellerde başarılı olmalarıdır, mala saltanata ermelerini dilemek değildir, Hz. İbrahim bunu sünnet kılmıştır, kişinin, gelecek nesilleri için böyle bir nokta-i nazar sahibi olması gereğinin tespiti İbrahimî mesajların mühimlerindendir.

---

[362] Suyutî, el-Câmi'u's-Sağîr, (Feyzu'l-Kadîr ile birlikte), 4,248.

[363] Buhari, Cihâd 98, Megâzi 29; Müslim, Mesâcid 202-206.

[364] Bakara 127-129.

D- Mağfiret Talebi

Ubudiyet sadece namaz demek değildir. Namazı kılmada muvaffakiyete erenlerin gerçek kulluğu yakalamak, ebedî kurtuluşa ermek hususunda yanılgıya düşmemesi gerekir. Namaz tek başına bu hususta garanti sağlamaz. Nitekim, hadîste, Peygamber dahil, hiçbir kimsenin ameliyle cenneti kazanamayacağı, ancak ve ancak Allah'ın rahmet ve mağfiretiyle kurtuluşa erilebileceği kesin bir üslubla ifade edilmiştir.[365] Öyle ise, namazın talep edildiği bir fırsatta, hedefe ulaşmak için, onun tamamlayıcısı durumunda olan mağfiretin zikri de enseptir. Namaz takdim edilirken, mağfiretin tehir edilmesi, namazı kılarak mağfiret talebinin daha makbul olacağına bir delil olabilir. En çok okunan dualarımız arasında yer alan şu dua bize Hz. İbrahim'den yadigar kalmıştır: رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ

"Rabbimiz! Beni, annemi ve babamı ve mü'minleri hesap günü mağfiret eyle!"[366]

Hz. Peygamber'in bir beyanına göre, Hz. İbrahim, kıyamet günü babasıyla karşılaşacak ve yine merhamete gelerek Allah'a müracaat edip: "Ey Rabbim! Sen bana tekrar diriltilme gününde beni rüsvay etmeyeceğine dair vaatte bulundun, babamın rahmetten uzak kalmasından daha büyük bir rüsvaylık olur mu?" diyecek. Cenab-ı Hak: "Ben Cenneti kâfirlere haram kıldım" diyerek talebi reddedecektir.[367]

---

[365] Buhari, Rikak 18, Marda 19; Müslim, Münâfikûn 71-78.

[366] İbrahim 41.

[367] Buhari, Enbiya 8.

Bu âyette iki önemli İbrahimî mesaj var:

1) Aile bağı ciddî bir bağdır. Kişi yakınlarının ebedî kurtuluşu için ne kadar çalışsa, gayret gösterse yine de azdır. Bize üsve olan Hz. İbrahim, babası için gayretini ahirete kadar uzatmaktadır.

2) İman her şeyin başıdır. Küfür araya girdiğinde, bütün râbıtalar kopmaktadır. En büyük bir peygamberin, Halilullah'ın bile en yakınına, babasına —aradaki küfür sebebiyle— hiçbir şefaati olmamaktadır.

Öyleyse, mü'minler pek muhtaç oldukları İbrahimî kurtuluşa erebilmek için dünyevî münasebetlerinde iman kardeşliği-küfür düşmanlığı muvazenesini esas almalıdırlar.

E- Meslekte Yüksek İdeal

Hz. İbrahim, çocuklarını terbiye ederken, herhalde, sadece bir kısım dualarla ifade ettiği ehl-i salat olmalarını,[368] sâlihlerden olmalarını[369] istemekle kalmamış, dünyevî yaşayışları ve meslek durumlarıyla da ilgilenmiş olmalıdır. Bu hususta en güzel ipucu, Cenab-ı Hakk'ın kendisine: "Seni imam yapacağım" dediği vakit yaptığı taleptir: "Neslimden de imam yap!" Bu, bir nevi dünyevî meslek talebidir. Hz. İbrahim, evlatları için imam olmalarını yani halka önder olmalarını talep ediyor. İmamlık kendi mesleğidir, çocukları için de bunu talep etmiştir. Gerçekten de İbrahimî nesilden nice peygamberler çıkmıştır: Hz. İsmail, Hz. İshak, Hz. Yakub, Hz. Musa, ... Hz. İsa, Hz. Muhammed (salavatullahi aleyhim ecmaîn) en parlak halkalardandır.

---

[368] İbrahim 40.

[369] Saffât 100.

Şu halde Onun bu duası, müminlere ciddi bir mesajın kaynağı olmaktadır: "Çocuklarının meslek durumu düşünülmelidir, ayrıca meslekî seçim ve yönlendirmede en ideal ve en itibarlı olanlar göz önüne alınmalıdır." İslâm ülemasının, bu meselede babanın, çocuğuna, kendi mesleğinden daha düşük bir meslekte yetiştirmesinin mekruh olacağı"[370] hükmünü verirken, bu İbrahimî prensipten hareket etmiş olmaları da mümkündür.

Bugün bile, insanlar nazarında en yüksek meslek devlet başkanlığı ve buna yakın olan siyasî makamlardır.

F- Terbiyevî Alâka

Hz. İbrahim'in, bir baba olarak, ailesiyle ilgisi iyi bilinmeyen hususlardan birisidir. Bir kısım rivâyetlerde, Onun, hanımı Hz. Hâcer'i, oğlu İsmail'le tek başlarına çöle bıraktığı, ondan sonra onları nâdiren ziyaret ettiği ifade edilmiştir. Nitekim, daha önce de kaydettiğimiz üzere, bir rivâyette Onun Mekke'ye ailesini bıraktıktan sonra üç sefer uğradığı mevzubahistir.

Bu bilgiler âyet veya sahih hâdise dayanmadığı için ihtiyatla karşılanması gerekir. Ayrıca bu nevi rivâyetler, —daha önce örnekleriyle gösterdiğimiz üzere— te'lif ve te'vili oldukça zor bir kısım tezatlardan da hâli değiller. Yani hangi açıdan bakarsak bakalım, bu rivâyetlere dayanarak —bilhassa örfe, alışılmışa, olması gerekene veya beşerî fıtrata aykırı— kesin hükümlere gitmekten kaçınmak gerekir. Hal böyle olunca, geçmişi kısmen aydınlatabilmek için, bu rivâyetler

---

370 Üstrûşenî, Ahkâmu's-Sığâr, 1,215-216. Bu mevzuda teferruat için İslâm'da Çocuk Hakları adlı kitabımız görülebilir, s.91-93.

kargaşası içerisinde ma'ruf ve me'lûfa muvafık olanların —mevzu veya münker (çok zayıf) olmamak şartıyla— tercih edilmesi gerekir. Aslında hadis usulü ilmi de bunu gerektirir.

İşte bu rivâyetlerden bir kısmı Hz. İbrahim'in, Mekke'deki ailesine olan aylık ziyaretinden bahsetmektedir. İbnu Hacer'in Ebu Cehm'den kaydettiğine göre, "Hz. İbrahim aleyhisselam, Hz. Hâcer'i Burak'a binerek her ayda bir kere ziyaret etmekte, sabahleyin Mekke'ye gelip ziyaretini yapmakta, kaylûle vakti içerisinde[371] Şam'daki evine dönerek orada kaylûle yapmaktadır." Bu rivâyeti kaydeden İbnu Hacer, Fâkihî'nin, Hz. Ali radıyallahu anh'tan, benzer bir rivâyet kaydettiğini ve bunun sıhhat yönüyle hasen derecesinde olduğunu belirtir.[372]

Bütün hayatı hârikalarla dolu olan Hz. İbrahim'in, aileye terbiyevî alaka hususunda, millet-i İbrahimiye'ye bir örnek bırakması için, her ay "Burak"la ailesini ziyarete gelmesi gibi bir ilahî mazhariyetle taltifi yadırganmayacak, vukuatın İbrahimî tabiatına uygun bir durumdur. Aksi halde, küçük yaştaki oğlu İsmail'de —kurban hâdisesi sırasında görülen— kemal mertebesindeki kulluk ve teslimiyet hâlini izahta tekellüfe düşerdik.

---

371 *Kaylûle*, öğle uykusuna denir. Kuşluktan ikindi vaktine kadarki zaman dilimi, kaylule uykusunun vaktidir, kuşluktan önceki veya ikindiden sonraki uyku kaylule değildir, mekruhtur. (Bak. Bediüzzaman, Lem'alar s.256; İbnu'l-Esîr, en-Nihaye 4,132; Münavi, Feyzu'l-Kadîr 4,531).

372 İbnu Hacer, Fethu'l-Bâri 6,212. Bu vesile ile, rivâyetlerde gelen bazı farklılıkları te'lifen şu da söylenebilir: Hz. İbrahim, İsmail'in en az mürahık ve hatta büluğ çağına kadar ayda bir kere uğramış, daha sonra gelme işine ara vermiştir. Büluğdan sonra zaten baba üzerinden terbiyevî alaka vecîbesi düşer. Kurban hâdisesi de büluğdan önceki bir hâdisedir. Evlenme büluğdan sonraya ait bir hâdise.

Şu halde, Hz. Peygamber Aleyhissalatu vesselam'da görülen günlük ailevî ilgi, ideal olan ilgi ise de, Hz. İbrahim'de görülen aylık ilgi, bunun müsâmaha ile karşılanabilecek azami müddetini belirler. Terbiye yaşında çocuğu olanların, bu İbrahimî sünneti esas alarak, ayrılık müddetini daha fazla uzatmamaya çalışmaları gerekir. Veya en azından, fazla ayrılığın, marazî hallerin gelişmesine sebep olacağını bilerek, zararı asgariye düşürücü tedbirleri artırması, bir başka ifade ile bu meselede şuurlu ve uyanık olması gerekmektedir.

*** Çocuklarına Vasiyet**

Hz. İbrahim, aile reislerinin, aile fertleri karşısındaki terbiyevî sorumlulukları hususunda da güzel bir örnek bırakmıştır: Onların hayatlarının sonuna kadar dinî istikameti muhafaza etmeleri için yakından ilgi göstermek, gerekli tedbirleri almak.

Uygun bir mahallin seçimi öncelikli bir tedbir ise de yeterli değildir. Bu tedbirin, mütemadî uyarılar, hatırlatmalar, nasîhatlar —ve hatta gerekir ve ihtiyaç duyulursa— murakabelerle takviye edilmesi gerekmektedir. İşte Hz. İbrahim menşeli Kur'anî örnek:

وَوَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللّهَ
اصْطَفَى لَكُمُ الدِّينَ فَلاَ تَمُوتُنَّ إَلاَّ وَأَنتُم مُّسْلِمُونَ

"İbrahim, şunu oğullarına vasiyet etti, Yakub da: 'Oğullarım! Allah, bu dini size seçti, siz de ancak O'na teslim olmuş olarak can verin' dedi."[373]

---

[373] Bakara 132.

Hz. İbrahim'in burada tavsiye ettiği şey, bir önceki âyette zikredildiği üzere Allah'ın: "Teslim ol!" emrine verdiği teslimiyet cevabıdır: "Alemlerin Rabbına teslim oldum![374] Hz. İbrahim'in çocuklarına yaptığı "Alemlerin Rabbına teslimiyet tavsiyesi"nin hemen arkasından kaydedilen Hz. Yakub'la ilgili kısımda, görüleceği üzere, İbrahimî tavsiyenin nasıl olduğu hususundaki merakımızı izale edecek açıklıktadır: Ölünceye kadar İslâmî çizgiyi muhafaza. Şu âyetlere de bu nazarla bakalım: Hani ona (İbrahim'e) Rabbi: "(Benim emrime) teslim ol!" demişti O da: "Âlemlerin Rabbına teslim oldum." demişti. İbrahim bunu oğullarına ve Yakub'a vasiyet etti: "Ey oğullarım! Hiç şüphe yok ki, Allah bu dini sizin için seçmiştir. O halde siz ancak Müslümanlar olarak can verin!" dedi. Yoksa Yakub'a ölüm hali geldiği vakit, siz orada mıydınız? Hani Yakub oğullarına: 'Benden sonra neye ibadet edeceksiniz? diye sormuştu. Onlar: "Senin ilahına, ataların İbrahim'in, İsmail'in ve İshak'ın ilahı olan Allah'a ibadet edeceğiz.' demişlerdi" (Bakara 2/131-133)[375]

Yani aileye müteallik terbiyevî ilgi, muayyen bir zaman dilimine has, geçici bir alâka değil, ölünceye kadar devam edecek, mütemâdî, kesintisiz, "beşikten mezara" kadar devam edecek bir alâkadır ki bugünün tabiriyle yaygın eğitim denmektedir. Bu alâkanın büluğ yaşına kadar olan safhası vâciptir, en ehemmiyetli olanıdır, aile reisi bundan Allah'a karşı sorumludur.[376]

---

[374] Bakara 131.

[375] Âyette geçen "Yoksa Yakub can verirken siz yanında mıydınız?" ibaresi, hem Hz. Yakub'un hem de atası Hz. İbrahim'in bu tavsiyeyi ölüm anında da yaptığına dikkatimizi çekmeye yönelik ilahî bir uyarı olsa gerektir.

[376] Tahrîm 6, Şûra 45, Zümer 15. Bu âyetler ailenin terbiyevî sorumluluğunu aile reisine yüklemektedir. Konu ile ilgili teferruat, *İslâmda Çocuk Hakları,*

*** Oğlunu Kurban**

Hz. İbrahim gibi, aile efradının endişesiyle dolup taşan, şahsi menfaati veya şahsının mazhar olacağı bir nimet mevzubahis olduğu zaman derhal ailesini, neslini, hatta gelecek hânedânını hatırlayıp, onlar için de taleplerde bulunan bir kimsenin bize intikal eden en çarpıcı, en unutulmaz, en ibretli, "hissiyatı en çok tahrik ederek" hayal, akıl, şefkat, tefekkür gibi nice manevî cihaz ve letâifi harekete geçiren mesajı, oğlunu kurban etme hâdisesi olmalıdır. Bu hâdise, bizzat Cenâb-ı Hakk'ın ifadesiyle, "el-belâu'l-mübîn (apaçık bir imtihân)"dır.[377]

Kur'ân-ı Kerim, bu hâdisenin vereceği ibret ve mesaja daha bir güç katmak için olacak, Hz. İbrahim'in ailesine olan müşfik alâkasını —gösterdiğimiz üzere— tekrarla işlemiş ve bir kısım teferruata inmiştir.

Ailesine fazla bir ilgi ve şefkat duymayan —veya duymuş olsa bile bize yeterince duyurulmamış, anlatılmamış— bir kimsenin çocuğunu kurban etmesi haber verilseydi, böylesi bir haberin etkisi muhakkak ki, Hz. İbrahim'inki kadar derin, ibretamiz ve düşündürücü olmazdı.

Ama evlat düşkünü, hatta yalvar yakar Rabbine yaptığı dualarla evlat talep eden bir zatın: Hz. İbrahim'in, ileri bir yaşta, bu duaları bereketine elde ettiği oğulcuğunu, rüyada aldığı bir işaret üzerine gözünü kırpmadan, zerre kadar tereddüt göstermeden, anında, kurban etmek üzere bıçağın altına yatırması Onun Kur'an'da övülen ihlasının, Allah'a teslimiyeti-

---

Kur'an'da Çocuk Terbiyesi, İslâm'da Temel Eğitim Esasları gibi terbiyeye müteallik eserlerimizde dercedilmiştir.

377 Saffât 106.

nin, lekesiz tevhît anlayışının bizler tarafından daha iyi anlaşılmasında ikna edici yardımcı unsurlardır. Hz. İbrahim, bu mihenk ve ölçüler ışığında tanındığı takdirde Onun getirdiği mesajın gerçek buudu anlaşılabilir.

Evet, Kur'ân-ı Kerîm, hâdiseyi şöyle tasvir eder: "(İbrahim:) 'Rabbim! Bana sâlihlerden olacak bir çocuk ver!' diye yalvardı. Biz de ona yumuşak huylu bir oğlan müjdeledik. Çocuk kendisinin yanı sıra yürümeye başlayınca: 'Ey oğulcuğum! Doğrusu ben uykuda iken, seni boğazladığımı görüyorum, bir düşün ne dersin?' dedi. 'Ey babacığım! Ne ile emr olundunsa yap! İnşaallah sabredenlerden olduğumu göreceksin' dedi. Böylece ikisi de Allah'a teslimiyet gösterip, babası oğlunu alnı üzerine yatırınca, Biz: 'Ey İbrahim! Rüyayı gerçek yaptın. İşte Biz, iyi davrananları böylece mükâfatlandırırız' diye seslendik. Doğrusu bu, apaçık bir imtihan idi. Ona fidye olarak, büyük bir kurbanlık verdik ... Sonra gelenler içinde, İbrahim'e selam olsun' diye ona iyi bir ün bıraktık. İşte iyileri böyle mükafatlandırırız. Doğrusu o, mü'min kullarımızdandı."[378]

Evet bir kere daha tekrar etmenin yeri geldi: Hz. İbrahim'in mazhar olduğu ilahî lütufların nerdeyse tamamı Onun, maruz kaldığı imtihanlardan yüz akıyla çıkması ve Allah'ı razı edecek irâdî başarılar sonunda kendisine mükâfat olarak verilmiştir.

G- Şefkat'in Yerinde Kullanılması

İbrahimî aile terbiyesine müteallik olarak buraya kadar kaydettiğimiz tespitlere dikkat edecek olursak, hepsinin bir

---

[378] Saffât 100-111.

noktada buluştuğunu görürüz: Aile efradına karşı taşınan fıtrî şefkat onların sâdece maddî konforları ve dünyevî istikballeri noktasında kilitlenmemiş, aksine, hem dünya ve hem de ahiretlerine teşmil edilmiştir. Dahası, uhrevî kurtuluşlarına öncelik verilmiştir.

Allah'a teslimiyet, O'nun rızasını aramak esas kılınmış, O'nun yoluna kurban etmek ve kurban olmak terbiyenin ekseni yapılmıştır.

Bu İbrahimî sünnette, "Gerçek hüsrana uğrayanlar, kıyamet günü kendilerini ve ailelerini hüsrana atanlardır" ilahî ihtarının[379] kişiye yüklediği dünyayı boynuzunda taşıyan sarı öküzünki[380] kadar ağır yükü hissetmiş kimsenin yapması gereken şeyler, atması gereken adımlar, alması gereken ön tedbirler var. Bu, aileye, evlada karşı yapılacak hayırların en iyisidir: Bu, onlara karşı taşınan şefkat duygusunun tam gereğini yapmaktır: Bu, onların dünyevî ve uhrevî kurtuluşlarını beraber ele almaktır. Aksi takdirde, sırf maddî konforlarını ve dünyevî istikballerini düşünme eksenine temerküz eden alâka ve tedbirler, fıtrattaki şefkatin suistimalidir, kötüye kullanılmasıdır, yani aile fertlerinin gerçek ihtiyaçlarının, dünya ve ahiret saadetlerinin temini için verilen alet ve silahı, onları ebedî ölüme sevkte kullanmaktır, kendimizi de ebedî hüsranımız demek olan onların sorumluluklarının altında ezmektir.

Dünyayı boynuzunda taşıyan sarı öküz yok. Ama annelerin ve babaların boynunda, —şâyet mezkur sarı öküz olsaydı onun sırtına isabet edecek ağırlıkta,— pek ciddî bir terbiyevî

---

[379] Zümer 15, Hacc 11.

[380] Bunu bir teşbih olarak kullandığımız açıkdır, elbette ki İslâm'a iftira edildiği gibi cismanî bir öküzün varlığı ne Kur'an'da ne de Hadîste sözkonusu değildir.

sorumluluk yükü var. Evet sorumluluk ağır, ama bunun mükafatı da ona göre pek büyük: Cennet ucuz değil, cehennem de lüzumsuz olmadığı gibi.

2- HANIMIYLA İYİ GEÇİM

Hz. İbrahim aleyhisselam'la ilgili kıssalarda geçen bir kesit, —Kur'an'da zikredilmemiş bile olsa— burada kaydetmeye değer: Hz. İbrahim'in ilk hanımı Sâre'ye karşı olan anlayışlı davranışı. Rivâyetlerde geçtiği üzere, Hz. Sâre, Firavun'un kendisine hizmetçi olarak bağışladığı Hz. Hâcer'i "Belki bir çocuğu olur da Hz. İbrahim'in gönlü hoş olur" düşüncesiyle kocasına bağışlar. Gerçekten de Hz. İbrahim, bu ikinci evlilikten bir çocuk sahibi olur: Hz. İsmail.

Sâre hanım, bir kadındır. Her hanım gibi o da, Hz. İsmail'in doğumundan sonra, Hz. Hâcer'e karşı kıskançlık duymaya başlar ve son derece rahatsız olur. Kocası Hz. İbrahim Aleyhissalatu vesselam'a, Hacer'le beraber yaşayamayacağını, onu bulunduğu yerden uzaklaştırmasını talep eder. Taberi'nin bir rivâyetine göre, bu sırada 90 yaşlarında olan[381] Sâre de Hz. İshâk'a sahip olur. İsmail'le İshâk kavga yaparlar. Bu kavgadan sonra Hz. Sâre, Hâcer'in bulunduğu yerden uzaklaştırılmasını talep eder

Hemen belirtelim ki, bu rivâyette Hz. İsmail'in, Mekke'ye gelmezden önce kardeşiyle kavga edecek yaşta olması, diğer rivâyetlere aykırı bir durumdur. "Vefakâr"lığı Kur'anî övgüyle tescîl edilen[382] Hz. İbrahim, Hz. Sâre'yi, ilk göz ağ-

---

381 Taberi, Tarih 1,249.

382 Necm 37.

rısını elbette kıracak değildi. Hâcer'i, "çocuk sahibi ol" diye zaten o bağışlamamış mıydı? Bu iyilik, iyiliğin ötesinde fedakarlık unutulmazdı elbet! Hz. İbrahim, Sâre'nin talebini yerine getirmek üzere, ilahî emrin de gereği olarak[383] Hâcer'i, bebek İsmail'le birlikte alıp, irşâd-ı ilahînin rehberliğinde, bugünkü Mekke'nin bulunduğu yer olan bir çöle getirip bırakır. Hz. İbrahim'in, hanımı Sâre'ye olan vefadarlık ve bağlılığını ispatlayan hatta bir sözünü iki etmediğini gösteren diğer bir delil, Hz. İbrahim'in, hanımı Hâcer'le oğlu İsmail'i ziyaretlerinde ortaya çıkmaktadır. Çünkü, Hz. İbrahim, onları ziyaret etmek üzere Hz. Sâre'den "izin" ister. Hz. Sâre, bu izni bir şartla verir: "Gidip, görüşüp orada konaklamadan geri dönmek."[384]

Hz. İbrahim'in hayat hikayesinde geçtiği üzere, çöle bıraktığı ailesini görmek üzere, Mekke'ye geldiği zaman, hanımı Hâcer'in vefat ettiğini, oğlu İsmail'in Cürhüm'lü bir kadınla evlendiğini öğrenir. Oğlunun evini bulur, kapısını çalar. Gelini, Hz. İsmail'in ava gittiğini söyler.

Hz. İbrahim, hanımı Sâre'den "konaklamamak şartıyla" bu ziyarete izin aldığı için, oğlunun gelişini beklemez, ayağının tozuyla izi üzerinden geri döner.

Aradan zaman geçer, ikinci sefer, oğlunu ziyaret etmek üzere, Hz. İbrahim, Hz. Sâre'den izin ister. Sâre hanım yine "konaklamadan dönmek şartıyla" müsaade eder. Hz. İbrahim, bu ikinci gelişte de oğlu İsmail'le görüşemez, çünkü, o sıralarda yine avdadır. O yine Hz. Sare'ye verdiği söze sadakat

---

383 Taberi 1,253-254.

384 El-Kâmil 1,104.

gösterir, ayağının tozuyla geri dönmek zorunda kalır.[385] Bu rivâyette iki olduğu belirtilen ziyaretlerin, "her ayda bir kere" olduğuna dair rivâyetler göz önüne alınınca, pek çok kere olduğu, ancak, muhtemelen bu gelişlerin çoğunlukla "konaklamadan dönmek" şartıyla mukayyet olduğu —rivâyetlerdeki farklılıkları te'lifen— söylenebilir.

Yeri gelmişken belirtmek isteriz, burada örnek alınacak zât, sadece Hz. İbrahim değil, aynı zamanda Sâre'dir. Çocuk sahibi olması için, Hz. İbrahim'i, cariyesi Hâcer'le evlenmeye o teşvik etmiştir. Bir kadın için kumanın ne ağır, ne zor bir hâdise olduğu düşünülürse, onun yaptığı fedakarlığın büyüklüğü anlaşılır. Cenab-ı Hak belki de, bu kemaline mükafaten ona da -90 yaşında bir koca karı olmasına rağmen- Hz. İshak'ı müjdeleyecektir. Hz. Hâcer'in, Allah'ın emridir diye, korkunç bir çölün ortasında bir bebekle tek başına kalmayı kabullenmesindeki örneklikten az ilerde ayrıca bahsedeceğiz.

3- OĞLUNA AİLEVÎ REHBERLİK

Hz. İbrahim'in örnek alınacak bir diğer yönü, oğlu İsmail'e hanımı ile ilgili hususta rehberlik etmesidir. Büyükler, hayat tecrübesi olanlar, hâlden istikbali sezenler çevrelerine, yakınlarına tecrübelerini, sezgilerini, tahminlerini, birikimlerini münasip bir lisanla aktararak yol göstermelidirler. İşte bu sadedde Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'e ailevî meselede bir rehberliğini görmekteyiz.

Hz. İbrahim, Mekke'de bıraktığı ailesini görmek üzere birinci sefer geldiğinde, hanımı Hacer'in öldüğünü, oğlu İs-

[385] A.e. 1,104.

mail'in Cürhüm'lü bir kadınla evlendiğini öğrenince evine uğradığını daha önce belirtmiştik. İşte bu uğrama sırasında karşılaştığı gelinini sert ve kaba bulur.[386] Zira "Bir yiyecek ikramın var mı?" diye sorunca, "Hayır, zaten evde kimse yok!" şeklinde nezaketsiz bir cevap alır.[387] Ayrıca, kadının sır kalması gereken ailevi durum üzerine, şikâyetvari birtakım yakınmalarını işitir ve bu işittiklerinden memnun kalmaz. Ayrılırken, memnuniyetsizliğini, oğluna bıraktığı bir mesajda, onun anlayacağı bir üslubla dile getirir: "Kocan gelince, 'Şu şu evsafta bir ihtiyar geldi, sana diyor ki: 'Ben senin kapının eşiğini beğenmedim onu değiştir' de!" der ve ayrılır.

Kocası dönünce kadın, gelen zâtı biraz istihkar ederek anlatır, söylediklerini de nakleder. Hz. İsmail bu gelenin babası olduğunu anlar, bıraktığı mesajı da hanımını boşaması gerektiği istikametinde deşifre eder: "O, babamdı. Sen de kapımın eşiğisin" der ve onu boşayarak ikinci bir kadınla evlenir.

Hz. İbrahim, "konaklamamak şartıyla" Sâre'den ziyaret izni alıp Mekke'ye ikinci gelişinde, yine oğlunu evinde bulamaz. Ancak yeni gelin mültefit davranır: "Kocam ava gitti, inşaallah şimdi gelir, lutfen buyurun!" der. Hz. İbrahim "Bir ikramın var mı?" diye sorunca: "Evet!" cevabını alır. "Evde ekmek, veya buğday, veya arpa, veya hurma var mı?" demiş olması da rivâyetlerde gelmiştir. Kadın, hemen süt ve et getirir. Memnun kalan Hz. İbrahim, bereket görmesi için dua eder. Kadın ayrıca: "Buyurun, başınıza su dökeyim, yıkayın" teklifinde de bulunur. Hz. İbrahim, teklifi kabul eder, ancak

---

386 Taberi, 1,256.

387 El-Kâmil, 1,104.

bineğinden inmez. Kadın, binek taşı ve su getirir, taşı önce sağ tarafına koyar, Hz. İbrahim sağ ayağıyla üzerine basar, başının sağ tarafını yıkatır. Bu esnada sağ ayağının izi taşa çıkar. Kadın taşı sonra, sol tarafına koyar, o da başının sol tarafını yıkar, kadın su döker.

Bu hizmetlerden Hz. İbrahim memnun kalır. Taberi'nin rivâyetinde, bu hikaye az bir farklılıkla anlatılır ve hâdise şöyle tamamlanır: "Hz. İbrahim üç kere: "Allahım onların suyunu ve etini bereketli kıl!" diye dua eder ve kadına:

-Kocan gelince, benden selam söyle ve ona: "Buraya şu şu evsafta bir yaşlı geldi, sana 'kapının eşiğinden memnun kaldım, onu sâbit tut' dememi tenbihledi" de! der."[388]

Kadın, kocasına, bu gelen kişiden övgü ile bahseder, olup bitenleri anlatır.

Burada hatıra şöyle bir soru gelebilir: Önceki gelinin kusuru, bir boşama vesilesi sayılır mı?

Hz. İbrahim döneminde sayılabilir. Çünkü Resulullah'ın şeriatında boşanma "Allah'ın hiç sevmediği helal" olarak tavsif edilmiş[389] ve aile hayatında hoşa gitmeyen kusurlar için hemen boşanma değil, eşlerin birbirlerine sabırlı ve mütehammil olmaları tavsiye edilmiştir. Ancak rivâyeti bir başka açıdan değerlendirecek olursak, Hz. İbrahim'in hanımlara ailenin dâhilî meselelerini yabancılara rastgele söylememeleri, kapıya gelenlere imkan nisbetinde sabırlı, mülayim ve anlayışlı davranmaları gerektiğini, evlilik hayatının devamında bunların önemli olduğu mesajını verdiğini söyleyebiliriz.

---

[388] Bak. Buhari, Enbiya 9; Taberi, 1,256-257; el-Kâmil, 1,104-105.

[389] Suyutî, Cami'u's-Sağîr, Feyzu'l-Kadîr'le birlikte 1,79.

4- AİLEYE OLAN İLGİDE İTİDAL

Ailenin kurtuluşu için gösterilmesi gereken ilgi İbrahimî mesajlar arasında yer aldığı gibi, aile mevzuunda fıtrat gereği düşülebilecek aşırılık da İbrahimî mesaj arasında yer almış ve Hz. İbrahim yolunda giderken —bu meselede— düşülebilecek bir çukura, Hz. İbrahim'den örnek verilerek dikkat çekilmiştir.

Evet O, irşat işinde, babasını da gündeme almış, onun hidâyeti için de gayret sarf etmiş, gittiği yolun yanlışlığını söylemiş, ikna edici açıklamalarda bulunmuş ama netice alamamıştır. Babasının müşrik olarak kalmasına rağmen. "Mutlaka senin için Allah'tan mağfiret dileyeceğim"[390] demiş ve babasını da yaptığı mağfiret duasına katmıştır: "Rabbimiz! Beni, anne ve babamı ve mü'minleri hesap kurulduğu gün mağfiret buyur."[391]

Şu âyet, Hz. İbrahim'in babasının şirk halini bile bile mağfiret duasında bulunduğuna dikkat çeker: "Rabbim... Babamı da bağışla, o, şüphesiz sapıklardandır."[392]

Kur'ân-ı Kerim, Hz. İbrahim'in bu dualardaki tutumuyla bize örnek olamayacağını belirtmeye ayrı bir önem verir: "İbrahim'de ve onunla beraber olanlarda sizin için güzel örnek vardır..." diye başlayan âyette bir kısım İbrahimî örnekler sayılırken şöyle denir:

إِلَّا قَوْلَ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ

[390] Mümtahine 4.

[391] İbrahim 37.

[392] Şuara 86.

Yani "İbrahim'in babasına söylediği 'Senin için mutlaka istiğfar (bağışlama) talep edeceğim' sözü hariç. Onun bu sözü size örnek değildir."[393]

Hz. Peygamber de önceleri, bazı siyâsî maksatlarla, bile bile münafıkların cenazesine katılıyor, onların affı için Allah'a dua ediyor, istiğfar talebinde bulunuyordu.[394] Ama bu sadedde gelen bir âyet, şirki zâhir olan hiçbir kimseye, akraba bile olsa, mağfiret duasında bulunmamayı açık bir şekilde emretti. Mevzuun ehemmiyetine binaen olacak, bu emri takip eden âyette, Hz. İbrahim'in müşrik babasına yaptığı duadan örnek alınmaması için açıklama yapılır ve Hz. İbrahim'in de —babasının imanından ümit kesince— ondan tamamen teberri edip yüz çevirdiğini belirtir (meâlen): "Cehennemlik oldukları anlaşıldıktan sonra akraba bile olsalar, puta tapanlar için mağfiret dilemek, peygamber'e ve mü'minlere yaraşmaz. İbrahim'in babası için mağfiret dilemesi, sadece ona verdiği bir sözden ötürü idi. Allah'ın düşmanı olduğunu anlayınca ondan uzaklaştı. Doğrusu İbrahim çok içli ve yumuşak huylu idi"[395].

Burada dikkat çekeceğimiz Kur'anî bir incelik var: Hz. İbrahim'in merhametli oluşunu anlatırken, onun evvâh ve halîm olduğunu ve bu evvahlığın sevkiyle, Lût kavminin cezalandırılması meselesinde, vazifeli meleklerle münakaşa ettiğini belirtmiştik. Bu âyette ise, babasının küfrü kesinlik kazanınca, ondan teberri ettiği belirtiliyor ve arkasından "İbrahim evvah ve halîm bir kimseydi" denilerek onun bu vasfı

---

[393] Mümtahine 4.

[394] Hz. Peygamber'in münafıklara karşı takip ettiği siyasetin safhaları ve teferruatıyla ilgili açıklamayı *Peygamberimiz'in Tebliğ Metodları-1* adlı kitabımızda belirttik. Keza bak. *Kütübü Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi* 3,521-528

[395] Tevbe 113-114.

tekrar nazara veriliyor. Şu halde âyet-i kerime, Hz. İbrahim'in de fikrî-mânevî bir kemal sonucu, —halîm ve evvâhlığına rağmen— Allah düşmanı olan babasından teberri ettiğini belirterek, onun vesîlesiyle şu İbrahimî mesajı vermektedir: "Sakın, kâfirlere karşı, babanız bile olsa— gâfil davranmayın!"

Kur'ân-ı Kerim, münafık olduğu bilinen kimseleri de buna dahil eder ve bunlara namaz kılınmasını, mezarlarına uğranılmasını yasaklar: "Onlardan ölen hiç kimsenin namazını sakın kılma, mezarı başında da durma! Çünkü onlar Allah'ı ve peygamberini inkâr ettiler, fâsık olarak öldüler."[396]

Hz. İbrahim'in imana gelir mi ümidiyle müşrik babası için, mağfiret duasında bulunmak gibi, din açısından ciddî yanlışlığı yapacak kadar ailesine olan bağlılığı, ailesinin küfürde inatlaşmasını görünce onu terk etmeye mani olmamıştır.

Buradaki İbrahimî mesajın bir vechi günümüzün bir hastalığına da deva getirmektedir: Her çeşit dinî değerleri, semavî ölçüleri hiçe sayan ırkçılık. Evet, tam bir firenk illeti olarak Batı'da çıkıp içimize sirâyet eden bu hastalık, Batı'da tedaviye kavuştuğu halde, bizde insanlarımızı komaya sokmaya, ölüme götürmeye devam ediyor. Kur'ân-ı Kerim, küfrü sebebiyle babasından bile teberri eden İbrahim'i örnek vererek bu hastalığın Halîlî devasını gösteriyor.

Evet üzerine basa basa tekrarın zamanıdır, yeridir ve gereklidir de: Hz. İbrahim'in ailesiyle olan ciddi bir irşat macerasından sonra, babasının küfürle noktalanan encâmının mükerrer âyetlerle gündemde tutulmasında, birçok kan dâvası,

---

396 Tevbe 84.

haksız himaye ve zulümlerin kaynağı olan ölçüsüz aile, hânedân ve kavmiyet duygularına, ırkî taassuplara karşı mü'minlerin dikkatini çekmeye yönelik Kur'anî bir gaye mevcuttur. Bu nevi ırkî hamiyetlerin sebep olduğu zararların vüs'ati nazar-ı dikkate alındıkta, böylesi bir İbrahimî mesajın ehemmiyeti anlaşılır, bu husustaki Kur'anî tekrarların hikmeti te'yid edilir.

5- ALLAH'A TESLİM OLAN ÖRNEK İBRAHİMÎ AİLE

Hz. İbrahim, ailesine düşkün, hâl-i hazırları ve geleceklerі ile ailesini düşünen bir baba olunca, Onun maiyetinde ideal bir aile ortaya çıkmalıdır. Bu yüce insanın, yüz akıyla verip Allah'ın rızasını kazandığı imtihanlarından bir kısmı ailesiyle ilgilidir.

İstikbale ait pek çok hikmetler için, hanımı Hâcer'i, kucağındaki bebeğiyle "Allah'ın emri üzerine, yiyecek, içecek, ünsiyet edilecek hiçbir şeyin hiçbir kimsenin bulunmadığı bir çöle terk etmek, hangi vicdan sahibinin, hangi normal insanın işidir? Hele merhamette insanlığın zirvesinde yer alan bir şahsiyet için, Hz. İbrahim için hiç mi hiç olmayacak bir iştir. Ama Allah'ın emri olunca, ve bu emir, iradesiyle Rabbülalemin'e teslim olmuş bir muhataba yapılınca, elbetteki yerine getirilir.

Mantığımıza, muhakememize uymasa bile, Allah'ın emrine uyma gerektiği, bunun neticesinin pek hayırlı olacağı mesajı başka nasıl verilebilirdi? Hz. Hâcer'in bebeğiyle birlikte, Allah'ın emri üzerine çöle bırakılmasındaki mesaj cid-

den çok mühim, Ulu atamız Hz. İbrahim aleyhisselam'ın şânına yüce mertebesine uygun bir mesaj, Halîlî bir ikram.

Ya annenin teslimiyeti! Onun Allah'a teslimiyeti de dikkat çekicidir. Ve bu, kaç sefer tekerrür etmiştir: Kocası Hz. İbrahim, hanımı Hacer'i henüz bebek olan oğlu İsmail'le tek başlarına, ekine elverişsiz bir kıra, ins ve cinnin top attığı çöl ortasına bırakıp Şam'a dönerken, kocasına seslenir:

"Bu kuru, çıplak derenin içinde bizi kime bırakıp gidiyorsun?"

Cevap alamaz. Hz. İbrahim nasıl açıklasın bu âdet dışı işi? Bunun beşerî aklın hududuna giren bir izahı yoktu, bu bir teslimiyet işiydi, muhatabıyla, hele kucağında bebeği olan şefkat kahramanı bir anne ile aklın, hissiyatın hududu içinde konuşulabilirdi. Onun için tek yol susmaktı ve sustu. Kadın, tekrar tekrar sordu. Yine cevap yoktu. O yüce kadın son kere şöyle sordu:

— Bunu sana Allah mı emretti?

Hz. İbrahim, beklediği soruya muhataptır. Artık, kadının ufku melekûta açılmıştır, verilecek cevap anlaşılabilecektir. Kısaca:

— Evet!

der. Bunu işiten Hz. Hacer, teslimiyetini ortaya koyar:

— Öyleyse Allah bizi zayi etmez![397]

Artık içi yanık baba, Allah'ın başka emirlerini yerine getirmek üzere, gözü arkada kalmadan gönül huzuruyla yoluna devam edebilir.

---

[397] Bak. Taberi a.g.e. 1,255; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil* 1,103.

Rivâyetlere geçen bu rıza, Hz. Hâcer'in karşılaştığı her çeşit meselenin çözümünde başvurduğu temel prensibi gösterir. İsmail'in kurban edilişi sırasında ortaya koyduğu menkıbeyi az sonra kaydedeceğiz.

Meselelerin hallinde, kararların alınmasında nefis, heva ve hissiyata bedel Allah'ın rızasını esas alanlar elbette yücelecekler, başkalarına örnek olacaklardır.

Bu ailede baba müstebit değildir. Rüyada aldığı uyarıdan hareketle, muhatap olacak yaşta bulunan oğlu İsmail'e, mutlaka yerine getireceği o ciddi meseleyi çıtlatarak fikrini sorar:

— Ey oğulcuğum! Doğrusu ben rüyamda seni boğazlayacağımı görüyorum, bir düşün ne dersin?

Bu istişarede Hz. İsmail'in verdiği cevap, onun, o yaşta, babasına layık ölçüde kulluğa merbut olduğunu, kulluk ve Allah'a teslimiyeti esas alan bir terbiye üzerine yetiştirildiğini gösterir:

-Ey babacığım! Ne ile emr olundunsa yap. İnşaallah sabredenlerden olduğumu göreceksin.[398]

Bu âyet, bazı rivâyetlerde tafsil edilerek Hz. İsmail aleyhisselam'ın ağzından şu ifadelere dökülür: "Ey babacığım! Beni boğazlamak istersen bağlarımı sıkı yap, sana benden bir şey isabet etmesin, sevabım azalabilir. Zira can vermek zordur. Ben, ölüm değmeye başlayınca çırpınmaktan korkarım. Bıçağı iyi bile, tâ ki ölümüm çabuk olsun ve eziyet çekmeyeyim. Beni kesmek üzere yatırınca, yan üzerime yatırma, yüzükoyun yatır; yan yatırınca ola ki, yüzümü görerek

[398] Saffât 102.

şefkate gelir ve Allah'ın emrini, benim sebebimle yerine getirmekten vazgeçersin; ben de bıçağı görerek ürperebilirim, en iyisi sen, bıçağı da alt tarafımdan getir.[399] Gömleğimi anneme vermeyi uygun görürsen, bu, onun için bir teselli vesilesi olabilir." Hz. İbrahim bu inceliği takdir eder:

— Ey Oğlum! Allah'ın emrini yerine getirmemde ne kadar yardımcısın!"[400]

Rivâyette gelen bu tafsili, kısmen te'yid eden Kur'anî karineler var. Biri müteakiben kaydedeceğimiz âyettir ki, âyette Hz. İsmail'in kesilmek üzere "alnı üzerine yatırıldığına" dair teferruata yer verilmesi, yukarıda kaydettiğimiz rivâyetteki teslimiyete müteallik inceliklerin çoğunun te'yidi olmaktadır:

فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ * وَنَادَيْنَاهُ أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ * قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ

"Böylece ikisi de (Allah'a) teslimiyet gösterip, (babası oğlunu) alnı üzerine yatırınca, Biz: 'Ey İbrahim! Rüyayı gerçek yaptın, işte Biz iyi davrananları böylece mükâfatlandırırız' diye seslendik.[401]

Ya anne? Kur'an'da annenin tavrı belirtilmemiş. Ancak bu ideal aileden, "Allah'ın rahmet ve bereketi üzerinde olan ehl-i beyt"ten[402] aynı İbrahimî teslimiyetten başka bir şey beklenemez. Hz. İbrahim'in, ailesinin bütün fertlerini ilgilendiren böyle ciddi bir kararda, —tarih kitaplarında yer alan

---

[399] Taberi, a.g.e. 1,288; *el-Kâmil* 1,112.

[400] Taberi 1,275.

[401] Saffât 103-105.

[402] Hûd 13.

bazı rivâyetlerde yer verilen bir kısım teferruatın rağmına— en azından onları ikna etmek için, meseleyi onlara arz etmediğini, İsmail'i annesinden gizlice kaçırarak kurban mahalline götürdüğünü söyleyemeyiz. O, rahmet ve berekete mazhar İbrahimî ailenin annesi, yüreği Hz. İbrahim'inkinden belki de on kat daha fazla yanarak, İsmail'inin Allah yolunda Kurban edilmesine razı olmuştur, tıpkı bidâyette, o çöle yapayalnız bırakılmalarına razı olduğu gibi. Nitekim Taberi'deki bir rivâyet, Kur'an'da kapalı olan bu hususu açar. İblis'in anneyi isyana teşvik hususundaki iğvasına annenin cevabı: "Eğer bunu Rabbi emretmişse biz Allah'ın emrine teslim oluruz"[403] olmuştur. Bu arada hemen kaydedelim: Şeytan, Hz. İbrahim, Hz. İsmail, Hz. Hacer hepsine birer birer uğrayarak hislerini tahrik edici sözler söyler, o hissî ortamda onları şaşırtmaya, isyan ettirmeye çalışır. Ancak her birinden benzer cevaplar alır: "Allah emrettiyse göz baş üstüne!" derler.[404]

Evet ideal İbrahimî aile, baba-anne ve evlat olarak bütün fertleriyle Allah'a teslim olmuş ailedir. Ferdî hayatta olduğu gibi, ailevî hayatta da İslâmî-hanîf şahsiyetin birinci şartı Allah'a teslimiyettir. Diğer vasıflar ve davranışlar bu teslimiyetten istikâmet, şekil, renk ve muhteva alacaktır.

Bütün efradı, ilahî rızaya uygun böyle bir hulus ve teslimiyet halini, iradeleriyle kesben kazanan bu bahtiyar aileyi, Hakîm olan Yüce yaratıcı, kıyamete kadar gelecek olan bütün mü'min nesillere "örnek kılmak" ve onların aralarında "yad-ı cemîlle anılmak"la mükafatlandırır. Bu mükafatın yanında, Hz. İbrahim'in ateşten, İsmail'in bıçaktan, Hacer'in susuzluktan kurtulma nimetleri pek ehemmiyetsiz kalır.

---

403 Taberi, a.g.e. 1,274.

404 İbnu'l-Esir, a.g.e. 1,111-112.

Evet onları yücelten, Allah'ın emirleri karşısındaki huluslarıdır, kurtuluşları da hulusları sebebiyledir. Kur'an'da zikri geçen birkaç örnek aile arasına girişleri de bu hulusları sebebiyledir. Böyle örnekleri mü'minlere sunmak Rabbimizin bu ümmete bir lütfu ve rahmetidir, belki de böylesi bir rahmete mazhariyet onun ümmet-i merhûme lakabına vesiledir.

Bütün aile efradının Allah'ın emri karşısındaki hassasiyetlerini en güzel şekilde ortaya koyan kurban hâdisesinin rüyada söylenmesi, İbrahimî ailenin ihlasını arttıran bir durum olarak değerlendirilir: "Uyanıkken gelen bir emre zaten itaat edeceklerdi, esas hassasiyet, rüyada gelen bir emre itaattir" denmiştir.[405] Bizim onlardan alabileceğimiz en büyük ders, en yüce örnek ve feyizli ibret de bu huluslarıdır. Bizleri küfrün ateşinden, dalâletin bıçağından, hakikatın susuzluğundan kurtaracak şey de sadece ve sadece hulustur, ihlastır. Hayatımızı İbrahimvârî Allah'ın rızasına göre yönlendirmemiz, her şeyde hevadan kaçıp rızayı arama gayretine girmemiz bize de çok şeyler kazandıracaktır.

Evet fenâ fi'r-rıza olan İbrahimî aile, kıyamete kadar mü'minlerin dilinde günde en az beş vakit ve her vakitte de kaç kere tekrar ile anılmaya, sevgili peygamberleri Fahr-i Âlem ve onun faziletli Âline rahmet talebinde bulunurken şefaatçi makamında zikredilmeye layıktırlar. Biz onları seviyoruz. Rabbimizden, bizi, onların sünnetinden ayırmamasını diliyoruz.

---

405 Beyzâvî, *Tefsir* 2,159.

BEŞİNCİ BÖLÜM

HZ. İBRAHİM'İN ÖRNEK MÜCADELESİ

TEMHİD

Diğer bahislerde de dikkat çektiğimiz üzere, Kur'ân-ı Kerim, Hz. İbrahim'i kıyamete kadar örnek alınması için, Onun ahvâlini, metotlarını, mesaj olarak ifade ettiğimiz çeşitli uygulama düsturlarını bize, bir nümune-i imtisal olarak sunmaktadır. Bu husus, inkarcılara karşı yaptığı mücadelelerde daha açık gözükmektedir. Nitekim daha önce de temas edildiği üzere, "Ey iman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin..." diye başlayan ve Allah'ı inkar edenlere karşı Müslümanların nasıl davranması gerektiği hususunda esaslar koyan Mümtahine sûresi, inkarcılara karşı takınılması gereken tavırla ilgili olarak, yarım sayfadan fazla tutan sıkı direktif ve irşatlardan sonra, bu sadedde Hz. İbrahim'i örnek verir (mealen): "İbrahim ve Onunla beraber olanlarda, sizin için uyulacak güzel bir örnek vardır. Onlar milletlerine şöyle demişlerdi: "Biz, sizden ve Allah'tan başka taptıklarınızdan uzağız. Sizin dininizi inkar ediyoruz. Bizimle sizin aranızda yalnız Allah'a inanmanıza kadar ebedî düşmanlık ve öfke baş göstermiştir...""[406]

Hz. İbrahim'le ilgili âyetlerden hareketle Onun mücadelede takip ettiği sistematiği tespitte Ankebut sûresindeki

---

[406] Mümtahine 4.

uzunca bir pasaj (16-27. Âyetler) dikkatimizi çeker. Burada, Hz. İbrahim'in kavmini irşat ederken onları davet ettiği muhteva, muhataplarını iknada başvurduğu deliller, kavminin Ona karşı aldığı tavır vs. özet olarak verilir. İki sayfa tutan bu bahis şöyle başlar: "İbrahim'i de gönderdik. Milletine: 'Allah'a kulluk edin, O'ndan sakının, bilirseniz bu sizin için daha hayırlıdır' dedi."[407] Pasajın devamında şu hususlara yer verilir:

1) Puta tapmanın batıllığı,

2) Rızkı putların değil Allah'ın verdiği,

3) Dönüşün Allah'a olduğu, O'na kulluk etmek gerektiği,

4) Peygamberi yalanlamayın, öncekiler yalanladılar, helak oldular,

5) Peygamber, sadece tebliğ eder, zorlamaz,

6) Her şeyi Allah yaratır, yeryüzüne dikkat eden bunu anlar,

7) Allah'ı aciz bırakamazsınız,

8) Gerçek dost Allah'tır,

9) İnkarcılar rahmetten mahrum kalır.

Bu İbrahimî davet karşısında kavmi, Hz. İbrahim'e "Onu öldürün veya yakın" şeklinde tepkide bulunur. Bilindiği üzere yakılmasına karar verilecektir.

Kur'ân-ı Kerim, Hz. İbrahim'in ateşe atılmasıyla ilgili bir kısım teferruatı başka pasajlarda sunacaktır.[408] Sadedinde

---

[407] Ankebût 16.

[408] Enbiya 69; Saffât 88-113

olduğumuz Ankebût sûresindeki pasajda Hz. İbrahim'in hayat safhaları özet halinde verilirken, Hz. Lût'un kendisine inandığı ve Hz. İbrahim'in kavmini terk ederek bir başka yere hicret ettiği de belirtilir.[409]

Böylece, burada tebliğin sadece muhtevası değil, belli başlı mühim safhaları da özetlenmiş olmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de Hz. İbrahim'le ilgili kaydedilen diğer âyetlerin sarahat ve işârâtından hareketle İbrahimî mücadeleyle ilgili bir kısım teferruatı ortaya çıkarmamız mümkündür:

Mücadelenin başlangıcı,

Mücadelenin gelişmesi,

İlk tebliğler,

İlk tebliğlerde ele alınan meseleler,

Müteakip tebliğ safhaları ve meseleleri,

Tebliğ ve münakaşalarda takip ettiği üslup ve metotlar, vs.

Bu sadedde dikkatimizi çeken hususları "tedriç", "muhteva", "üslup" ana temaları halinde belirtmeye çalışacağız.

1 - TEDRİC

İnsanlara tebliğ yapan bütün peygamberler, bu tebliğlerini gerek muhatap ve gerekse ele alınan meseleler (muhteva) ve hatta üslup yönüyle tedricî bir yol takip ederek yapmışlardır. Bu, eşyanın tabiatı gereğidir. Nitekim, Hz. Peygamber aleyhisselam'ın hayatına bakınca bunu açık bir şekilde görü-

---

409 Ankebût 26.

rüz: Önce kendinden başlamış, peygamberliği hususunda kâni olduktan sonra yakın akrabalarına geçmiş, arkadan Mekke ve çevresine, en sonra da bütün insanlığa tebliğini yöneltmiştir.

Keza, önce imanî meseleleri ele almış, daha sonra içtimâî ve amelî meseleleri —bilhassa Medine hayatında, o da belli bir sırayla— ele almış tebliğ etmiştir. Bu hususlar, Peygamberimiz Hz. Muhammed'in hayatında bütün teferruatıyla açık bir şekilde görülür. Hattâ Kur'an, bu safhaların köşe taşlarını vahiylerle tesbit eder.[410]

Şüphesiz bütün peygamberler, bu meyanda Hz. İbrahim de aynı tebliğ kanununa uymuş ve tedrice yer vermiştir. Ancak ne var ki, Hz. İbrahim'de bunları, Aleyhissalatu vesselamdaki şekliyle teferruatlı olarak gösterme imkanına sahip değiliz. Çünkü, hem yeterli malzeme yok, hem de olanların bir kısmı güvenilir değiller. Yegane güvenli kaynağımız Kur'an ve sahih sünnettir. Bunlarda da her hususta, teferruat mevcut değildir.

Hemen belirtelim ki, her şeye rağmen muhatap ve metoda giren unsurlar muhtevaya temas eden unsurlara rağmen daha zengindir.

Bizim için ehemmiyet taşıyan İbrahimî mesajların ortaya çıkması için, eldeki imkânlar ölçüsünde, mevcut bilgileri, üç ana başlık altında açıklamaya çalışacağız:

Muhtevada tedriç,

Muhatapta tedriç,

Üslupta tedriç.

---

[410] *Peygamberimiz'in Tebliğ Metodları-1* adlı çalışmamızda Hz. Peygamber'in hem muhatap, hem muhteva yönüyle takip ettiği tedrici, örneklerle geniş şekilde tahlîl ettik.

A- MUHATAPTA TEDRÎC

Hz. İbrahim Aleyhisselam'ın risalet hayatındaki muhataplarla ilgili tedrici gösteren Kur'anî âyetler, Hz. Peygamber'le ilgili olanlar kadar miktarca çok ve sarih değildir.

Buna rağmen, bir kısım karînelerden hareket ederek, fazla zorlanmadan Onun tebliğ kronolojisine ulaşabiliriz. Bu sayede tefsir kitaplarında ve mesela Fahreddin Razi merhumda isabetle ve fakat rastgele sıralanan tebliğ safhaları[411] tarihî bir sıraya konularak, bu durumdan günümüzde istifade edebileceğimiz bir kısım düsturlar elde edebiliriz. Şöyle ki: Hz. İbrahim'in davetleriyle ilgili âyetlerde muhatap, bazen sadece babadır, bazen sadece millettir, bazen da hem baba hem millettir. Sırf Nemrud'a olan hitabı da var. Bu âyetlerde bazen sadece Hz. İbrahim, bazen Hz. İbrahim ve beraberindekiler zikredilir.

Bu muhatap farklılıkları ve diğer bazı karineleri değerlendirerek, onun tebliğindeki bir kısım safhalardan bahsetmek ve hatta çok kesin bir iddia olmaksızın, bunların öncelik— sonralık sıralamasından bahsetmek bile mümkündür. Yapılacak tahminlerde yanılma ihtimali olabilirse de, bu nevi yanılmalar, âyetler üzerine böylesi fikir jimnastiği yapmaktan vazgeçmeyi gerektirecek yanlışlıklara sebep olmaz. Nitekim, başta Fahreddin Razi olmak üzere müfessirlerimiz, daima âyetlerden pek çok ihtimalli manalar, yorumlar zikretmişlerdir.

Burada akla uygun gelecek bir husus şudur: Sadece babasına yönelik hitaplar Hz. İbrahim'in harice yönelik ilk tebliği olabilir. Çünkü, peygamberlerin, tebliğe kendi ailelerin-

---

[411] Razi, Tefsir 20,135.

den başlamaları kaidedir. Bu husus, Hz. Peygamber'in hayatında açıktır ve Kur'an'ın muhkem âyetleriyle sabittir.[412]

Hz. İbrahim aleyhisselam hakkındaki bu tahminde isabet etti isek, sadece milletine yaptığı hitapların muahhar olması gerekir. Hem baba ve hem de milletine hitabından bahseden ibareyi müstakil bir hitaptan ziyade, onlara müstakil veya müşterek yapmış olduğu hitapların bir özetlemesi, Yüce Allah tarafından yapılan bir hikayesi olarak anlayabileceğimiz gibi, — şâyet müstakil bir hitap ise, bu takdirde— Hz. İbrahim'in babasının da içinde bulunduğu milletine en son yaptığı hitabelerden olarak değerlendirmemiz de mümkündür. Çünkü, Kur'an, Hz. İbrahim'in babası Âzer'in inkarcılıktan kurtulmadığı hususunda sarihtir. Öyleyse, bir kısım âyetler, babasının kavmiyle birlikte küfürde sonuna kadar devam ettiğini, Hz. İbrahim'in ateşe atılıncaya kadar, ailevî himayeden bile mahrum kaldığını, mücadelesini tek başına, sadece âlemlerin Rabbı olan Allah'a teslimiyet ve güven duygusu içinde yaptığını belirtmek üzere, babasıyla kavmine müşterek hitabından veya onların müşterek itirazından bahsetmektedir

Şu halde Hz. İbrahim'in muhatapla alakalı tedricini başlıca üç safhaya ayırarak incelemek mümkündür:

a) Şahsî planda iman esaslarındaki tahkîki,

b) Aile planındaki babasına olan daveti,

c) Cemiyet planında umûmî tebliği.

412 Bk. Şuara 214.

(1) Şahsî Planda İmanî Tahkîk

Kur'ân-ı Kerim'de, Hz. İbrahim'in Allah inancına kavuşması ayrı bir menkıbe olarak ifade edilir. Buna dayanarak Hz. İbrahim'in, Allah inancına belli bir vetîre, ciddi bir tahkik çilesi çektikten sonra ulaştığını söyleyebiliriz.

Bunu derken hemen belirtmek isteriz ki, Onun bu menkıbesiyle ilgili bir âyette ifade edilen "yıldız"a, "ay"a, "güneş"e önce: "Rabbim bu!" dedikten sonra, nihâyette "Ufukta batan fani şeyler Rabb olamaz!" demiş olması, Onun bu imanî tahkikini ifade eder, ama âyetin ilk nazarda akla getirdiği mânada takılıp kalmamak gerekir. Aksi takdirde Hz. İbrahim'in kısa bir müddet için de olsa bu bâtıl inanca düşmüş olduğunu kabul etmek gerekir. Bunu, hiçbir müfessir söylemez. Mezkur âyetten böyle bir mâna çıkarmanın doğru olmayacağını, âyetin müşrikleri ilzamda Hz. İbrahim'in takip ettiği bir cedel metodunu bize tanıtmış olduğunu, az ileride, müşriklerle mücadelede takip ettiği vetîreyi açıklama sırasında göreceğiz.

Burada aynı âyetin de yardımıyla şu hususu belirtmek istiyoruz: Hz. İbrahim'in, Rabbini bulmasında aklî muhâkemenin müstesna bir yeri olmalıdır. Cenab-ı Hak ilahî inâyetle, Tûba-i Cennet gibi inkişaf edip şa'şa'alı bir kemâle erecek olan İbrahimî imandaki çekirdek-misal ferdî-tahkikî (bir diğer ifade ile irâdî-kesbî) "pay"a işaret etmek maksadıyla, müşrikleri ilzam için kullandığı yıldız, ay ve güneş'in fâniliğiyle istidlal hâdisesini şahsî tecrübesi üslubuyla vermiştir.

Elbette Rabbini bulmada, öncelikle içinde yaşadığı cemiyetin dinini, yani yıldız perestlik inancını "Acaba?" diyerek aklî bir tahkik ve muhakemeden geçirmiş olmalıdır; bu,

daha kuvvetli bir ihtimaldir. Çevresindeki bütün insanların, en yakını anne-babasından, en uzağındakine, en çok itibarlısı devlet başkanından en itibarsızına, âlimine-cahiline, hatta çobanına varıncaya kadar büyüğüyle küçüğüyle herkesin takdis ettiği gök cisimlerinden her birini, "büyük" ve "parlak" olan Ay ve Güneşe varıncaya kadar teker teker mülahazadan geçirmiş, günlerce süren bu aklî mülahazalarının sonunda, hepsinin de fâni olduğunu tespit ederek bunlardan hiçbirinin, hakiki Rabbi olamayacağını idrak etmiş, inkişâf eden bu tefekkürüne mükâfaten "arz ve semânın melekûtunun gösterilmesi" sûretiyle mazhar olduğu inâyet-i ilâhîye ile imanda kemâle ve yakîne ermiştir.

Hz. İbrahim'in imanî tahkiki, sadece Allah inancıyla ilgili değildir. Tevhitte yakîne erdikten sonra, Allah'tan ölüleri nasıl dirilttiğini sorarak ahiret inancı hususunda yakîn aramış, tahkikte bulunmuştur.

Ondan kaydedilen ve imanın aslî iki rüknüyle ilgili olan bu iki örnekten hareketle, Onun başka imanî meselelerde de —en azından aklî bir muhâkeme ile— tahkîke yer verip yakîne erdiğini söyleyebiliriz. Nitekim, Onun yolundan giden Hz. Peygamber aleyhisselam da ilk vahiy geldiği zaman, kendi risaleti hususunda bazı endişeler yaşamış, fetretü'l-vahy denen —ve üç yıl sürdüğü kabul edilen— bir zaman diliminin sonunda tebliğ vazifesine başlayacak kemâle ve yakîne kavuşmuştur.[413] Hz. İbrahim'in de risalet vazîfesini kabullenip tebliğe geçişte böyle bir safha geçirdiği kabul edilebilir. Kur'an'da fazla sarih olmayan bu hususa, daha önce kaydettiğimiz "Rabbi İbrahim'i bir kısım kelimelerle imtihan etmiş-

413 Bu hususun genişçe tahlilini *Hz. Peygamberin Tebliğ Metodları-1* adlı çalışmada yaptık.

ti de o, bunları tastamam yerine getirmişti..." mealindeki âyette[414] bir karîne bulabiliriz. Nitekim bu âyeti açıklarken belirtildiği üzere bir kısım âlimler, peygamberliğin Hz. İbrahim'e bu imtihanlardan sonra verildiği kanaatine varmışlardır. Şu halde bu karîneleri, tıpkı Hz. Peygamber'in hayatında görüldüğü üzere, Hz. İbrahim'in hayatında da kendi peygamberliğini idrak ve kabullenmeye mahsus bir ara — fetret— döneminin varlığı istikametinde yorumlayabiliriz. Hz. İbrahim'e peygamberliğin bu imtihanlardan sonra verildiğine dair olan iddiaya katılamadığımız için bu tahminde cezme yer vermiyoruz.

Hz. İbrahim, işte bu yakînden sonradır ki, halkını, irşada başlamış ve bu işe, kendini iknada müessir olan eşyadaki fâniliği göstermeyi esas ve hareket noktası yapmıştır.

Onun tebliğ faaliyetlerine, önce aileden, hassaten babadan başladığı anlaşılmaktadır. Gerek ailesine ve gerekse halka yaptığı irşat çalışmaları, belli bir plan ve program çerçevesinde ayları ve hatta yılları içine alan bir vetîre olmalıdır. Bu vetîrede gelişen, değişen psikolojik şartlara, çevreden aldığı tepkilere göre değişmeler, gelişmeler olacağı tabiidir.

(2) Aile Planında Davet

Hz. İbrahim'in aileye müteveccih tebliğinden bahsederken hemen belirtelim ki, bu sadedde babasına olan tebliğ hususunda Kur'an'da bilgi gelmiştir. Ailenin diğer fertleriyle ilgili hiçbir malumat mevcut değildir. Bu sebeple babasına olan hitaplardan hareketle —şahsî plandaki yakîne erdikten

---

[414] Bakara 124.

sonra— ikinci merhale olarak, yakın akrabalarına davette bulunduğunu tahmin edebiliriz. Nitekim bu husus, Hz. Peygamber hakkında pek sarihtir. Bu safha onun risalet hayatında "En yakın akrabalarını inzar et!(ahiretle korkut)"[415] âyetinin nüzulü ile başlamıştır. Hz. İbrahim'in babasına olan davetleri, onunla olan münakaşaları ile ilgili birçok âyet var. Meryem sûresinin 41-49. Âyetleri buna en güzel örnektir.

Hz. İbrahim'in babasına yaptığı davet ve babasının gösterdiği tepki gibi teferruata geçmezden önce, şu noktayı belirtmeyi gerekli görüyoruz: Kur'ân-ı Kerim'de çocukların terbiye ve talim meselesinde Hz. Lokman esastır.[416] Hz. Nûh'un boşa giden gayreti bunu tamamlar. Zira bu gayretin içinde, evladın küfürde direnmesine rağmen, son âna kadar "kurtulabilir", "hidâyete gelebilir" ümidiyle hareket etmek, Allah'tan kurtuluşunu dilemek var.[417] Çünkü insanoğlu, cehennemle arasında bir arşın bir mesafe kalıncaya kadar hep kötü işler yapmış bile olsa, son anda bir arşınlık bir mesafe içinde kurtuluşa erebilir, cennetlik olabilir, hadis böyle diyor.[418]

Kur'anî çocuk terbiyesinde, Hz. Yâkub da bir başka halkayı teşkil eder: Evlada yakın alâka, küçüklere izhar edilecek müşfikâne ilgi, başlarına gelen musibetlerde sabır, ve tevekkül Yâkub aleyhisselam vasıtasıyla ders verilmiştir.

Bu zikredilen örnekler, hep babadan evlada irşat ve alâka gayretlerinin örnekleri ve metotlarıdır.

---

415 Şuara 214.

416 Lokman 13-19.

417 Hûd 45.

418 Müslim, Kader 1.

Babaya tebliğ ve irşat meselesi, Hz. İbrahim'de ele alınır. Diğer peygamberlerin risalet hayatında babaya tebliğ meselesi medar-ı bahs olmaz. Hz. İbrahim'de ise bu, teferruatlı olarak işlenir. Hatta diyebiliriz ki, babaya tebliğ, onun orijinal yönlerinden birini teşkil eder.

Kur'an'da zikri geçen bu "Babayı irşat" meselesi, diğer meseleler gibi, Hz. İbrahim'le babası arasında olmuş bitmiş münferit bir vak'a olarak değil, kıyamete kadar, terettüp edecek "büyüğe tebliğ"le ilgili meselelerin bir nümunesi olarak algılanmalıdır. O zaman, bu çeşit tebliğlerde takip edilecek vetirenin esaslarını Hz. İbrahim'de tespit edebiliriz.

Meseleyi sadece baba planında bırakmayıp bütün büyüklere teşmil edince, "büyük"le kimlerin kastedildiğinin belirlenmesi gerekir: Bu, tebliğciye nispetle, yakın olan ve hürmet etmesi gereken bütün büyükler şeklinde anlaşılabilir. Anne, baba, teyze, hala, abla, ağabey, amca, dayı, dede ve hatta hoca, kirve, patron gibi kimseler buna dahildir. Dahası, İslâm üleması, mevki-makam, ilim gibi vasıfları olan kimseleri de —yaşına, akrabalık durumuna bakmadan— büyükler sırasına dahil etmiştir.[419] Elbette "büyük"e tebliğ, küçüğe, akrana tebliğden oldukça farklı bir hâdisedir. Çünkü örfen, insaniyeten bunlara karşı duyulan bir kısım hissiyat ve manevî irtibatlar diğer insanlara karşı taşınan duygu ve irtibatlardan bir hayli farklıdır.

Bu sadedde, Hz. İbrahim'le ilgili olarak gelen âyetlerin ciddi tahlillere tâbi tutulmasının gereğine dikkat çektikten sonra bazı örneklere geçiyoruz :

[419] Bu konuda geniş bilgiyi *İslâmda Çocuk Hakları* adlı kitapta sunduk, s.54-55.

"(Ey Muhammed)! Kitap'ta İbrahim'e dair anlattıklarımızı da an. O, şüphesiz dosdoğru bir peygamberdi. Babasına şöyle demişti: "Babacığım! İşitmeyen, görmeyen ve sana bir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun? Babacığım! Doğrusu, sana gelmeyen bir ilim bana geldi. Bana uy, seni doğru yola eriştireyim. Babacığım şeytana tapma, çünkü Şeytan, Rahman'a baş kaldırmıştır. Babacığım! Doğrusu sana Rahman katından bir azabın gelmesinden korkuyorum ki, böylece Şeytanın dostu olarak kalırsın."[420]

Dikkat edersek üslubun gâyet hürmetkar ve nazik olduğunu görüyoruz. Gerçekler iğneleyici, rencide edici olmayan bir dille ifade ediliyor ve kırıcı bir aksülameli önleyecek, müşfikâne duyguları harekete geçirici saygı-sevgi dolu "babacığım" kelimesi çok tekrar ediliyor.

Babası bu davete icabet etmez, bilakis düşmanlık ortaya kor ve der ki:

"— Ey İbrahim! Sen benim tanrılarımdan yüz çevirmek mi istiyorsun? Bundan vazgeçmezsen mutlaka seni taşlarım. Uzun bir süre benden uzaklaş git!"[421]

Şurası kuvvetle muhtemel ki, Kur'an'da, bir mecliste (seansta) cereyan eden bir tartışma gibi kaydedilen bu muhavere, fiiliyatta, Hz. İbrahim'in babasıyla aralarında cereyan eden birçok münakaşanın bir özetlemesidir. Baba Âzer'in, oğlunun ilk davetine birden böyle sert bir karşılıkta bulunması oldukça uzak bir ihtimal. Çünkü bunun benzeri bir safhayı Hz. Peygamber'in risalet hayatında da görmekteyiz. Bunun mücadele

[420] Meryem 41-45.

[421] Meryem 46.

hayatında bütün teferruatını görebildiğimiz, gittikçe sertleşen bir kısım teklifler, tehditler ve cevaplar birden böylesi katı bir mahiyet kazanmaz. Nitekim, burada hicret kararı, on üç yıllık bir mücadele hayatının sonunda verilmiştir.

Öyleyse, Hz. İbrahim'in hayatında da bu sert aksülamele gelinceye kadar nice nasihatlar, ricalar, putları tenkit etmemesi mukabilinde —kadın, para, mevki gibi— cazip vaatler ve hatta bir kısım tehditler, cinnet iddiaları, doktora götürmeler vs. olmuştur. Çünkü bunların hepsi Hz. Peygamber'in hayatında mevcuttur. Bu, pek tabiî ve fıtrî olan tedricî safhaları muhâkeme ve muhayyileye ve de Hz. Peygamber'in ve diğer Peygamberlerin hayatına[422] —havâle eden Kur'anî üslup, babanın menfi olan ve kesinleşen nihâî tavrını ve gerekçelerini, —hem de nazarlarında en makbul ve en muteber olan gerekçelerini— kaydediyor.

Bu söylediklerimizden çıkan neticeye göre, bu Kur'anî pasajdan hareketle, Hz. İbrahim'in, babasına yaptığı tebliğlerde, âyetlerde geçen sırayla şunlara yer verdiğini tahmin edebiliriz:

1) Gerçek ilahın evsafı ve öncelikle işitici, görücü, fayda verici olma sıfatları,

2) Risalet müessesesi, hususen kendisinin peygamber olması,

3) Şeytana tapmanın batıllığı ve hususen şeytanın Rahmân'a âsiliği,

---

[422] Kur'an, zikrettiği peygamberlerden her birinin bir veya birkaç husustaki teferruatını verir. Aydınlatılan bu safhalarda ortaya çıkan düsturî, tebliğî irşadları, metoda müteallik esasları diğerlerine teşmil edebiliriz. Kaldı ki, Hz. Peygamber'in risalet hayatı, bütün safhalarıyla iyi bilinmektedir ve diğerlerinde kapalı olan sayfaları aydınlatacak mahiyettedir.

4) Batıl yolda gitmenin sonucuyla: “azapla” tehdit,

İşte, Kur’ân-ı Kerîm, belli başlı bu dört muhtevaya uygun dört tebliğ safhasından sonra, babasının tavrına geçiyor.

Babanın aksülameli de, yukarıda kaydettiğimiz mülahazaya uygun olarak şu safhalardan geçmiştir:

1) Önce dinlemişse de hemen menfi tavır takınmıştır, nasihatlar etmiştir,

2) Peygamberliğini kabul etmemiştir,

3) Onun misyonunu putlarla uğraşmak olarak algılamış, bundan vazgeçirmeye çalışmıştır. Bu maksatla neler yapmış olabileceğini anlamak için Hz. Peygamber’in amcası Ebu Tâlib’in kendisine karşı olan tavırlarını ve buna ilaveten Ebu Tâlib’in küfür üzerine ölmesinden sonra devreye giren Ebu Leheb’in zikzaklı tavırlarını göz önüne almak yeterlidir. Çünkü bu adı geçenler akrabalık duygularından gelen himâyetkâr tavırlarla küfürlerinden gelen tenkîlî tavırlar arasında zikzaklar çizmişlerdir. Bilhassa Ebu Leheb’in nihâî tavrı ile, Âzer’in nihâî tavrı arasında tam bir paralellik vardır.

4) “Taşlamak” kelimesiyle özetlenen ağır cezalarla tehditler,

5) Baba evinden kovulmak. Bütün cemiyetin kendisine muhalif olduğu, tek bir taraftarının bile bulunmadığı bir ortamda baba evinden kovulmak az bir ceza değildir. Bu, Kureyşlilerin sıkıştırması üzerine Ebu Tâlib’in, Aleyhissalatu vesselam’a: “Yeğenim bana taşıyamayacağım yük yükleme” diyerek, himayede zorlanacağını ifade ettiği zaman Hz. Peygamber’in, amcasının artık himayeden vazgeçtiğini zannederek, gözlerinden yaş gelmesi anını hatırlatır. Çok zor bir andır

bu. Ama onun, gözyaşlarına refakat eden "Amca, eğer elimin birine Ay'ı diğerine de Güneş'i koysalar davamdan vazgeçmem" cümlesinde ortaya çıkan kararlılığı Ebu Talib'i yumuşatacaktır.

Şu halde, Âzer'in, bir baba olarak, Hz. İbrahim'e takdir edebileceği cezanın en büyüğü şimdilik, o ortamda, evinden kovmak ve oğlunu himayesiz bırakmaktır, o da onu yapmıştır.

Hz. İbrahim, babasına olan davetten vazgeçmiştir. Ancak, bu niyetini bildirirken de babasına karşı nezaketini korumuştur, aradaki sılayı koparacak bir üsluba yer vermekten kaçınmış ve onun imana gelebileceğine dair bir ümidini de ifade ederek şöyle demiştir:

— Sana selam olsun! Senin için Rabbimden mağfiret dileyeceğim. Çünkü O, bana karşı çok lütufkârdır.[423]

Üslupça sertleşen müteakip âyet, Kur'ân-ı Kerim'in, îcâzlı (özetleyici) üslubu içerisinde, her ne kadar babasıyla olan aynı konuşmanın devamı gibi görünürse de, dikkat edilince aradan geçen epey bir zaman mesafesinden sonra söylendiği anlaşılabilir (mealen): "Sizi, Allah'tan başka taptıklarınızla bırakıp çekilir, Rabbime yalvarırım. Rabbime yalvarışımda mahrum kalmayacağımı umarım."[424]

Biz bu ibarenin muahhar olduğunu iki karîneden hareketle söylüyoruz:

(1) Üslup öncekine nazaran oldukça sert,

---

[423] Meryem 47.

[424] Meryem 48.

(2) Bu âyette muhatap müfretlikten çıktı cemi oldu. Halbuki, daha önce hitaplar hep müfrede yani sadece babaya idi, burada ise "siz" oldu: "Sizi Allah'tan başka taptıklarınızla bırakıp çekilir, Rabbime yalvarırım.." demektedir.

Şu halde bu son âyette ifade edilen terk, daha önce belirttiğimiz, babasını terkten başka bir terk: Bu, ateşe atılma hâdisesinden sonra Hz. İbrahim'in hayatında yer alan hicrettir. Zaten müteakip âyet, bu hâdisenin sözünü ettiğimiz hicret olduğunu açıkça ifade etmektedir: "Vaktaki, onları ve Allah'tan başka taptıklarını bırakıp çekildi, Biz de ona İshak'ı ve Yakub'u bahş eyledik..."[425]

Şu halde Hz. İbrahim'in, babasına karşı nezaketli üslubunu ve hatta hakkındaki imana gelme ümidini, cemiyetle ciddi bir kopuş vaktine kadar koruduğunu söylememiz mümkündür. Nitekim şu kaydedeceğimiz âyet bu kopuş vaktiyle ilgili olmalıdır. Çünkü, burada Onun, babasına hitap ederken, cemiyeti de zikrettiğini görmekteyiz. Artık cemiyetten ümidi kestiği gibi babasından da ümidi tamamen kesmiştir. Bu durumda hepsine karşı tavizsiz, cesaretli ve şecaatli davranmaktan başka çıkar yol kalmamıştır, haykırır (mealen): "İbrahim, babası Âzer'e: 'Putları tanrı olarak mı benimsiyorsun? Doğrusu ben, seni ve milletini açık bir sapıklık içinde görüyorum' demişti."[426]

Muahhar olan bu ifade, iğneleyici ve hatta gücendirici bir üslup taşımaktadır. Zira, görüldüğü üzere dalâletle itham söz konusudur. Fahreddin Râzi de, böylesi sert bir üslûbun

[425] Meryem 49.

[426] En'âm 74.

uzun müddet yapılan bir mücadelenin tam bir yeisle sona ermesi neticesinde ortaya çıkacağına parmak basar.[427]

Kaydetmek isteriz: Bu meselede Hz. Nûh'la Hz. İbrahim arasında bir benzerlik var: En azından kan yönüyle yakınları hakkında son anına kadar ümidi kesmemek, irşatları için gayret ve duayı devam ettirmek. Hz Nuh, oğlu için en son anda bile oğluna irşâdî hitapta bulunduğu gibi,[428] hanımı da, Hz. Nûh'un hanımı vasfıyla son nefesini verir. Zira âyet-i kerime, ibret alınacak iki hanımdan biri olarak onu zikrederken "Nuh'un hanımı" diye zikreder. Demek ki, küfür ve isyanına rağmen, son anına kadar Hz. Nuh'un nikahında kaldı, Hz. Nuh, belki de imana gelir düşüncesiyle, onu boşayıp ayrılmayı düşünmedi.[429] Hz. Peygamber Aleyhissalatu vesselam da amcası Ebu Tâlib için aynı gayreti göstermiş, o son nefesini "Babamın dini üzere" diyerek verince, üzüntüsünden ağlamıştı.

Şu halde, irşat hususunda, ümidi kesmeyip son ana kadar faaliyete devam etme prensibinin, bütün eskiliğine rağmen, inananlar için, Hz. İbrahim tarafından bir kere daha uygulanan ve inananlara intikal eden İbrahimî mesajlardan biri olduğunu söyleyebiliriz.

(3) Cemiyet Plânında Tebliğ

Hz. İbrahim'in babasını uyardıktan ve hatta menfi bir netice aldıktan sonra kavmine yöneldiği söylenebilir. Elbette ki,

---

427 Razi, Tefsir 13,48.

428 Hz. Nuh, mü'minlere, gemiye binmelerini emredince, oğluna da bağırıyor: *"Ey oğlum! Gel, bizimle beraber bin, kafirlerle beraber olma!"* ama oğlu, (maddîyi, dünyayı temsil eden) dağa sığınacağını belirterek, -felaket, kapısını çalmış olmasına rağmen- küfürde direnmeyi tercih eder ve helak olur (Hûd 42-43).

429 Tahrim 10. Ayni âyette Hz. Lût'un hanımının da Hz. Nuh'un hanımına benzediği belirtilir.

kavmine yönelince babasına olan davetlerini bıraktığı söylenemez. Burada akla gelen bir husus şudur: Kavmine davetiyle ilgili olarak Kur'an'da gelen hitaplardan hangisi ilk defa telaffuz edilmiştir? Bu, açık değil. Ancak, En'am sûresinde geçen ve baş tarafı müşriklerle bir cedel olmaktan ziyade, Hz. İbrahim'in, Rabbini arayışıyla ilgili şahsî bir tecrübesi üslubuyla kaydedilen yıldızlarla istidlal ettiğine dair pasaj, Hz. İbrahim'in halka yönelik tebliğ faaliyetlerinin ilki intibaını vermektedir. Âyet mealen şöyle: Gece basınca bir yıldız gördü. "İşte bu, benim Rabbim!" dedi. Yıldız batınca, "Ben batanları sevmem!" dedi. Ay'ı doğarken görünce, "İşte bu, benim Rabbim!" dedi. Batınca, "Rabbim beni doğruya eriştirmeseydi ant olsun ki, sapıklardan olurdum" dedi. Güneşi doğarken görünce, "İşte bu, benim Rabbim, bu, daha büyük" dedi; batınca, "Ey milletim! Doğrusu ben, ortak koştuklarınızdan uzağım" dedi. "Doğrusu ben yüzümü, gökleri ve yeri yaratana, doğruya yönelerek çevirdim" dedi. Milleti onunla tartışmaya girişti."[430]

Biz, bu Kur'anî pasajı zahirine rağmen, Hz. İbrahim'in, halka yönelik ilk tebliği olarak değerlendirirken, şu karinelere dayandık:

1- Hz. İbrahim, o yaşa kadar hayatını, hiç güneş görmeksizin hep mağarada geçirip de dışarıya ilk çıkışında, önce yıldızları, sonra Ay'ı, en sonra da güneşi görmüş bir insan olmamalıdır. Onun mağarada doğma hâdisesine Kur'an'da yer verilmez, sahih hadislerde de yok. Râzi, mesele üzerinde cezm etmeden, "müfessirlerin kaydettiği üzere" diyerek tamrizî (esnek) bir üslubla mağarada doğuşuyla ilgili hikayeyi anlatır. Ancak onun, yıldız, Ay ve Güneşe "Rabbim!" de-

[430] En'am 76-80.

mesi hâdisesine kadar mağarada büyümüş olma meselesini reddeder. Bizim de ciddi bir delil olmayışı sebebiyle kabul edemediğimiz husus burasıdır. Yani mağarada doğmuş olsa bile, hiç çıkmadan idrak yaşına kadar orada büyümüş olması makul gelmiyor ve gerek de yok. Razi, âyetle ilgili çeşitli ihtimaller üzerinde durur. Ona göre, Hz. İbrahim, o cümleleri, putperestleri ilzam maksadıyla, aklî bir delil olmak üzere telaffuz etmiştir. Esas gayesi fani olan, batan şeylerin ilah olmayacağını belirtmektir. Ama bunu doğrudan söylemiyor. Muhataplarının inancını iptal için kendi inançlarına uygun bir tarzla, önce: "Bu (parlak) yıldız Rabbim" diyor, batınca: "Batanları sevmem" diye, delilini de zikrederek inançlarını reddediyor. Ay ve güneş vesileleriyle de aynı mânayı tekrar ederek zihinlerinde "Fâni şeylerin, batanların Rabb olamayacağı" fikrini takrir ediyor."[431]

Bu durum, mezkur hâdisenin halka yönelik ilk tebliğlerden biri olduğu hususunda kanaat vermektedir. Çünkü, metot olarak muhataplara oldukça munis, onların kabullerinden hareket eden bir usüle başvurulmuş olmaktadır. İlk tebliğlerin ürkütücü olmaması, putların batıllığının söylenmemesi, Hz. Peygamber'in metodundan bilinen bir husustur.

Elmalılı, bu âyetleri bir yerde, Hz. İbrahim'in tevhidi yakalamada takip ettiği aklî muhakeme ve istidlal olarak yorumlayıp, "Henüz büluğa ermeden ve peygamberlik gelmezden önce nazarî bir istidlal-i aklî ile" âlemin sonradan yaratılmış olma (hudûs) delilini anlamış olmasıyla yorumlarken[432] bir başka yerde[433] Hz. İbrahim'in yıldız, Ay ve Güneş için

---

[431] Razi, a.g.e. 13,49.

[432] Elmalılı, Tefsir 1,495.

[433] A.e. 3,1967.

kullandığı "Bu, Rabbimdir!" sözlerinin iltizâmî olmayıp ilzamî ve inkârî olduğunu, yani o cümleyi, zikri geçen cisimlere inancını belirtmek için değil, muhataplarını mat etmek ve inançlarını reddetmek için sarf ettiğini söyler. Belirttiğimiz üzere bu, Elmalılı'nın bir tenakuzu değildir. Kur'anî üslubun tabiî neticesidir. Ve bu üslup, —daha önce "Şahsî Dairesinde İmanî Tahkik" bahsinde açıkladığımız üzere— Hz. İbrahim'in şahsî dairesinde yaşadığı bir fikrî çilenin, tevhîdi bulma gayretinin ifadesidir.

2- İfade bidâyette, şahsî bir tecrübe gibi gözükürken, sonuçta, —güneş de batınca— Hz. İbrahim, kavmine hitap ederek: "Ey milletim! Doğrusu ben, ortak koştuklarınızdan uzağım!" diyerek yıldız, Ay, Güneş gibi gök cisimlerinin, ne kadar büyük, parlak ve faydalı da olsalar, ilah olamayacaklarını, hatta onlar dışında dahi olsa "Fena ile zevale, ölüme mahkum olan" hiçbir şeyin ilah olamayacağını ilan ediyor ve bunların batıllığını yüzlerine vuruyor.[434]

Bilindiği üzere, Hz. İbrahim'in içinde yetiştiği cemiyet yıldızlara tapmakta idi.[435]

Hz. İbrahim, burada çok mâhir bir davranış ve muhatabın merakını tahrik edip sürükleyecek sürprizli, itiraz yolları-

---

[434] Bunu, Aleyhissalatu vesselam'ın hayatında cereyan eden Garânik hâdisesi'ne benzetmemiz de mümkündür. O vak'anın, Necm sûresinde putlarının ismi geçen âyetler nazil olduğu zaman Aleyhissalatu vesselam, aralarında kıraat buyurunca, Mekkeli müşrikler, hissiyatlarına uygun şekilde anlıyarak, "Resulullah'ın putlarına da yer verdiğini söylemeleriyle meydana geldiği" yorumu da yapılmıştır. Rivâyetler çok sarih olmasa da, Muhammed Hamidullah'ın da dediği gibi, Aleyhissalatu vesselam'ın telaffuzdaki vurgularının böyle bir yanlış anlamaya imkan verdiği tahmini daha makul bir açıklama kabul edilebilir. Böylece bu iki hâdisenin daha iyi anlaşılmasında, birinin diğerine yardımı da söz konusudur. (Garanik hâdisesinin mahiyetini, geniş olarak *Kütübü Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi* adlı eserde genişçe yaptık (9,73-77)

[435] Razi, a.g.e. 13,48.

nı kapayacak kadar mantıklı, ustalıklı bir metotla şirki reddediyor, tevhidi tespit ediyor.

Burada, dikkat çekmemiz gereken bir incelik var: Kur'an'ı Kerim'in bu âyetlerini okuyunca, şöyle bir sual akla geliyor: "Müşrikler, niye Hz. İbrahim'in yıldız veya ayla yaptığı istidlal safhasında itiraz etmediler de, güneşle olan istidlalinden sonra itiraz ettiler? Halbuki, daha ilk safhada yani yıldız batınca Hz. İbrahim: "Ben batanları sevmem!" diye hemen hemen aynı tavrı koymuş idi? Bu soruya, Hz. İbrahim'in tedrîcilik siyaseti çerçevesinde cevap vermek mümkündür. Zaten bunun, uzun zamanı içine alan bir vetire olduğunu göz önüne alırsak, ilk safhalarda, halkı kaçırıcı olmayan bir üslubla meseleleri ele aldığı anlaşılır. Onun bu üslubu, halkın, kendisini bidâyetlerde kendilerine yakın bir inanç taşıdığı şeklinde anlamalarına imkan vermiştir ve O, asıl söylemek istediğini en sona bırakmak sûretiyle, bu üsluba şuurla, kasıtla yer vermiştir. Bu sayede O, geçen zaman içinde, getirdiği dinin esaslarını halka duyurma imkanı bulmuştur.

3- Mezkur Kur'anî pasajın, Hz. İbrahim'in halka yönelik ilk tebliğ hareketi olduğunu te'yid eden diğer bir husus, Hz. Peygamber'in tebliğ vetiresinin ilk safhasıdır. Aleyhissalatu vesselam, hayatı boyu uyguladığı "Tedrîç prensibi" gereği, başlangıçta Kureyş müşriklerinin inançlarına tamamen ters düşüp, muhataplarını birden şiddetli bir aksülamele sevk edecek sözlerden kaçındı. Onların kendisini dinlemelerine, davasının esaslarını duyup öğrenmelerine imkan verecek bir zemin üzerinde hareket etti. Müşrikler onu dinliyorlardı ve dinleyenlere de mâni olmuyorlardı. Menfi tavırları sadece istihza (alay) idi. Aleyhissalatu vesselam'ın adı bu yüzden "Sâbiî"ye (yıldıza tapan) çıkmıştı. Ama ne zaman ki, putların batıllığını gündeme getirdi, müşrikler şiddetle karşısına geçip en vahşi

tavırlar, en ağır işkenceler ve dayanılmaz hakaretlerle mücadeleye giriştiler.[436]

4- Sadedinde olduğumuz âyetlerle ilgili olarak Fahreddin Razi'nin kaydettiği ihtimallerden biri de söylediğimizi te'yid eder mahiyette olduğu için buraya aktarmayı faydalı buluyoruz. Altıncı vecih olarak kaydettiği ihtimal şudur: "Hz. İbrahim Aleyhissalatu vesselam, onların yıldızları Rabb bilme inançlarını iptal etmek istedi. Ancak o, kavminin bu meselede atalarını taklid ettiklerini ve tabiatlarının Hakk'ı kabulden çok uzak olduğunu bildiği için, Allah'a daveti açık bir üslubla yapmadı. Şâyet öyle yapsaydı, delillerini dinlemeyip reddedeceklerdi ve sözlerine iltifat etmeyeceklerdi. Bu sebeple o da, hedefe tedricen götürecek bir yol seçti: Öyle yapmalıydı ki, önce kendisini bir dinlesinler, delillerini bir görsünlerdi. Bu da, ilk nazarda, kendi inançlarına uygunluk arz ettiği için, kendi dinleri olan yıldız perestliğe yardım ve katılma zannını uyandıracak bir kelamı —kalbi tevhit inancıyla mütmain olduğu halde— sarf etmesiyle mümkündü. Bu davranışla güttüğü maksat onların batıl inançlarını iptal edecek ve netice olarak da kendi söylediklerini kabul etmelerini sağlayacak delilleri söylemeye imkan hazırlamaktı."[437]

Razi merhumun bu açıklaması, âyetten çıkarılan pek çok muhtemel mânalardan biridir. Bu ihtimali kabulde cezm edilmese bile, reddetmede de cezm edilemez. Bizce bu, tebliğ vetîresinin tabiatına uygun ciddi bir ihtimaldir. Hatta bu ihtimalden hareketle, Hz. İbrahim'in, bu delili, birkaç günlük bir müddet içinde değil, belki birkaç ay, ve hatta daha uzun

---

[436] Daha geniş bilgi için *Peygamberimiz'in Tebliğ Metodları-1* adlı kitabımız görülmelidir.

[437] Razi, a.g.e. 13,48.

müddete sarkabilecek bir zaman dilimi içinde kullandığı bir delil olarak değerlendirebiliriz.

Yani tevhidi yerleştirme programının belli bir döneminde (daha ziyade bidâyet döneminde) O, bu delili kullanmıştır. Sözgelimi, işe “Zühre” yıldızından başlamış, onun Rabb olamayacağı hususunda günlerce süren tartışmalardan sonra “Kamer”i münakaşa gündemine almıştır. Ay hususunda da, Zühre yıldızında olduğu gibi, önce kabullenir görünmüş ve ay küçülmeye başlayınca tereddütler beyan etmeye başlamış, tamamen kaybolunca hakkındaki nihâî kanaatini yani onun da Rabb olamayacağını vs. ifade etmiş, derken güneşi gündeme almıştır... vs. Hatta bunları, sırayla gündeme getiren muhatapları da olabilir.

Bu münakaşalar ayları içine alabilecek bir vetiredir. Dediğimiz gibi, Hz. İbrahim, meselenin uzun müddet gündemde kalmasını düşünerek akıllı manevralarla, tartışmayı yıllara bile sarkıtmış olabilir. Yıldızlara tapmanın butlanıyla ilgili, çocukların, kadınların bile dillerine düşecek eğlenceli fıkralar, teşbihler, diyaloglar, monologlar bile bu esnada üretilmiş olabilir.

Şunu da kaydetmede fayda var: Bu çeşit, fikre ve inanca giren meseleler üzerine yürütülen mücadelede, karşı tarafı ilzam için başvurulan metotlardan birinin, hasmın görüşünü, önce, benimser görünüp sonradan vazgeçivermek olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, Kur’ân-ı Kerim, Yahudilerin Hz. Peygamber’e karşı bu metodu kullandıklarını haber vermektedir: “Ehl-i Kitaptan bir kısmı şöyle dedi: “(Muhammed’e) inananlara günün başında inanın, sonunda inkar edin ki, belki dönerler...”[438] Şu halde Hz. İbrahim, bu metodu en makul ve

[438] Âl-i İmrân 72.

müessir bir şekilde kullanmış, ateşe atılma hâdisesini bir hayli geciktirerek, bu esnada davasının esaslarının herkesçe duyulmasını sağlamış demektir.[439]

Evet O, bu gök cisimleriyle istidlal macerasında Rabbini arıyor gözüküyor. Ama bu bir yönüyle, ferdî bir arayış değil, daha ziyade, batıl üzere olan muhataplarının yıldız-perestlik inancını —kendi malzemeleriyle— iptal edip tevhidi tespittir. Nitekim O, putların da batıllığını söylemek için hepsini kırıp baltayı büyük putun boynuna takarak: "(Kendisi hepsinden büyük olduğu, bu sebeple de ibadete asıl kendisinin layık olduğu halde öbür küçüklere de taptığınızdan dolayı kızarak) herhalde bu kırmış, isterseniz sorun" der.[440]

Bu "ilk hitap" diye değerlendirdiğimiz pasajın devamında "Milleti onunla tartışmaya girdi" ihbarına yer verilir. Bu cümle, Hz. İbrahim'in davetinin halk tarafından reddedildiğini, böylece Onun tevhit mücadelesinin halka inip aleniyet kazandığını belirtir. Öyleyse tekrar ediyoruz: Bu pasaj, bir kerelik bir münakaşayı değil, çeşitli safhalara şâmil bir mücadele vetîresini işaretler. 83. Âyete kadar devam eden kısım, hep Hz. İbrahim'in sözleridir. Burada, ilgili diğer âyetlerde de ifade edilen ve Hz. İbrahim'in risalet hayatı boyunca tekrar ettiği tevhît, farklı buutlarıyla dile getirilir.

Bu aleni davet, safha safha devam edecek, putların kırılması, hapse atılması, akabinde Hz. İbrahim'in ateşe atılmasıyla noktalanacaktır.

---

[439] Bugün Müsümanlar, bâtıl ideolojilerin butlanını herkesin anlayacağı şekilde ifâde edebilmek için benzer metotlara başvurabilirler. En azından bu maksada yönelik edebî neşriyatlarda (roman, hikâye, piyes, skeç vs.).

[440] Enbiya 63.

Hz. İbrahim aleyhisselam, ateşten sağ çıksa da, artık küf-r-ü inâdî'nin getirdiği bir kemikleşme, —bu büyük mucizeye rağmen— bâtılda bir direnme mevzubahistir, artık burada ısrarın bir faydası yoktur. Ona, Nemrut diyarını terk etmek, hicret etmek gerekmektedir ve öyle yapar.

Tebliğinin müessiriyetini tamamen kaybettiği, gerek kendisinin ve gerekse taraftarlarının tehlike vetiresine girdikleri safhada yapılacak tek şey hicrettir. Aksi halde, ya yerinde kalıp tebliğ hizmetinden el-ayak çekecek veya öldürülmeye hazır olacak. Bir peygamber, tebliğ yolunda ölür fakat tebliğ hizmetini terk etmez. Hz. İbrahim, tebliğ vazifesini başka yerlerde sürdürmek üzere hicreti tercih eder.

B- MUHTEVADA TEDRÎC

Muhatapla ilgili tedriç görüldükten sonra muhteva ile ilgili tedricin bilinmesi de gerekir. Buna da kısaca temas etmeyi uygun buluyoruz. Kısaca diyoruz, çünkü, Hz. İbrahim'le ilgili bahislerde bu konularda fazla malzemeye sahip değiliz. Eldeki malzemeler daha çok muhatapla ilgilidir. Muhtevadaki tedriç, mesajımızın anlaşılması ve benimsenmesi bakımından önemli ve de gereklidir. Nitekim, Hz. Peygamber'in risalet hayatında bu husus çok teferruatlıdır. Sözgelimi bir "besmele"nin bile üç ayrı safhada geldiği, namaz, oruç, zekat gibi bütün ibadetlerde hattâ itikadî meselelerde bile tedricîliğin esas kılındığı göz önüne alınınca[441] Hz. İbrahim'in tebliğinde de ciddî bir tedricin olduğuna hükmedilebilir. Fahreddin Razi, Hz. İbrahim'in yıldız, Ay ve Güneş sırasıyla gök ci-

[441] *Peygamberimiz'in Tebliğ Metodları-1* adlı eserimizde bu hususa geniş yer verdik.

simleriyle ilgili istidlâlini tedrîç zâviyesinden değerlendirerek: "Derecesi düşükten (yıldızdan) başlayıp, derecesi üstün olanlara (Ay ve sonunda Güneş'e) doğru tedrîce riâyet, tebliğde daha müessir" olacağını belirtir.[442]

Şu halde mezkur pasaj, Hz. İbrahim'in tebliğinde ciddî şekilde bir muhteva tedricinin mevcudiyetine parmak basmaktadır.

Nitekim tebliğin, kendi babası Âzer'e yönelik ilk safhasında temas ettiği meseleler[443] incelendiğinde Hz. Peygamber'inkine yakın bir tedrîç görebilmekteyiz. Zira babasına hitabında birbirini tamamlayarak takip eden beş safhadan bahsetmek mümkündür:

(1) Ma'bûdu tanıtma,

(2) Kendisini (peygamberliği) tanıtma,

(3) Şeytanı tanıtma

(4) Terhîb (ahiretle korkutma),

(5) Terk

1- Ma'bûd'u Tanıtma Safhası'nı şu âyet ifade eder (meâlen): "Ey babacığım! İşitmeyen, görmeyen, sana hiçbir fayda vermeyen şeye niye ibadet ediyorsun?"[444]

Bu safhada Hz. İbrahim, ibadet edilecek ma'bûd'un temel vasıflarını sayıyor:

İşitici olmalı,

---

[442] Razi, a.g.e. 13,57.

[443] Meryem 42-47.

[444] Meryem 42.

Görücü olmalı,

Fayda ve zarar verebilmeli.

Öyleyse, bu vasıfları eksiksiz taşıyan bir varlık ma'bûd olabilir. Kur'ân-ı Kerîme göre, kâfirler bile yeri-göğü yaratan bir Allah'ın varlığında müttefiktirler, bu inkâr edilemeyecek bir husus.[445] Binaenaleyh, Hz. İbrahim'in babası da Allah'a inanmakta ki, Hz. İbrahim, babasına O'nun varlığı hususunda delil getirmiyor. İnanca muvafık gitmeyen dinî tatbikatı, ubudiyet hayatını ele alıyor. Öyleyse, Hz. İbrahim, insandaki psikolojik bir zaaf sebebiyle, hissî bir kısım tercihlerle "elleriyle yaptıkları"na uluhiyet izafe edip gerçek ilahı ve O'nun taleplerini geri planlara atma zaafından işe başlıyor.

Bu beşerî zaafın şuurunda olan Hz. İbrahim, ilk iş, insanların dikkatini beşer eliyle imal edilen şeylerin ma'bûd olmayacağı noktasına çekmeye çalışmış, bu noktadan hareket etmiştir. Babasına yaptığı ilk davette ele aldığı meseleler bu açıdan tahlil edilince şunu da ilave edebiliriz: Hz. İbrahim, babasıyla münakaşa ederken. "Ey babacığım! İşiten, gören, fayda ve zarar verebilen, işitmeyen, görmeyen fayda ve zarar veremeyen şeyden daha üstündür. Bu açıdan insanoğlu, işittiğine, gördüğüne, fayda veya zarar verebildiğine göre putlardan üstündür, çünkü onlar işitmez, görmez, fayda veya zarar veremez; öyle ise insan, kendinden de aşağı olan, hele kendi elleriyle yaptığı bir şeye niçin tapar?" demiş oluyor.

Elbette böylesine makul, böylesine reddi imkânsız, böylesine günlük müşâhedeye muvafık bir mütalaa karşısında itiraz etmeye ve cevap vermeye mecal bulamayan bir kimse ya

---

[445] Ankebût 61,63; Lokmân 25; Zümer 38; Zuhruf 9; 87; İbrahim 9-10.

kabul edip teslim olacak veya, aklî, insanı ikna edici hiçbir yönü olmayan tehevvüre kapılıp gayr-ı mantıkî, gayr-ı insanî tepkiler gösterecektir.

Hz. İbrahim'in babası Âzer'in tutumu hemen hemen böyle olmuştur:

a) Oğlu İbrahim'in tebliğini reddetmek

b) Oğlu İbrahim'i atalarının dinini terk etmekle itham edip suçlu hâle düşürmek,

c) Tevbe edip bu suçtan vazgeçmezse taşlamakla tehdit etmek,

d) Bu tehdit işe yaramayınca, ailevî himayeyi kaldırıp yanından kovmak.

*** İki Mühim Nokta:**

1- Âyet-i kerîmede bir mecliste (seansta) cereyan etmiş bir muhavere gibi verilen bu münakaşa, ayları ve hatta yılları içine alan bir vetîre olmalıdır. Hz. İbrahim ve babasından bir defada imiş gibi sudur eden fikirler bu uzun müddet içerisinde karşılıklı olarak dermeyan edilen ve bu safhada üzerinde durulan temel nokta-i nazarlar olmalıdır. Belki, bu ana fikirlerin, âyette görülen sırayla işlenmiş olacağı daha kesin bir üslubla söylenebilir. Şu halde, Âzer'in Hz. İbrahim'i kovma hâdisesi, Onun babasıyla olan münasebetler vetîresinin son sahnesidir, nihâî noktasıdır. Hatta Âzer'in bunu, cemiyetle müştereken alınan bir kararı kavmi adına tebliğ etme makamında söylemiş olması bize daha makul gelmektedir.

2- Hz. İbrahim, işitmeyen, görmeyen, fayda veya zarar veremeyen şeye tapılmaz; 'ma'bûd işitici, görücü fayda ve

zarar verebilici olmalıdır' ana fikrini sadece babasına değil, babasından sonra da kavmine karşı işlemiş olmalıdır. Putları kırıp, baltayı en büyüğünün boynuna takma hâdisesi bu ana fikrin mizansenidir. Nitekim, kendisine: "Ey İbrahim! Bunu tanrılarımıza sen mi yaptın?" diye sordukları zaman, onlara: "Bilakis, onu şu büyükleri yapmıştır, konuşabiliyorlarsa onlara sorun" der.

Yeri gelmişken, az ileride genişçe yer vereceğimiz bir hususa kısaca parmak basmak isteriz: Babasına yaptığı tebliğin muhtevası ile, kavmine yaptığı tebliğin muhtevası farklı değildir. Her iki tarafa da —belli bir zaman farkıyla— aynı fikirleri aynı sırayla tebliğ etmiş olmalıdır. Ailevî tebliğ, kavmî tebliğ diye iki safhaya ayırmamızın gereği, daha çok Hz. Peygamber'de bu iki safhanın âyetlerle sâbit olmasından ve Hz. İbrahim'le ilgili âyetlerde bunu onun için de söylememize imkan sağlayan kuvvetli karinenin bulunmasından dolayıdır.

Hz. İbrahim böylece köşeye sıkıştırdığı muhataplarına: "Sen de biliyorsun ki onlar konuşmazlar" dedirttikten sonra taşı gediğine koyar: "O halde, Allah'ı bırakıp ta size hiçbir fayda ve zarar vermeyecek olan putlara ne diye tapıyorsunuz?" Ve sonunda zafer bayrağını göndere çeker:

— Size de, Allah'ı bırakıp taptıklarınıza da yazıklar olsun! Akletmiyor musunuz?"[446]

Hakikat noktasında mağlup olan kâfirler, azgınlar, âsiler ve sapkınlar güruhunun dünyanın kuruluşundan kıyamete dek her devrinde, her yerde başvurdukları ve vuracakları metoda: zulme, zora, kuvvete başvururlar: Hz. İbrahim'i ateşe atıp

---

[446] Enbiya 62-67.

yakmaya karar verirler. Fikir kuvvetle susturulmak, yok edilmek istenir.

Zalimler ve kâfirler bir şeyden gâfildir: Hakkın sahibi Allah'tır. Bütün hakikatler O'ndan gelir, öyleyse o, Sahibiyle birlikte ebedîdir, yok edilemez!

Ve âkibet, Hakka uyanların, batıla düşmekten korkan müttakilerindir: Ateş İbrahim'i yakmayacaktır. Artık burda âlem-i şehâdet planından çıkılmıştır. Hz. İbrahim vesilesiyle başka âlemin prensipleri, madde âleminin tabirlerine dökülmüştür: Ateş ve İbrahim iki ayrı ve farklı alemin ifade ettikleri ortak iki isim ve kelimedir, bir dördüncü buuttur, imkân-vücup âlemlerinin kavşağı olan Kâb-ı Kavseyn gibi bir yüceliği ifade eden iki kelime.

"İbrahim" de, "Ateş" de ilahî emre imtisalin sırrıyla itaatle, teslimiyetle buna ererler.

2- *Kendini (Peygamberliği) Tanıtma Safhası'nı* yukarıdaki âyetin devamı gösteriyor: "Babacığım! Doğrusu sana gelmeyen bir ilim bana geldi. Bana uy, seni doğru yola ulaştırayım."[447]

Burada Hz. İbrahim, nezaketli bir üslubla babasını, tâbi olduğu atalardan kalma eski dinin batıllığı hususunda uyarıyor. Babasının kendisine uyması demek, atalarını takliden gittiği yolu bırakması demektir.

Bu eski dinin yegane fazileti atalarının dini olmasıdır. Babası sonunda, bu noktayı öne sürerek müdafaasını, daha

---

[447] Meryem 43.

doğrusu saldırısını yapacak, İbrahim'i atalarının dinini terkten dolayı suçlu ilan edecek.

Şu halde, bu siyaktan, Allah'ı anlayıp varlığını kabullenmenin, peygamberliği anlayıp kabullenmekten daha kolay olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple, Hz. İbrahim, Allah'tan ve Allah'ın temel vasıflarından bahsetmiştir.

Buradan çıkacak İbrahimî bir mesajı şöyle ifade edebiliriz: Yeni başlayanlara din öğretiminde esas kılınması gereken bir husus, Allah'ı tanıtmaktan başlamak olmalıdır, mübtedi yaşça büyük de olsa küçük de olsa.

Nitekim, Aleyhissalatu Vesselam'ın, konuşmaya başlayan çocuklara ilk iş Allah'ı tanıtan şu âyeti ezberletmesi mezkur İbrahimî metodun bir uygulaması olmaktadır:

الْحَمْدُ لِلّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَداً وَلَم يَكُن لَّهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ

"Hamd o Allah'a olsun ki, O, ne bir çocuk edinmiştir, ne de mülkünde bir ortağı vardır."[448]

3- *Şeytanı Tanıtma Safhası.* Bu peygamberlik bilgisini takiben ele alınıyor ve öncelikle onun Allah'a asiliği belirtiliyor ve arkadan da bu isyanın sonucu onun cehennemlik olacağı belirtilecektir: "Babacığım! Şeytana tapma. Çünkü Şeytan, Rahman'a âsi olmuştur."

Burada isyanın Rahmân'a yani rızık veren ve ihtiyaçları gören'e yapıldığı belirtiliyor. Rızık her an istifade ettiğimiz şeylerdir. Şu halde inkârı zor olan şeyde isyan, Şeytan'ın akıl ve muhakemede ne kadar zayıf olduğunu ifade eder. Bu nan-

---

448 İsra 111, Bak. İbnu Ebi Şeybe 1,348; Abdurrezzâk, 4,334.

körlüğe düşen, böylesi kıt akıllıya ve buna uyan kıt akıllılara uyulur mu? denmek isteniyor.

*** Bir tahmin**

Tedriçle ilgili bu bahiste, Kur'an'daki bir karineden hareketle bir tahminde bulunmak istiyoruz: Hz. İbrahim, tevhit inancını tebliğ ederken, halkın kendisini dinlemesini sağlamak için, onların bir kısım hurafeleriyle uğraşmayı programına almadı mı? Böyle bir ihtimali düşünmeye sevk eden Kur'anî karine, Onun, putları kırmaya karar verdiği, risaletinin oldukça ileri bir safhasında, yıldızlara bakarak "Ben hastayım" dediği zaman, halkın Ona inanarak bırakıp gitmeleridir.[449] Diyoruz ki: Eğer, Hz. İbrahim, o güne kadar yıldızlarla kehanet safsatasının batıllığı üzerinde durmuş olsaydı, halk: "Bu, zaten buna inanmıyor" diye, o tavrını kuşku ile karşılardı. Halbuki, inanıyorlar ve bırakıp gidiyorlar.

Buradan şöyle bir İbrahimî mesaj çıkarılabilir: Dinin tevhit, risalet, ahiret, ubudiyet, adalet gibi, aslî meseleleri kalplerde yeterince tespit edilmezden önce tali meselelerle, hele insanların ruhuna işlemiş sökülüp atılması zor olan bir kısım hurafelerle uğraşmak akıllıca bir iş değildir. Bunları zamana bırakmalı, başlangıçta bunlarla uğraşarak zaman kaybetmemelidir.

4- *Terhîb (Korkutma) Safhası.* Önceki safhalarda gösterilen gayretler netice vermemişse sıra, gidilen yanlış yolun götüreceği felaketli hedefi göstermeye gelmiştir. Burada Hz. İbrahim, babasına, bir azabın değmesinden korktuğunu, şeytanla cehennemde arkadaşlık yapmak zorunda kalacağını ha-

---

[449] Saffât 88-90.

tırlatıyor: "Babacığım! Doğrusu sana Rahmân katından bir azabın gelmesinden korkuyorum ki böylece Şeytanın dostu olarak kalırsın."[450]

İlk safhada olduğunu tahminen söylediğimiz bu hitapların hepsinde, babasına, Hz. İbrahim, "Babacığım!" diye saygı ve sevgi ifade eden ve merhamet ve şefkat duygularını tahrik eden kelimelerle hitap eder.

Hz. İbrahim'in tebliğ hayatının birinci safhasının göstergesi olarak değerlendirdiğimiz bu pasaj, İslâm dâvetçilerinin her devirde, takip etmeleri gereken üsluba ışık tutmakta, gerek ele alınan muhteva sırası ve gerekse başvurulacak nezaket üslubu yönüyle güzel bir örnek olmaktadır. Râzi merhum, âyeti, bilhassa başlangıçta davetçilerin nezaketli ve gönül alıcı olmaları gereğine işaret sayar.[451]

5- *Terk Safhası*. Neticede baba Âzer ikna olamamış ve oğlu İbrahim'i taşlamakla tehdit etmiştir: "Babası: 'Ey İbrahim! Sen benim tanrılarımdan yüz çevirmek mi istiyorsun? Bundan vazgeçmezsen mutlaka seni taşlarım. Uzun bir süre benden uzaklaş git!' dedi."[452]

Babanın bu tavrı üzerine Hz. İbrahim, babasına olan tebliği terk edecektir, ancak bu terk bütün ümidi kaybetmek ve bu sebeple de bağları tamamen koparmak şeklinde bir terk değildir. Babayı kazanabilme ümit ve tavrıyla bir terktir. "Dedi: 'Selam sana! Senin için Rabbime istiğfar edeceğim; çünkü O bana çok lütufkârdır. Hem sizi, Allah'tan başka tap-

---

[450] Meryem 45.

[451] Razi A.g..e. 21, 226.

[452] Meryem 46.

tıklarınıza bırakıp çekilirim de Rabbime dua ederim Umulur ki Rabbime dua ile bedbaht olmam!'[453]

*** Ailevî ve Kavmî Safhalarda Muhteva Farkı Var mı?**

Yeri gelmişken şu hususu belirtmede fayda var: Hz. İbrahim'in yukarıda babasına yaptığını belirttiğimiz tekliflerle kavmine yaptığı teklifler arasında muhteva ve hatta bu muhtevayı ele alış sırasında ciddî bir fark olmadığı kanaatindeyiz. Bir adım daha ileri giderek, takip edilen üslup ve metotta dahi çok ciddî farklılıklar olmadığı kanaatindeyiz. Bu ikili safhanın varlığı, muhteva farklılığından değil, teknik ihtiyaçtan dolayıdır: Hem tebliğ faaliyetlerinde ailevî himayeye dayanmanın ehemmiyet ve gereği bakımından ve hem de halka yapılacak tebliğ için gerekli olan tecrübe ve mümaresenin kazanılması bakımından şart olan aileye hitap safhası sınırlı bir mücadeledir. Muhtemelen bütün peygamberler bu şekilde hareket ederek tebliğ işlerine daha rahat ısınmışlardır. Hz. Peygamber'de bu safha, bütün teferruatıyla bilinmektedir.

İki safhada yer verilen muhteva ve sıra benzerliğini şuradan anlıyoruz: Hz. İbrahim'in kavmine yaptığı davet olarak Kur'an'da yer verilen en uzun pasajlardan biri olan Ankebut sûresinin 16-27. Âyetlerinde —ki bu, iki sayfaya yakın bir yer tutar— Hz. İbrahim, kavmine: "Allah'a Kulluk edin!" emriyle söze başlar. Bu uzun pasajda, bir bakıma, Hz. İbrahim'in, risalet hayatı özetlenir: Halka yaptığı hatırlatmalar, Allah'ın bir kısım sıfatları, halkın tepkisi ve ateşe atılması, Hz. Lût'un kendisine inanması, hicreti, Hz. İshak ve "Yâkub"un

---

[453] Meryem 47-48.

ona bahşedilmesi, soyundan gelenlere kitap ve peygamberlik verilmesi birer, birer sayılır.

Burada zikredilen vak'aların Hz. İbrahim'in hayatında, —zikredilen düzene uygun olarak— aynı sırayla vukua geldiğini farz edecek olursak ilk başta Âllah'a ibadete davet'in ele alındığını görürüz. Ehemmiyetine binaen aynen kaydedeceğiz. Biz burada yer verilen her bir tebliğî meseleye bir rakam takdir edeceğiz. Bazı meselelerin tekerrür ettiğini göreceğiz. Bunlara önceki benzerlerinin numaralarını —kaçıncı sefer tekerrür ettiğini de ikinci bir rakamla belirterek— vereceğiz. Böylece hangi meselelerin daha fazla tekerrür etmiş olduğunu göreceğiz. Şüphesiz bunlar, ehemmiyetlerine binaen tekrar edilmişlerdir:

"İbrahim'i de gönderdik. Milletine: Allah'a kulluk edin, ondan sakının, bilirsiniz bu, sizin için daha hayırlıdır" dedi (1). Ey putperestler! Siz Allah'ı bırakıp sadece birtakım putlara tapıyor (2), aslı olmayan sözler uyduruyorsunuz (3). Doğrusu, Allah'tan başka taptıklarınızın size, rızık vermeye güçleri yetmez (4). Artık rızkı Allah katında arayın (4/2). O'na Kulluk edin (1/2). O'na şükredin (1/3). Siz O'na döneceksiniz (5). Eğer siz peygamberi yalanlıyorsanız bilin ki, sizden önceki ümmetler de yalanlamışlardı (6). Peygamberlere düşen apaçık tebliğdir (6/2) Allah'ın yaratmaya nasıl başlayıp (7), sonra onu nasıl tekrar edeceğini anlamazlar mı? (5/2), doğrusu bu, Allah'a kolaydır (8). De ki: Yeryüzünde dolaşın, Allah'ın nasıl yaratmaya başladığını bir görün (7/2). İşte Allah, aynı şekilde ahiret yaratmasını da yapacaktır (5/2). Doğrusu Allah her şeye kâdirdir (1/4). Dilediğine azap verir (9), dilediğine merhamet eder (1/5). O'na çevrileceksiniz (5/3). Siz ne yeryüzünde ne de gökte Allah'ı aciz bırakabilir-

siniz (1/6). Allah'tan başka bir dost ve yardımcınız da bulunmaz (1/7). Allah'ın âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr edenler, işte onlar Benim rahmetimden ümitlerini kesmiş olanlardır (2/2) İşte can yakıcı azap onlar içindir (2/3). İbrahim'in sözlerine milletinin cevabı sadece: "Onu öldürün, yahut yakın" demek oldu (10). Ama Allah, onu ateşten kurtardı (11). Doğrusu burada inanan kimseler için dersler vardır. İbrahim şöyle demişti: "Dünya hayatında, Allah'ı bırakıp aranızda putları muhabbet vesilesi kıldınız (12). Sonra kıyamet günü, birbirinize küfreder ve karşılıklı lanet okursunuz, varacağınız yer ateştir(9/2), yardımcılarınız da yoktur (1/8). Bunun üzerine Lût, ona inandı ve İbrahim: Doğrusu ben Rabbimin dilediği yere hicret ediyorum", O, şüphesiz güçlüdür, hakîmdir" dedi. (1/9). İbrahim'e İshak'ı ve Yâkub'u bahşettik. Soyundan gelenlere kitap ve peygamberlik verdik. Onu dünyada mükâfatlandırdık, doğrusu O, ahirette de Sâlihlerdendir."[454]

Hz. İbrahim'in hayatıyla ilgili bu Kur'anî özetlemede dikkatimizi çeken birkaç nokta var:

1- Hz. İbrahim'in imanî meseleleri tahkikine müteallik olan davranışlarına burada yer verilmez: yıldız perestliği reddedip tevhide götüren istidlali, hayatının en mühim menkıbelerinden biri olan putları kırma meselesi vs. Bunlar, belki de başka yerlerde genişçe verildiği için burada meskut geçilmiştir.

2- Ateşe atılma hâdisesinden sonra da kavmi ile putperestliğin iptali için mücadele etmiştir.

3- Ateşe atılma hâdisesinden sonra kendisine inananlar olmuştur. Kur'an, Lût'un inandığını tasrih eder. Kur'an dışı

454 Ankebût 16-27.

kaynaklarda, Hz. Sâre'nin de hicretten önce, iman kervanına katıldığı belirtilir. Ancak "İbrahim ve ona uyanlarda sizin için güzel örnek vardır"[455] mealindeki âyette zikredilen "uyanlar" en az üç kişi olmak üzere bir kısım inananların mevcudiyetine parmak basar. Aksi takdirde, burada zikredilen "uyanlar"la, Hz. İbrahim, Filistin'e yerleştikten sonra sayıları pek çok artacak olan mü'minler ordusunun da kastedilmiş olması gerekir, ancak bu durum, yukarıdaki âyetle uyuşmaz. Netice olarak, bu Kur'anî işaretten hareketle, ateşe atılma hâdisesinden sonra, ve fakat hicretten önce Hz. Lût ve Sâre'den başka bazılarının da Hz. İbrahim'e katıldığını kabul edebileceğiz. Bu tahminimizi, yukarıda kaydettiğimiz âyetin devamındaki üslubun sertliği de te'yîd eder. Orada onlar, müşriklere şöyle derler: "Biz, sizden ve Allah'tan başka taptıklarınızdan uzağız, sizin dininizi inkâr ediyoruz. Bizimle sizin aranızda yalnız Allah'a inanmanıza kadar ebedî düşmanlık ve öfke baş göstermiştir."

Bu ifade, daha önce de belirttiğimiz gibi, Hz. İbrahim'in kavminden tamamen koptuğunu, artık hicret havasına girdiğini göstermektedir. Diğer taraftan, yukarıda kaydedildiği üzere, Hz. İbrahim'in hayatını özet olarak safha safha veren Kur'anî özetlemede bu kopuş ve hicret, ateşe atılma hâdisesinden sonra zikredilmektedir.[456]

C- ÜSLUBTA TEDRÎC

Tedriç elbette sadece muhataplarda veya muhtevada değil, üslupta ve tarzda da olmalıdır.

---

[455] Mümtahine 4.

[456] Ankebût 26.

Yani işe başlarken, hiç kimsenin husumet göstermeyip, "Bu ne diyor, maksadı nedir?" gibi nazarlarla tecessüs içinde olan insanlara karşı takip edilecek tebliğ üslubu ile tecessüsten istihza ve alaya geçmiş ve hatta muhalefete, sonra da saldırıya geçmiş, mütecaviz muhalif ve iyice kemikleşmiş muannit münkir zalimlere karşı takip edilecek üslup ve tarz aynı olmamalıdır. Sözgelimi, öncekilere karşı gösterilen mülayemet, güler yüz ve tatlı üslup âhirkiler karşısında zillet ve tezellül olur.

Müstehzilere ve eza verenlere karşı gösterilen sabır saldırgan münkirler karşısında yok olmak demektir. Keza, bu vasıftaki düşmanla, henüz yeterli bir güç dengesine ulaşmadan yapılacak savaş da yok olmak demektir. Maksat yok olmak değilse, ki öyledir, şartlara en uygun üslubun tatbik edilmesi gerekecektir. Nitekim, Hz. Peygamber de ümitle tebliğ, ikaz, korkutma, tehdit ve kopma gibi tedricen değişen bir tebliğ üslubu takip edildiğini görürüz. Muhatapların menfi eylemlerine karşı da sabır, hicret ve savaş taktiklerini uyguladığı malumdur.

İki yüz yıl gibi uzun bir hayat yaşayan ve bütün ömrü hakkın galebesi için gayretle, mücadeleyle geçen Hz. İbrahim gibi bir zatın tebliğ hayatında farklı üsluplar olmalıdır. Kur'an'da Hz. İbrahim'in hayat safahâtı sarih şekilde kronolojik sırayla verilmemiş olmasından dolayı, bizim için ehemmiyet arz eden "üslûbî tedrîç" mesajını, tahkikle âyetlerden bulup çıkarmamız gerekmektedir.

*** Birkaç Mühim Prensip**

1) *Planlı Programlı Olmak*. Hz. İbrahim'in en mümtaz yönlerinden biri, daha önce birkaç kere dikkat çektiğimiz

üzere, onun plan ve program adamı olmasıdır. Onun bu yönüne burada bu kadarcık bir dikkat çektikten sonra, meselenin tahlilini, müteakiben yer vereceğimiz "İbrahimî Mücadelenin Üç Mühim Dinamiği" adını taşıyan bahiste yapacağız.

2) *İnsanlar Dinledikçe Mülayemet.* Bidâyette, —başka vesilelerle daha önce de temas ettiğimiz gibi— Hz. İbrahim, mülayim ve nezaketli, tahrikkâr olmayan bir üslubla hareket etmiştir. Cemiyetin gösterdiği tepkinin mahiyetine tabi olarak, zamanla o da hitaplarının üslubunu sertleştirecektir. Üslup farklılıklarından hareketle, bunlara, bir öncelik-sonralık sıralaması takdir etmek bile mümkündür. Elbetteki en yumuşak ifadeler ilk beyanları oluşturacaktır. Nitekim babasına olan ilk davetlerini, hürmet dolu bir kelime olan "Babacığım" hitabıyla yaptığını görmüştük.

3) *İnsanların Ünsiyet Edip Tanıdıkları Şeylerden Hareket Etmek.* Hz. İbrahim'in hitaplarında dikkatimizi çeken bir diğer husus, çevresindeki insanların bilip anladıkları şeyleri hep hareket noktası yapmış olmasıdır. Sözgelimi, kavmine ilk hitap olarak değerlendirdiğimiz, gök cisimleriyle istidlali buna misaldir. O, fani şeylerin ilah olamayacağı fikrini onlara benimsetmek için, onların uluhiyete nispet ettikleri gök cisimlerinden hareket ederek yıldız, Ay ve Güneşi teker teker gündeme getirerek, ve onların itiraz etmeyeceği bir üslubla —bunlardan her birine: "Bu benim Rabbim!" demiştir— söze başlayarak neticeye gidiyor. Eğer o, ilk söz olarak. "Fani şeyler Rabb olamaz, putlar batıldır!" deseydi kendisini kimse dinlemez ve delillerini işittirme imkânı bulamazdı. O, büyük bir fetânet ile, bu ilk hitabında muhakemesini, muhataplarının çok iyi bildikleri şeylere dayandırmıştır.

Hz. İbrahim'in daha muahhar olduğu anlaşılan bir beyanı Enbiya sûresinde yer alır. Burada Hz. İbrahim'e "rüşd"ün verildiği belirtilir. "Babasına ve kavmine" müştereken yaptığı hitapta –ilk tebliğde tespit edilen gök cisimlerine tapmanın batıllığı meselesini tamamlamak üzere-: "O yıldızları temsil ettiklerine inanarak takdis ettikleri"[457] putların batıllığını ele alıyor, "Bu tapıp durduğunuz heykeller nedir?" diyor.[458]

Bu ifadenin ilk değil, muahhar olduğunu söylüyoruz, çünkü, örneği, Aleyhissalatu Vesselam'da var. İbnu Sa'd, Hz. Peygamber'in bidâyette, putları söz konusu etmediğini, bu sebeple de Mekkelilerin onu dinlediklerini, menfi tavırlarının istihza etmek sınırında kaldığını, ancak Resulullah'a putların batıllığından bahseden vahiyler gelmeye başlayınca şiddetle muhalefete geçerek Müslümanlara karşı saldırıya geçtiklerini belirtir.[459]

Hz. İbrahim'in üslubu bu tebliğde de oldukça mülayimdir. Kavmi de ona, bütün halkların peygamberlere karşı kullandıkları[460] kendilerince en makul olan delille cevap verirler: "Bu yol atalarımızın yoludur."

Şimdi bahsi âyetten takip edelim: "Andolsun ki, daha önce, İbrahim'e de rüştünü vermiştik. Ve Biz onu(n buna ehil olduğunu) bilenlerdendik. O zaman o, babasına ve kavmine: 'Sizin tapmakta olduğunuz bu heykeller nedir?' demişti. Onlar: 'Biz, atalarımızı bunların tapıcıları olarak bulduk.' dediler."[461]

---

457 Râzi, A.g.e. 7,23.

458 Enbiya 52.

459 İbnu Sa'd 1,199. Bu hususta geniş açıklama *Peygamberimiz'in Tebliğ Metodları - 1* adlı kitabımızda yapılmıştır.

460 Bakara 170, Mâide 104, A'raf 28, Yûnus 78, Şuara 74, Lokman 21, Zuhruf 22.

461 Enbiya 51-53.

Hemen belirtelim, burada rüşt kelimesinin kullanılmış olması da, bu hitabın, Hz. İbrahim'in ilk hitaplarının biri olduğuna delildir. Çünkü, bazı âlimler, rüşt kelimesinin burada büluğdan önceki hidâyet mânasında kullanıldığı kanaatindedir.[462] Nitekim bu kelime, Kur'an'da büluğdan önceki alış veriş yapabilme kapasitesi mânasında kullanılmıştır.[463] Yine belirtelim ki, Hz. İbrahim'e peygamberliğin, onun maruz kaldığı bu imtihanlardan sonra geldiğini söyleyenlere delil olabilecek bir karine, burada geçen "Biz onu biliyorduk." tabiridir. Rüşt, büluğdan önceki hidâyet olarak anlaşılınca âyetten şu mâna çıkarılabilir: "O, henüz büluğa ermemiş olmasına rağmen, tebliğ için liyâkatli olduğunu biliyorduk."[464]

Enbiya sûresinin 51. âyetinden başlayıp 72. âyete kadar devam eden ve bir buçuk sayfaya yakın yer tutan bu Kur'anî pasaj, Hz. İbrahim'le ilgilidir. Burada Hz. İbrahim'in hayatı, ateşe atılıp yanmaktan kurtarılması, kendisine Hz. İshâk (ve torunu Yakub'un) verilmesine kadar özet olarak anlatılır. Bineanaleyh 54. Âyette yer alan Hz. İbrahim'in —"Babalarımızı onlara tapar bulduk" diyen— kavmine verdiği: "Andolsun ki sizler de babalarınız da apaçık bir sapıklık içindesiniz" cevabı, büyük ihtimalle, aynı mecliste söylenmiş bir söz değildir. Taşıdığı sertlikten hareketle diyoruz ki, bu cümle, muahhar münakaşalardan birinde haykırılmıştır.

Keza taptıkları putların batıllığını mevzubahs eden, yine babasına ve kavmine hitap ettiği belirtilen Şu'ara sûresindeki

---

462 Suyutî, *Celaleyn*, s. 432.

463 Nisa 6.

464 Beyzavî, bu ihtimali *kîle* kaydıyla verir (Tefsir 2. Tab, Mısır, 1375, 2,35). Rüşd'ün büluğdan önceye ait olduğu görüşünü, Razi ihtimallerden biri olarak kaydeder (Tefsir 22,180).

bir pasaj, öz olarak bunun aynı ise de ilave yeni unsurlar, ziyade açıklamalar ihtiva eder. Öncekinde Allah'ın arz ve semayı yaratıcılığı hatırlatılırken bu ikincide Allah'ı tanıtan, başka vasıflara da yer verilir. Hz. Peygamber'in de Allah'ın vasıflarını —en çok bilinen isimlerinden başlayarak, bilinmeyen yeni vasıflarıyla tanıtılması işini tedricen gerçekleştirme, uygulamasını göz önüne alarak Şu'ara sûresindeki bu pasajın daha muahhar olduğu tahmininde bulunabiliriz. Üslubun burada biraz daha sertleşmesi de bu görüşümüzü destekler. Bu uzun pasajın, Cenab-ı Hakk'ın, evsafını hatırlatan baş tarafını kaydediyoruz: "İbrahim, babasına ve milletine:

-Nelere tapıyorsunuz, demişti.

-Putlara tapıyoruz. Onlara bağlanıp duruyoruz demişlerdi. İbrahim:

-Çağırdığınız zaman sizi duyarlar veya size bir fayda ve zarar verirler mi, demişti.

-Hayır! Ama babalarımızı da bu şekilde ibadet ederler bulduk, demişlerdi. İbrahim:

-Eski atalarınızın ve sizin nelere taptıklarınızı görüyor musunuz? Doğrusu onlar benim düşmanımdır. Dostum ancak âlemlerin Rabbidir. Beni yaratan da, doğru yola eriştiren de O'dur. Bana yediren ve içiren de O'dur. Hasta olduğumda bana O şifa verir. Beni öldürecek sonra diriltecek de O'dur. Ahiret gününde günahımı bağışlamasını umduğum O'dur. Rabbim! Bana hikmet ver, beni iyiler arasına kat!"[465]

Burada da ehemmiyetle hatırlatmak isteriz: 70-89. Âyetler arasında mevzubahs edilen konuşma ve münakaşalar bir

[465] Şuara 80-83.

mecliste (seansta) cereyan etmiş olamaz. Bunlar uzun bir mücadele döneminde Hz. İbrahim ve muhalifleri arasında cereyan eden pek çok mübâhasenin bir özetlemesi olmalıdır.

4) *Ortak Değerlere Dayanmak*. Hz. İbrahim'in, müşriklerle kesin kopuşa yani hicrete karar vermesinden önce, onlarla münasebette başvurduğu bir düsturu daha belirtmemiz gerekmektedir: Cemiyetin batıl yönlerini reddederken, mâkul yönlerini izhar etmek, hepsini aynı torbaya koymamak; bir diğer ifade ile, "Ortak değerlere dayanmak." Şöyle ki:

Şu âyet, Hz. İbrahim'in kavminin batıl inançlarından ve bâtıl olan dinî yaşayışlarından uzak kaldığını halka alenen ilan ettiğini göstermektedir:

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ إِنَّنِي بَرَاءٌ مِّمَّا تَعْبُدُونَ *
إِلَّا الَّذِي فَطَرَنِي فَإِنَّهُ سَيَهْدِينِ

"İbrahim, babasına ve kavmine demişti ki: Beni yaratan hâriç, sizin taptığınız şeylerden uzağım. Beni doğru yola eriştirecek olan şüphesiz O'dur..."[466] Bu âyet, bir taraftan Hz. İbrahim'in kavmiyle arasındaki ihtilafı ilan ederken, diğer taraftan "ittifak ettikleri bir nokta"yı istisna ettiğini göstermektedir. Yani Hz. İbrahim onların tapmakta olduğu şeylerden uzak olduğunu belirtirken bu taptıkları şey arasında yer alan "Yaratıcısını" istisna ediyor. Bu ifade, o kavmin, bilinen "yıldız perestlik" ve "putperestlik" ile birlikte ayrıca bir de "Yaratıcı"ya inandığını göstermektedir.

Üslup, gerçekten dikkat çekici: "Ben, sizin taptıklarınızdan, —beni yaratan hâriç— uzağım" diyor. "Ben yaratanıma tapıyorum, sizin taptıklarınızdan uzağım" demiyor. Yani on-

---

[466] Zuhruf 26-27.

ların taptıklarının bir kısmını reddederken "Yaratıcı"nın istisna edilmesi, onların, diğer yıldız, put vs. bâtıl şeylerle birlikte "Yaratıcı"ya da inandıklarını ifade eder. Zaten Kur'ân-ı Kerim Nûh, Âd, Semûd gibi peygamberlere itiraz eden bütün eski kavimlerin ve hatta Hz. Peygamber'e itiraz eden Câhiliye Arapları'nın da gökleri ve yeri yaratan bir Allah'a inandıklarını muhtelif âyetlerde dile getirir.[467] Bugünün etnoloji ilmi de, Asya, Afrika, Avustralya ve Amerika'da mevcut bütün kavimlerde, hatta yer yüzünün en ibtidai cemiyeti kabul edilen Afrika'daki Pigme kavminde bile, günlük tapınmaların dışında tutulan ve fakat her çeşit çarenin tükenmesi anlarında kendisine müracaat edilen Yüce Tanrı inancının varlığını tespit etmiştir.[468]

İnançtaki müşterekliğin ifadesi, benimsenen diğer hayırların ifade edilmesinin gereğine işaret eder. Âyet-i kerimenin devamında Cenâb-ı Hakk'ın: "İbrahim, ardından geleceklere bu sözü, devamlı kalacak bir miras olarak bıraktı" ihbarı, Hz. İbrahim'in sözünü, kıyamete kadar muteber bir mesaj şeklinde anlamamıza ve bu mesajı: "Cemiyetteki ebâtılı reddederken hayırlara sahip çıkmak" diye düsturlaştırmamıza imkan tanır.

Öyleyse, tebliğci, tebliğ sırasında muhatapla arasındaki müşterek noktaları bulmak, o müşterek zeminden hareket etmek, hatta bu müşterekliklerini zikretmekle bunlara muhatabın dikkatini şuurla çekmek gibi bir kısım incelikleri bilmeli ve bunlara riâyet etmelidir. Bir başka ifade ile söylemek gerekirse, tebliğci, cemiyetin bâtıl ve şerlerinden uzak olduğunu be-

---

467 İbrahim 10, Ankebût 61.

468 Bak. Bastides, Rogers: Elements de Sociologie Religieuse, p.188; Eliade, Mircea : Traite d'Histoire des Religions,48-55.

yan ederken, ortak değerleri hatırlatmalı, cemiyetle olan bağların tamamen koparılmak istenmediğini halka duyurmalıdır.

Bu prensip, fıtratı bozulmamış vicdanlarda, cemiyetin hayrı için çalışıldığı hususunda ikna edici bir te'sir meydana getirebilir. Çünkü Allah insanoğlunu "mükerrem"[469] yaratmıştır. Onun fıtratındaki bu mükerremlik, onu daima hayrı, hakkı, iyiyi, doğruyu, güzeli hakkıyla takdire sevk edecektir. Öyleyse, tebliğci, cemiyetin güzel olan değerlerine sahip çıkarak ölmemiş vicdanlar karşısında kendini temize çıkarmalıdır. Kolayca anlaşılamayacak mühim bir İbrahimî mesaj!.

5) *Büyük Putu Sona Bırakmak*. Râzi merhum'un, Hz. İbrahim'in gök cisimleriyle istidlalini anlatan âyetten çıkarılabilecek muhtemel mânalardan biri olarak kaydettiği bir yorumunu burada hatırlatmada fayda var. Buna göre, Hz. İbrahim'le kavmi arasındaki bir münakaşa, parlak yıldızın doğmasına kadar devam eder. Yıldız doğunca, Hz. İbrahim, onları neticede mat etmek maksadıyla, bidâyette: "İşte Rabbim bu!" Yani "Beni kendisine davet ettiğiniz rab budur" dedi ve bir müddet sustu. Bu esnada yıldız battı sonra: "Ben batan şeyleri sevmem!" dedi."

Razi, yorumun devamını bize bırakarak sözü burada keser. Biz meselenin anlaşılması için aynı muhakemeyi, âyetin bütünlüğüne uygun şekilde devam ettirebiliriz: "Münakaşaları tekrar başladı ve "ay"ın doğuşuna kadar devam etti. Ay doğunca (Gâliba haklısınız, herhalde) Rabbim budur! dedi ve münakaşa bitti.. Ancak, batınca tekrar konuşarak "Rabbim bana hidâyet vermeseydi bunu Rab bilecek ve sapıklar güruhundan olacaktım." dedi. Böylece yine münakaşa başlattılar.

---

[469] İsra 70.

Bu cedelleşme de güneş doğuncaya kadar devam etti Hz. İbrahim bu sefer: "Güneş Rabbim!" dedi..."

Bu açıklama, akla, Hz. İbrahim'in mücadele metoduna yönelik bir ihtimal daha getiriyor. Hz. İbrahim'in yıldızlara tapan muhataplarına göre, uluhiyet sistemlerinde belli bir çokluk ve aralarında da bir hiyerarşi vardı. Yani, sadece bir gök cismine uluhiyet nispet etmiyorlar, belki de bir hiyerarşi içerisinde birçok gök cismine uluhiyet nispet ediyorlardı. Puthânelerinde yer alan putlar da, gök cisimlerinin temsilcileri durumundaydı. Sözgelimi parlak yıldız (ki daha önce geçtiği üzere Müşteri veya Zühre yıldızı olduğu ileri sürülmüştür), belki de uluhiyet ailesi içerisinde en geri mevkide bulunuyordu, en üst mevkiyi de Güneş ve Ay tutuyordu.

Öyle geliyor ki, Hz. İbrahim, mücadele hayatında, bu hiyerarşik putlar ve inançlar terkibinin üzerine giderken, bir sistem ve metotla hareket etti. Metodu da, onları, imkan nisbetinde en küçükten en büyüğe doğru müteselsil bir sırayla gündemine almaktı. Ve bu vetireyi, mücadele hayatının başından sonuna kadar devam ettirdi. Nitekim tahlilimizin başlarında, halka yönelik ilk cedeli olarak değerlendirdiğimiz gök cisimleriyle istidlal hâdisesinde parlak yıldız, ay güneş sırasını takip etmiş, son sözünü güneş vesilesiyle söylemiştir. Keza, put kırma hâdisesinde de, önce küçükleri halletmiş, en sona da en büyüğünü bırakarak, putçularla kedi-fare oyunu oynarcasına, çok güçlü bir mantıkla bütün söyleyeceklerini en büyük put vesilesiyle söylemiş, muhataplarını perişan etmiştir.

Böylece Hz. İbrahim, her devirde muteber en müessir bir mücadele metodunu vermiş oluyordu: Tedricî hareket etmek, haklanması daha kolay en küçükten başlamak ve en büyüğü en sona bırakmak. Ve mümkünse, mevcut içtimai hayatın

kargaşa ve hoşnutsuzluklarını o en büyüğün düzeniyle açıklayıp, kör tâbilerini bu yolla uyarmak ve ikna etmek.

6) *Hicret Belki, Ama Asla Taviz*. Hz. İbrahim'in cedel metodunda, muhatabına bütün iyi niyet ve samimiyetiyle, hidâyete gelir ümidiyle, hakikatları sonuna kadar anlatmak var. Ama muhatap anlayışa yanaşmazsa, bu noktada onları terk etme var.

Evet yapılan bütün ikna edici çalışmalara ve hatta, cehennemî bir ateşten yanmadan, sağ-salim çıkma gibi akılları durduran bir mucizeye rağmen küfürde direnen ve zulümden geri adım atmayan insanlara karşı daha fazla tebliğ yapmak ve hele mülayemet göstermek, iltifatkar tavırlara girmek, onları ikna ve hakikate getirme planında hiçbir fayda vermez, aksine onları taannütlerinde daha da artırır. Büyükler ne demiş. "Aç kurda karşı tahabbüp, onun merhametini celb etmez, iştahını artırır, bir de diş kirasını istetir."

Bu sebeple Hz. İbrahim, böyle bir durumdaki hak ehline, mücadelesinde nasıl davranması gerektiğinin örneğini de verir: Asla tavizkar olmamak. Onun örnek tavrı Kur'anda zikri geçen şu âyetten anlaşılmaktadır:

إِنَّا بُرَاء مِنكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَاء أَبَداً حَتَّى تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحْدَهُ

"Biz sizden ve Allah'tan başka taptıklarınızdan uzağız. Sizin dininizi inkar ediyoruz. Bizimle sizin aranızda yalnız Allah'a inanmanıza kadar ebedî düşmanlık ve öfke baş göstermiştir."[470]

---

[470] Mümtahine 4. Bu üslub sertliğinin mahiyeti *"Hz. İbrahim'in Faziletleri*" bahsinde *Mücadelede Tavizsizlik* başlığı altında tahlil edildi.

2 - İBRAHİMÎ MÜCADELENİN ÜÇ MÜHİM DİNAMİĞİ

Hz. İbrahim'in mücadeleleriyle ilgili âyetler yakından tetkik edilince, mücadelenin devamına ve başarısına ruh veren ve bir nevi mânevî sacayakları mesabesinde olan üç temel düstur karşımıza çıkmaktadır. Bunların üçü de özünü, Onun saf ve mutlak tevhît inancı ile ahlakî faziletlerinde bulur:

* Hasbîlik,

* Açıklık ve cesaret,

* Planlılık

a) *Hasbilik*. Bu, onun bütün işlerini Allah rızası için yapmasını ifade eder. Allah'a olan kuvvetli imanı, Onu, Allah'ın her emrini olduğu gibi icraya sevk etmiştir. O yolda reddedilme değil, öldürülme, ateşe atılma tehditleri bile Onu vazifesini aynen icradan alıkoyamamıştır. Onun hasbiliği, Hz. İbrahim'i âlemlere üstün kılan başta saf tevhit inancı olmak üzere, diğer ahlakî faziletlerinin bir sonucudur. Bu husus daha önce açıklandı.

b) *Açık Tavır*. Hz. İbrahim'in mücadelesiyle ilgili âyetlerde dikkatimizi çeken mühim bir husus, Onun mücadelesini açıklıkla yürütmüş olmasıdır. Yani O, gerek babasına, gerek kavmine ve gerekse iktidar sahiplerine karşı, fikirlerini büyük bir açıklıkla beyan etmiş, onların gittiği yolun batıl olduğunu, herhangi bir korkuya, endişeye kapılmadan, bütün gücüyle haykırmıştır. "Yalnızım, güçsüzüm, muhaliflerim sayıca çok, maddeten beni bir kaşık suda boğacak kadar güçlü; iktidar onların, ellerinde hazineler, ordular var" gibi cesaret kırıcı pest mülahazalara düşmeden, korkmadan, çekinmeden gerçek

ne ise, olduğu gibi haykırmıştır. Bu açıklığa aykırı gibi gözüken bazı davranışların, hedefe daha emin gitmede başvurduğu plan ve programın ilk adımlarıdır, tevriyedir, harp hilesidir. Bu husus dahi, başka vesilelerle önceki bahislerde bir kısım örneklerle açıklanmıştır.

c) *Planlı Mücadele*. Hz. İbrahim'in bize örnek olan mücadelesinin, hasbîlik ve açıklıktan sonra gelen en mühim prensibi plan ve programdır. Planlılık, gerçekten ve hassaten İbrahimî bir vasıftır. Çünkü, açıklık ve cesarete rastladığımız nicelerinde, çoğu kere, plan-program ve hesap yoktur, kara düzen dediğimiz rast gelelik, zuhuratçılık hakimdir. Bu çeşit mücadele yürütenlerin başarı grafiği saman alevi misali, göz kamaştıran sahnelere şâmil olsa bile, neticesi hüsranla noktalanır. Plansız gözü karalığa, dünya edebiyatı, istihzâî bir ifade ile donkişotluk demiştir.

Hz. İbrahim'in mücadelesinde, önceden planlanan bir program görmekteyiz. O, sonradan sırayla neler yapacağını neler söyleyeceğini, nasıl bir psikolojik-fikrî netice elde edeceğini, hedefe varmada atacağı ikinci üçüncü, dördüncü... adımların neler olacağını önceden hesaplayarak ilk adımları atmakta ve neticede, inkarcı muhataplarını tezada düşürmekte, şaşkına çevirmektedir.

Bu planlı üslubu, risalet hayatının ilk başında, halka yaptığı ilk tebliğ olarak yorumladığımız hâdisede gördüğümüz gibi, Hz. İbrahim'in en büyük eylemlerinden biri olan, putları kırma hâdisesinde de sarîh olarak görürüz.

İlk hâdisede, gök cisimlerine tapmanın batıllığını söylemek için, sıra ile yıldıza, Ay'a, Güneş'e öylesine ciddî ciddi: "Bu, benim rabbim" demiştir ki, hiçbir itirazla karşılaşma-

mıştır. Asıl söyleyeceğini ise, en sona saklamış, "en büyük" ve tanrılar arasında en şaşaalı olan güneş de ufukta kaybolunca, kavmine yönelerek, gökte tanrı aramakta olduğunu sandıkları tavrından asıl maksadının putperestliği, nücum perestlik ve şirki reddetmek olduğunu ifade edince, kavmi itiraz etmiştir.

Bu metodun daha sarih ve şaşaalı olan ikinci örneğini putları kırma hâdisesinde görürüz:

Enbiya sûresinde, önce, Hz. İbrahim'in kavmine yaptığı daveti ve kavminin menfi olan tepkisi özetlenir: "İbrahim, babasına ve milletine: 'Bu tapınıp durduğunuz heykeller nedir?' demişti. 'Babalarımızı onlara tapar bulduk' demişlerdi. İbrahim: 'Andolsun ki, sizler de babalarınız da apaçık bir sapıklık içindesiniz' deyince, 'Sen bize gerçeği mi getirdin, yoksa şaka mı ediyorsun? dediler. O, şöyle dedi: 'Hayır, Rabbiniz, göklerin ve yerin rabbidir ki, onları O, yaratmıştır. Ben de buna şâhitlik ederim."[471]

Bu pasaj, her ne kadar bir mecliste (seansta) cereyan eden bir münakaşa gibi gözükse de, bu, aslında uzun mücadele yıllarında Hz. İbrahim'in kavmine tebliğ ettiği ana fikirlerin, yaptığı müteaddit münakaşaların Kur'anî üslupta bir özetlemesidir. Bir başka ifade ile, Hz. İbrahim'in hicrete kadarki irşat hayatında yaşadığı en önemli mâceraların ve işlediği belli başlı fikirlerin bir özeti, resm-i geçitidir.

Kur'anî pasaj gösteriyor ki, Hz. İbrahim'in bütün davetleri, tebliğleri, açıklamaları boşadır, halk bir bütün olarak meselenin ciddiyetinde değildir. Hz. İbrahim'in davetini şaka

---

[471] Enbiyâ 52-56.

zannediyorlar veya alaya alıyorlar. Bunları sarsmak, ciddiyeti kavratacak bir eylemde bulunmak, "ses getirmek için merkeze vurmak" gerekmektedir. Hz. İbrahim, onları ırgalayacak, "Evet!" veya "Hayır!" demek üzere daha ciddî düşündürecek, yani "Ses getirecek" bir eylem olmak üzere "mukaddes"lerine vurmayı planlar. Ama bu, öyle icra edilmeli, öyle zamanlanmalı ki:

1) Planı önceden sezilmemeli,

2) Onları önce düşünceye sevk etmeli,

3) Birbirlerine düşürmeli,

4) Gittikleri yolun yanlışlığını ihsas etmeli, hatta itiraf ettirmeli,

5) Onlara nihaî tavırlarını ortaya koydurmalı,

Bu plan üzerine Hz. İbrahim, (kendi kendine)[472] şu kararı verir: "Allah'a yemin ederim ki, siz ayrıldıktan sonra putlarınıza bir tuzak kuracağım."[473]

Bu kararı uygulamada takip ettiği yol Saffât sûresinde açıklanır: "İbrahim, yıldızlara bir göz attı ve: 'Ben rahatsızım' dedi. Onu bırakıp gittiler."[474]

---

472 Hz. İbrahim'in âyette gelen bu sözü, kendi kendine söylüyor olmalı diyoruz, çünkü kuracağı bir harp hîlesini, bu açıklıkta söylemesi, taktik olarak muvafık gözükmüyor. Nitekim, bu iş için bayramlarına katılmıyor ve maksadını gizlemek için hastalık mazeretini ileri sürüyor. Değilse tedbir alırlardı. Ayrıca, putları gizlice kırma hilesi icra edildiği vakit halk: "Bunu yapan İbrahim'dir, zaten bu işi yapacağını söylemişti" demiyor. Aksine, hâdise olup bittikten sonra, belli bir araştırmanın sonunda, *İbrahim denen bir gencin putları diline dolamış olduğunu* bazıları hatırlıyor.

473 Enbiya 57. Âyet.

474 Saffât 88-90.

Tefsirler, o günün umumi bir bayram günü olduğunu söylerler, âyetten de bu anlaşılıyor. Şu halde Hz. İbrahim, onların topluca gittikleri şenliğe katılmaz. Yıldızlara göz atarak "Ben hastayım" demesi, halk nazarında Onun geri kalışını meşrulaştırır, herhangi bir kuşkuya sebep olmaz. Çünkü, onlardaki yıldız perestlik bu çeşit tavırlara imkan veriyordu. Böylece, Hz. İbrahim, planına yer yer insanların âdetlerini, inançlarını monte ediyordu. Aksi takdirde planı açığa çıkabilirdi.

Şu da söylenebilir: Hz. İbrahim, yıldıza bakarak: "Hastayım" dediğine göre, hâdise, geceleyin cereyan etmiştir. Bu yıldız perest halk, yıldızların bolca gözüktüğü bir geceyi merasim ve eğlence için belirlemiş olabilirler.

Hz. İbrahim, planını uygulamada zamanlamayı da çok güzel yapmış oluyor. Çünkü, gündüz olsaydı puthânede, her hal u kârda bekçi, ziyaretçi, adakçı, hibeci, şikâyetnâmeci, duacı, ibadetçi vs. eksik olmayacaktı. Kırma işini rahat yapamaz, beklenmedik bir sürprizle karşılaşabilir, hatta suçüstü de olabilirdi. Bunlardan sakınması, şüphesiz, yapacağı işin sonucundan korktuğu için değildi. Planının bozulmasından, eylemden elde etmeyi düşündüğü neticeyi kaçırmaktan kaçınıyordu. O, önünde sonunda yakayı ele vereceğini biliyordu. Ama istiyordu ki, bu vesile ile, onların gittikleri yolun yanlışlığı üzerinde düşünmelerini sağlasın ve hatta, kendilerine itiraf ettirsin, "Biz haksızız!" dedirtsin.

Halk eğlenceye gidince, âyet-i kerimenin beyanıyla "gizlice" puthaneye girer. "Sundukları yiyecekleri yemiyor musu-

nuz? Ne o, konuşmuyor musunuz?" der. Sonra üzerlerine yürüyüp, kuvvetle vurarak"[475] büyük put hariç, hepsini kırar.[476]

Hz. İbrahim'in, her işini şuurlu, planlı yaptığını göstermek için, hâdisenin devamını Kur'an'dan takip ediyoruz: "Hepsini paramparça edip, içlerinden büyüğünü, ona başvursunlar diye, sağlam bıraktı. Vak'aya muttali olduğu vakit milleti: "Tanrılarımıza bunu kim yaptı? Doğrusu o, zâlimlerden biridir" dediler. Bazıları: "İbrahim denen bir gencin onları diline doladığını duymuştuk" deyince: "O halde, bunların şahitlik edebilmeleri için onu, halkın gözü önüne getirin" dediler. İbrahim gelince, ona: "Ey İbrahim, bunu tanrılarımıza sen mi yaptın? dediler. İbrahim: "Belki, onu, şu büyükleri yapmıştır, konuşabiliyorlarsa onlara sorun" dedi. Kendi kendilerine: "Doğrusu siz haksızsınız!" dediler. Sonra, kafalarında olana dönerek: "Ey İbrahim, bunların konuşmayacağını andolsun ki, bilirsin" dediler. İbrahim: "O halde Allah'ı bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar vermeyecek olan putlara ne diye tapıyorsunuz? Size de, Allah'ı bırakıp taptıklarınıza da yazıklar olsun, akletmiyor musunuz?" dedi. Onlar: "Bir şey yapacaksanız, şunu yakın da tanrılarınıza yardım edin" dediler."[477]

Kıssanın devamında, Hz. İbrahim'in ateşe atılması, bir mucize olarak kurtarılması vs. anlatılır.[478]

Hz. İbrahim'in bu meseledeki plan ve programını daha sarih görebilmek için, meseleyle ilgili Taberi'nin kaydetttiği bir yorum-açıklamaya nazar etmemiz gerekecek: Buna göre, Hz. İbrahim, "Putları sen mi kırdın?" sorusuna muhatap olun-

---

475 Saffât 93.

476 Enbiya 58.

477 Enbiya 57-68.

478 Enbiya 73. Âyete kadar.

ca, putperestleri ilk önce şaşırtıp sonra tefekküre ve en sonunda kendi kendilerine tezada düşürtecek şu cevabı verir:

Bu put, kendisi hepsinden büyük olduğu halde, insanların, kendisiyle birlikte öbürlerine de tapınmalarından öfkelenerek, onları kırdı.

Bu açıklama, muhataplarına makul gelir, "İbrahim kırdı!" iddiasından vazgeçerek, meseleyi tezekkür etmeye başlarlar. Bir ara: "Galiba biz, İbrahim'e haksızlık ediyoruz, mesele onun söylediği gibi olmalı" diyenler çıkar. Münakaşa uzar da uzar. Sonunda: "Bu put büyük de olsa, ne fayda ne zarar verir ve ne de eliyle baltayı tutup böyle bir iş yapar" görüşünde birleşirler. Âyette geldiği üzere Hz. İbrahim'e:

-Ey İbrahim! Sen de bilirsin ki, bunlar konuşamazlar! derler."[479]

Zaten Hz. İbrahim'in onlara söyletmek istediği budur. Gittikleri yolun batıllığını böylece kendilerine itiraf ettirmiş olarak cevabı yapıştırır:

-Öyleyse, Allah'ı bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar vermeyecek olan bu (kendi ellerinizle yaptığınız) putlara niye tapıyorsunuz? Size de, Allah'ı bırakıp taptıklarınıza da yazıklar olsun! Hiç düşünmüyor musunuz?"[480]

Evet Hz. İbrahim, bu ağır ve tahkir edici hakikatı, muhataplarını cevap veremeyecekleri, mecalsiz bir hale soktuktan sonra ifade etmiştir. Onları bu hale getirmek için de birçok safhalardan geçen dakik, düşünülmüş bir plan uygulamıştır.

---

[479] Taberi, a.g.e. 1,239.

[480] Enbiya 65-66.

Özetle diyoruz ki, Hz. İbrahim'de sözünü ettiğimiz uzun vadeli, halkın psikolojik yapısına uygun olarak çok iyi hesaplanmış dakik bir plan olmasaydı, hasbiliği "saflık"a, cesareti "donkişotluk"a dönüşebilirdi.

Buradan çıkarılacak mesajları okuyucuya bırakıyoruz.

BİR HATIRLATMA

Hz. İbrahim'in mesajlarına dikkat çekmeyi ve böylece onların hayata geçirilmesi gereğine uyarılarda bulunmayı gaye edinen bu çalışmayı sona erdirirken, bilhassa kalem erbabına bir teklif-hatırlatma yapmayı ve söylenene uygun bir örnek sunmayı gerekli gördüm. Yazdıklarımızı dikkatle okuyanların dikkatlerini çekeceği üzere, Kur'ân-ı Kerim, Hz. İbrahim'in hayatını, örfen alıştığımız üslupta tarihi bir hava içinde vermemiştir. Onun hayatındaki en mühim, insanlar için en ibretli kesitleri, mesajları vermiştir. Hatta bu kesitlerin öncelik sonralık sıralaması bile net değildir. Diğer peygamberlerin hayatı da böyle. İlaveten şunu da söyleyebiliriz: Şâyet bir peygamberin, nübüvvet hayatıyla ilgili bir kesit açıklıkla ifade edilmişse, diğer peygamberlerde bu kısım kapalı bırakılmıştır. Öyleyse, bilhassa ululazm denilen büyük peygamberlerden herhangi birinin hayatını yazmak istersek, onun hayatının kapalı olan kısımlarına aydınlık getirme ihtiyacını duyduğumuz takdirde, en azından prensipler planında, diğer peygamberlerin hayatlarından istifade etmemiz gerekecektir. Bu hususta en bol malzeme Hz. Peygamber'in hayatında mevcuttur. Çünkü Müslümanlar, nebilerinin hayatını akıllara durgunluk verecek teferruatlarıyla tespit etmişlerdir.

Yeni yetişen neslin kendi değerlerimiz çerçevesinde yetişmeleri için bütün peygamberlerin hayatları, getirdikleri ön-

celikli mesajlar çerçevesinde, her seviyede edebî eserlere dökülmelidir. Çocuklar, gençler, yaşlılar, işçiler, emekliler ve hatta kadınlar göz önüne alınarak, bu içtimai tabakalardan her birine, onların akıl, his, psikolojik seviyelerine uygun eserler hazırlanmalıdır. Hikaye, deneme, roman, makale, tahlil, tiyatro nevine giren edebî sanatlardan her birinde çalışmalar yapılmalıdır. Sinema ve televizyon programları için senaryolar ortaya konmalıdır.

Yeni nesillerimize Kur'anî mesajların bu sûretle daha kolay ve tabiî şekilde verilmesi mümkün olacaktır. Bu sayede, hem talim ve terbiyede ve hem de temel hayat görüşlerinde kendi değerlerimize döner, sonunun ne olacağı, ne getireceği belli olmayan taklitten, tercümecilikten kurtulmuş oluruz.

Şurası muhakkak ki, Kur'ân-ı Kerim'de yer verilen meselelerin tamamı Kıyamete kadar, insanlığın müşterek problemleridir. Onların hemen hiçbiri tarihî bir vak'a olarak görülemez. Sözgelimi Hz. Musa ve Firavun'la, Hz. İbrahim ve Nemrut'la ilgili vak'alar, Hz. Lût ve Hz. Şuayb'ın mâceraları vs. her an dünyanın şu veya bu köşesinde, farklı bir isim ve renk altında da olsa yaşanmakta olan beşerî bir gerçek olarak değerlendirilmeli, benzer marazların tedavisinde, peygamberlerde görülen benzer metot ve çarelere baş vurulmalıdır. Öyleyse, Kur'ân-ı Kerim'de gelen bir kısım peygamberlerle veya diğer tarihî şahıslarla ilgili vak'alar, nükteler, işaretler, yukarıda söylediğimiz gibi, bazen birbirleriyle, bazen hayal gücüyle tamamlanarak her yaşta ve her kavrayıştaki insanlar için, onların anlayacakları şekle dökülerek edebîleştirilmelidir. Mesela, Hz. İbrahim'in, daha çocuk yaşta, babasının imal ettiği putları satarken:

— Hiçbir faydası ve zararı olmayan put satıyorum alan yok mu? diyerek bağırmasında ortaya çıkan tavrı, ona yapılacak müdahaleleri, bunun üzerine hakkındaki dedi-koduları, hayal gücünün de yardımıyla hem çocuklar ve hem de büyükler için çok eğlenceli ve zihinde kalıcı sahne ve sözlerle sürükleyici bir üslubla anlatılabilir, sahnelenebilir. Nitekim, bazı halk anlatımında, Hz. İbrahim'in, putları ayağından bağlayıp sürüyerek pazara götürdüğü de ifade edilir. Şurası muhakkak ki, her peygamberin hayatında böylesine senarize edilebilecek mesaj dolu pek çok sahneler mevcuttur.

Bu maksatla Aleyhissalatu vesselam'ın hayatındaki pek çok örnekten bir tanesini kaydediyoruz:

Hz. Peygamber'le antlaşma yapmak üzere Medîne'ye gelen Taif heyeti, Taif'in Müslümanlar tarafından –kuşatılmasına rağmen, savaş yoluyla fethedilememesi sebebiyle, oldukça nazlı davranıyor, aşırı taleplerle olmadık tavizler koparmaya çalışıyorlardı: "Zina yasaklanmamalı, faiz serbest olmalı, içkiye devam edilebilmeli, namaz onlardan affedilmeli, cihat mecbur kılınmamalı... gibi." Hz. Peygamber elbette bunları kabul edemezdi.

Bu meyanda bir teklifleri de Rabbe denilen putlarına dokunulmaması idi. Bu da reddedilir. "Putumuz üç yıl yıkılmasın!" derler, "Bir yıl"a, ... "bir ay"a düşürürler. Hz. Peygamber mühlet vermeye yanaşmaz. Ancak: "Putu siz yıkmayın, bizim göndereceğimiz adamlar yıksınlar" der. Ve bunda mutabık kalınır.

Bu iş için Ebu Süfyân ve Muğîre İbnu Şu'be'nin de bulunduğu bir grup insan tavzif edilerek Taif'e gönderilir. Muğire, Taifli olduğu için, halkın psikolojisini bilmektedir. Ebu

Süfyân, Rabbe'yi tahrîp işini ona havale eder. Şimdi, eğlenceli put kırma hâdisesini Vâkidî'nin Megâzî'sinden takip edeceğiz:

"Muğîre, on kadar arkadaşı ile, Rabbe'yi yıkmak üzere, Taif'e hareket etti. Yatsı vaktine Taif'e ulaştılar. Geceyi orada geçirdiler. Sabahleyin, yıkmak üzere, Rabbe'ye yaklaştılar. Muğîre kendisiyle beraber gelenlere: "Kasem olsun, bugün, sizi, Taiflilere güldüreceğim!" dedi.. Baltayı kaptığı gibi, putun tepesine tırmandı. Elinde balta ayak üstü doğruldu. Kavmi, Benû Muattıb da, amcası Urve İbnu Mes'ud'a yapılan nevinden ona da bir bela gelmesinden korkarak silahlarıyla birlikte onun yanında ayakta bekliyordu. O, bu durumda iken Ebu Süfyan geldi ve: "Vay vay!! Zannınca bu put için beni öne sürecektin, ben yıkmaya kalksaydım Benû Muattıb'ın himaye için yanımda duracağını zanneder miydin?" dedi. Muğîre cevaben: "Onlar sen gelmezden önce silahlandılar. Herhangi bir ihtimale karşı tetikte olmayı gerekli gördüler" dedi.

Taif'in kadınları, başları açık olarak gelmişler, putları için ağlıyorlardı. Köleler, çocuklar ve erkekler de yüzleri açık vaziyetteydiler. Bâkireler de oraya gelmişlerdi.

Muğîre ilk balta darbesini indirince, (yalandan) bayılmış gibi yere yıkılıp düştü. Bütün Taif ahalisi (Muğîre'nin, putun hışmına uğrayıp çarpıldığına hükmederek) tek ses halinde bağırdı:

— Evet! Rabbe'nin kendini korumayacağını zannettiniz! Aldandınız! Allah'a yemin olsun, o kendini korudu!

Muğîre, birden doğrulup eski halini aldı. (Taif ahalisinin şaşkın bakışları altında) putun üzerine oturarak şunları söyledi:

— Ey Taifliler! Arapların şöyle bir sözü var: "Arap kabileleri arasında Taif'ten akıllısı yok", sizden daha ahmak bir kabile de yok. Yazık be size! Bu Lat, bu Uzza, bu Rabbe de ne oluyor! Hepsi de şunun gibi bir taş! Ne kendilerine tapanı ne de tapmayanı tanırlar. Yazık be size! Yani Lat işitiyor ve görüyor mu veya zarar veriyor, fayda sağlıyor mu!"

Sonra Muğîre, işine devam ederek putu kırdı, halk da bu kırma işine katıldı.

Putun sâdini (hizmetçisi): "Göreceksiniz, hele temeline bir dokunsunlar, onun gadabını, o zaman göreceksiniz. Temeli gadablanacak ve onları yerin dibine batıracak! dedi. Muğîre bu sözleri işitince, hemen Rabbe'nin dibini kazmaya başladı ve yarı boy kadar derinleşince putun hazinesine ulaştı.

Hazinedeki mücevherler, yiyecekler, kokular, altınlar, gümüşler çıkarıldı..."[481]

---

[481] Vâkidî, a.g.e. 3,971-972.

NETİCE

Hz. İbrahim'in hayatı ve mücadelesi hakkında Kur'ân-ı Kerim'de pek çok ibretli mesajlar gelmiştir. Bunlar, topluca bir arada bulunmazlar. Kur'an içerisinde muhtelif sûre ve âyetlere serpiştirilmiştir. Hayat ve mücadelesiyle ilgili kesitlerin tarihi sırası da çok açık değildir. Kur'an okuyucusu zaman zaman bu hâdiselerin tarihi sırasını, bazı tamamlayıcı ek bilgileri edinme ihtiyacı duyar. İster bu İbrahimî mesajların daha rahat herkes tarafından anlaşılması ve isterse umumiyetle hissedilen ihtiyacın giderilmesi için, mezkur âyetlerin açıklanmaya ihtiyacı var. Bu işi, tarih kitaplarının yardımıyla yapmak hemen hemen imkansız; çünkü tarih ilmi, henüz, Hz. İbrahim dönemini, tatminkâr ve güvenilir bir açıklamaya kavuşturacak malzeme ve metottan mahrumdur. Bu işi, Tevrat ve İncil'deki ilgili pasajların yardımıyla yapmak da tatminkâr olmaz, zira bu kitaplar, her ne kadar semavi menşeli olsalar da, zaman içinde tahrifata maruz kalarak güvenilir olmaktan çıkmışlardır.

Bu iş için en sağlıklı yol yine Kur'an ve Sahih hadislere dayanmaktır. Geliştirilecek metotlarla Kur'anî mûtalar (veriler) istenen istikamette güvenebileceğimiz yeni yorumlara kavuşturulabilir. Bunu yaparken, en makbul ve mûtemet malzeme Kur'an ve sahih sünnet olacaktır, şöyle ki: Kur'an'daki diğer peygamberlerle ilgili olarak gelen bir kısım açıklamalar

ve teferruat, Hz. İbrahim'in hayatını daha da aydınlatmada bir vâhid-i kıyasî olabilir. Keza, gerek beşerî ve gerekse risâlet hayatı en küçük teferruatına kadar zabt edilmiş olan Hz. Peygamber'in hayatı da bu hususta güvenilir bir vahid-i kıyasî hizmeti görebilir. Şimdilik üçüncü ve sonuncu bir kaynak da sahih hadislerde gelen teferruattır. Bunlar dışında kalan tarih ve tefsir kitaplarında gelen rivâyetlere ihtiyatla yaklaşmak, diğer muteber kaynaklarda gelen mûta ve karînelerin zıllinde ve desteğinde onlardan istifade etmek gerekir.

Yaptığımız çalışma, bu maksada râci olmak üzere bir denemedir. Pek çok eksikliklerinin olduğu muhakkaktır.

İslâm medeniyetinin, bütün müesseseleriyle kendine has orijinalitesi çerçevesinde, günümüzün şartlarında yeniden inkişaf edip şekillenmesinde peygamberlerin hayatının çok iyi bilinmesine, içtimâî düsturlarımızı, problemlerin hallinde başvuracağımız ortak değerleri onlardan almaya hem gerek hem de ihtiyaç var. Hz. İbrahim gibi mesajlarla dolu olan bir peygamber, büyükler, küçükler, yerli ve yabancı her seviyedeki ve her nevi insanlara hitap edecek değişik kitaplarla tanıtılmalıdır. Bu sayede Kur'anî mesajlar yeni nesillere ve farklı muhataplara daha kolay ulaştırılabilir. Bu nevi çalışmalarla, şahsiyetin inşasında temel malzemeleri oluşturan talim-terbiye meselelerinde olsun, temel hayat görüşlerinde olsun kuru taklitten, sonunda ne getireceği belli olmayan gayr-ı İslâmî menşeli telakkilerden, hakikat diye yutturulan bâtıllardan insanımızı kurtarmış oluruz.

BİR TEKLİF

Hz. İbrahim aleyhissalatu vesselam'ı konu edinen böyle bir çalışmanın sonunda, Hz. İbrahim'le irtibatları fazla olan Urfalılara, hususi bir hatırlatma hem muvafık ve hem de gerekli diye düşünüyoruz. Bu, şu mütevâzı çalışmanın bir sonucu da kabul edilebilir.

Bugün Türkiyemiz, İbrahimî mesajlara ne kadar muhtaç! Sadece Türkiye mi? Tüm İslâm âlemi, hattâ dünyanın tamamı, Hz. İbrahim'in şahsıyla özdeşleşen, "İbrahim" isminin hemen hatırlatıverdiği mesajlara: birliğe, beraberliğe, kardeşliğe, doğruluğa, merhamete, müsamaha ve hoşgörüye, vicdanların ve meydanların zulmün temsilcisi her çeşit putçuluk ve putlardan temizlenmesine, bu işin programla, hikmetle-akılla-mantıkla-mev'ize-i hasene ile yapılmasına; dünyanın bir bütün olarak haram ilan edilircesine çevre meselesinin ciddî şekilde ele alınmasına: insanoğlunun hâle-hâle, halka-halka bedenî-mekânî, içtimâî-coğrafî ve ruhî temizliklerle kuşatılmasına evet tek kelamla İbrahimî mesajlara dünyamız her zamankinden daha muhtaç.

Bu mesajlar Onun adıyla yeniden gündeme alınmalı, arayışlar içinde olan bîçare beşere İbahimî devalar olarak sunulmalıdır.

Urfalılar bu mesajların birinci derecede vârisleri olmalı, bunlara sâhip çıkmalıdır. Çünkü Urfa, dünyanın diğer herhangi bir beldesinden daha fazla, daha ileri derecede Hz. İbrahim'in vârisidir, Onun hatıralarıyla meşbudur, müşerreftir; Ona sahiptir, sinesinde Onun müşahhas, maddî hatırlatıcılarını barındırmakta, muhafaza etmektedir. Bu beldemizde insan isimlerinin üçte birden fazlasının İbrahim, Halil, Halil İbrahim, Müslim gibi Hz. İbrahim'le ilgili olması da zaten Urfa halkının Hz. İbrahim'e ne derece sahiplendiğini, İbrahim soluyup, İbrahim'le yaşadığını göstermektedir.

Ancak, biz istiyoruz ki, bu İbrahimîlik isimlerde kalmasın, sadece Urfa'da kalmasın. Belli başlılarını yukarıda zikrettiğimiz bütün İbrahimî mesajlara Urfalılar aynı ölçüde sahip çıksınlar, bu mesajların neşrinde öncülük yaparak, onların Türkiye'ye, İslâm dünyası'na ve hatta insan dünyası'na: bütün küre-i arz'a mal olmasında gayret göstersinler. Bunu yaparken, Allah'ın yardımına, inâyetine güvensinler.

Bütün bu söylenenleri tamamlamak üzere şunu da ilave etmek istiyoruz: Kaderin mânidar bir cilvesi ile, dünyamızın küçüldüğü, gümrük duvarlarının zayıflayarak "kürevî köy", "dünya devleti" gibi tabirlerle ifade edilen kürevî birlik vetîresine girildiği bir safhada Urfa şehri, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) vesilesiyle merkezî bir vaziyet kazandı. Her ırktan, her inanç ve kültürden insanlar dünyanın dört bir tarafından koşup, burada iş kurmaya bizimle işbirliği yapmaya geliyorlar. Bu merkezileşme, bu birleşme ve tevhît ekonomiktir, maddîdir.

Biz temenni ediyoruz ki, buraya madde için gelenler burada İbrahimî birliği, Halîlî kardeşliği bulsunlar. Urfalılar, buraya her gelen yabancıya İbrahimî tevhidi, Halilî kardeşliği

duyurup beşerî birliği solutsunlar. İnsanlar arasındaki kin, husumet, nefret, adavet, taassup, istibdât, işkence, zulüm, sömürme gibi kanlar akıttıran, göz yaşları döktüren, çocukları yetim, mamûreleri viran bırakan, çevreyi kirletip tahrip eden her çeşit kötülüklerin artık tarihe gömülmesi gerektiği dersini versinler, buraya menfi duygu ve hesaplarla bile gelecek olanlar buradan arınmış, bir ameliyat-ı maneviye geçirmiş olarak dönsünler. Bu feyizli hizmeti yapmak Urfalılara vazîfe olsun! Zaten, biz iyiyi verici durumda olmazsak, getirilecek olan menfiyi almaya mahkum olacağız.

Bu yapılması teklif edilenler imkansız değildir. Demiri eriten cehennemî ateşi, gül bahçesine çevirecek ilahî inâyetin celbine vesîle olan İbrahimî irade ile, akla olmaz görünenler olur hale getirilebilir. Urfalılar buna kâdirdir inşallah.

Talebimiz kısadır: İstemek, karar vermek ve azimle girişmek.

ME'HAZLAR

Abdurrezzâk es-San'anî, *Musannaf*, Beyrut (ofset), 1970.

El-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa*, Beyrut, 1351.

Ahmed İbnu Hanbel, *el-Müsned*, (1313 baskısından) ofset, Beyrut.

Bastide, Rogers, *Eléments de sociologie religieuse*, Armand Colin, Paris, 1947.

Bediüzzaman, *Hutbe-i Şâmiye*, Envar neşriyat, İstanbul, 1990.

– İşârâtu'l-İ'câz, Ankara, 1979.

– Lem'alar, İst. 2003. Işık Yay.

– Mektubât İstanbul 1998, Işık Yay.

– Münâzarât, İstanbul, 1991.

– Risale-i Nur Külliyâtı, Nesil Yayınları, İstanbul, 1994.

– Sözler, Işık Yay. İst. 2003

– Şualar, Sözler y. İstanbul, l992.

Beyzâvî, *Tefsîr,* 2. Tab, Mısır, 1955/1375.

Buhârî, *es-Sahîh*, (Kahire 1313 baskısından ofset), Kahire, 1958.

Canan, İbrahim, *Hangi Medeniyet, Hangi Kültür, Hangi Medeniyet, Hangi Kültür Hangi Dünya*, Yeni Asya, İstanbul, 1996.

– *Peygamberimizin Tebliğ Metotları - 1 - 2*, Nesil y. İstanbul, 1998.

– İslâmda Çocuk Hakları, Yeni Asya y. İstanbul, 1980.

– İslâm Aleminin Ana Meselelerine Bediüzzaman’dan Çözümler”, Yeni Asya, 1993.

– İslâmda Temel Eğitim Esasları, Yeni Asya y. İstanbul, 1980.

– Kur’an’da Çocuk Eğitimi”, Nesil y. İstanbul, 1996.

– Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, Akçağ, Ankara, 1987-1993.

– Tebliğ Terbiye ve Siyasî Taktik Açılarından Hicret, Yeni Asya y. İst. 1981.

Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Birinci baskı, İstanbul

Ebu Davud es-Sicistanî, Sünenü Ebî Dâvud, (Hattabî Şerhiyle birlikte), Humus,1969

Eliade, Mircea, Traité d’histoire des religions, PAOT, Paris,1970.

Elmalılı, Hamdi Yazır, Tefsir, 2. Baskı, İstanbul, 1960.

L’Encyclopédie de l’İslâm, l’èr édition.

Gazali, İhyauUlûmu’d-Din, Tercüme, Ahmet Serdaroğlu, İstanbul, 1975.

El-Hâkim, Ebu Abdillah en-Neysâburî, el-Müstedrek, Haydarâbâd-Deken 1335.

Halebî, Ali İbnu Burhaneddin, es-Sîretu’l-Halebiyye, Beyrut (ofset), tarihsiz.

Hamidullah, Muhammed, İslâm Peygamberi, Tercüme: Salih Tuğ, İstanbul, 1990.

Heysemî, Nureddin, Mecmau’z-Zevâid, Beyrut, 1967.

İbnu Ebî Cemre, Abdullah, Behçetu’n-Nüfus, 2. Tab, Beyrut, 1972.

İbnu’l-Esîr, İzzeddin, el-Kâmil fi’t-Tarih, Beyrut, 1965/1385.

İbnu’l-Esîr, Mecdüddin, en-Nihaye fi Garîbi’l-Hadîs Ve’l-Eser, Kahire, 1963.

İbnu'l-Esîr, İzzeddin, Üsdü'l-Gâbe, Kahire, 1970.

İbnu Hacer, el-Askalânî, Fethu'l-Bârî, Mısır, 1952.

– el-Metâlibu'l-Âliye, Kuveyt, 1973.

İbnu Hazm ez-Zâhirî, el-Fasl fi'l-Milel Ve'n-Nihal, 2. Tab, Beyrut, 1975/1395.

İbnu Kesîr, Mecdüddin, en-Nihâye fi'l-Fiten Ve'l-Melâhim, Kahire, 1388/1969.

– Tefsîr, Beyrut, 1966.

İbnu Mâce el-Kazvînî, Sünenü İbni Mâce, Tahkik: M. F. Abdülbaki, Kahire, l952,

İbnu Sa'd, et-Tabakâtu'l-Kübra, Beyrut, 1960/1380.

İslâm Ansiklopedisi, M. E. B. neşri. İstanbul.

Kitab-ı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahid (Tevrat ve İncil), istanbul, 1958.

Râzi, Ebu Abdillah Muhammed İbnu Ömer, et-Tefsîru'l-Kebîr, Kahire, tarihsiz.

Malik İbnu Enes, Muvatta, Tahkik: M.F. Abdulbaki, Kahire, 1951.

Malek Bennabi, Perspectives Algeriennes, Cezâir, 1964.

Mu'cemu'l-Büldân, bak. Ya'kub el-Hamevî.

Muhammed İbnu Muhammed, Cem'u'l-Fevâid, Medîne, 1961.

El-Münâvî, Abdurrauf, Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr, Beyrut, 1972.

Müslim İbnu'l-Haccâc, Sahihu Müslim, Tahkik: M. F. Abdul-bâki, Kahire, 1955.

Nesâî, Ahmed İbnu Ali, Sünenü'n-Nesâî, Kahire, 1930.

Rodinson, Maxime, Mahomet, Seuil, Paris, 1961.

Es-Sâbûnî, Muhammed Ali, Saffetu’t-Tefâsîr, 4. Tab. Beyrut, 1981/1402.

Serahsî, Muhammed İbnu Ahmed (v.490 hicrî), Usûlü’s-Serahsi, Beyrut, 1393/1973.

Seyyid Kutub, Fi Zilâli’l-Kur’an, Tercüme: Emin Saraç, İ. H. Şengüler, B. Karlığa, İst. 1979.

Suyûtî, Celaleddin, el-Câmi’u’s-Sağîr, (Feyzu’l-Kadîr’le birlikte), Beyrut, 1972.

– Tefsîru’l-Celaleyn, Dımeşk, 1378.

– ed-Dürrü’l-Mensûr, (1314 baskısından ofset), Beyrut.

– Ziyâdetu Camii’s-Sağîr (el-Fethu’l-Kebir adıyla el-Câmi’u’s-Sağîr’e mezcedilerek basılmıştır), Beyrut, tarihsiz.

Şehristânî, Muhammed İbnu Abdi’l-Kerîm: el-Milel ve’n-Nihal, Beyrut, 1975.

Taberi, Muhammed İbnu Cerir (v.310), Tarihu’t-Taberî, Tahkik: Muhammed Ebu’l-Fazl, İbrahim, Lübnan, Tarihsiz.

Tirmizî, Muhammed Ebu İsâ, Sünenü’t-Tirmizî, Ta’lîk: Aziz Ubeyd, Humus, 1966.

Toynbee, L’Histoire, Fransızcaya çeviren: Elisabeth Julia, Gallimard, Paris, 1961.

Turan, Osman, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefküresi Tarihi, İstanbul, 1969.

Üsrûşenî, Muhammed İbnu Muhammed İbni’l-Hüseyn, Ahkâmu’s-Sığar, Mısır, 1300.

Ya’kûb el-Hamevî, Mu’cemu’l-Büldân, Beyrut, 1957.

Zürkânî, Muhammed İbnu Abdi’l-Bâkî, Şerhu’l-Mevâhibi’l-Ledünniyye, Beyrut, 1973

İNDEX

(Not: Çok tekrar ettiği için İbrahim, Kur'ân, Hz. Peygamber, iman, put, gibi kelimeler indekse alınmamıştır.)